

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ИМ  
Б.БЕЙСЕНОВ АТЫНДАҒЫ ҚАРАҒАНДЫ АКАДЕМИЯСЫ

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНАН КЕЙІН БІЛІМ БЕРУ ФАКУЛЬТЕТІ

З.Д. Хайрулла

**Адам саудасы: қылмыстық –құқықтық және  
криминологиялық аспектілері.**

«6M030300 – Құқық қорғау қызметі мамандығы» мамандығы бойынша  
«құқық магистрі» дәрежесін ізденуге арналған магистрлік жоба

Ғылыми жетекшісі:  
заң ғылымдарының кандидаты  
С. Қ. Алтайбаев

ҚАРАҒАНДЫ, 2020

## МАЗМҰНЫ

### КІРІСПЕ

#### 1 АДАМ САУДАСЫНЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

1.1 Әлемдегі адам саудасының қылмыстық-құқықтық күрес шаралары

1.2 Қазақстан Республикасындағы адам саудасымен күрестің қылмыстық-құқықтық шаралары

#### 2 АДАМ САУДАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

2.1 Адам саудасын құрбантану тұрғысынан талдауы

2.2. Адам саудасының себептері мен шарттарының ерекшеліктері

### ҚОРЫТЫНДЫ

### ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

## КІРІСПЕ

Зерттеудің өзектілігі. Адам саудасы, әсіресе әйелдер мен балаларды сату – біздің заманымыздың шынайылығы. Құлдықтың 200 жылдан астам уақыт бұрын күші жойылғанына қарамастан, қазіргі заман оған ұқсас институтты өмірге қайта жандандырды. Бүкіл әлемде жыл сайын 700 000-нан 4000000-ға дейін ерлер, әйелдер мен балалар құлдыққа ұқсас жағдайларда сатып алынады, сатылады, тасымалданады және олардың еркіне қарсы ұсталады. Сарапшылардың бағалауы бойынша адам саудасы ұйымдасқан қылмыс қызметінің үшінші саласы, әсіресе оның трансұлттық құрамдас бөлігі, қару-жарақ пен есірткі саудасымен қатар. БҰҰ-ның халықаралық қылмыстың алдын алу орталығы жыл сайын адам саудасының әлемдік нарығы 12 миллиард доллар табыс береді деп санайды. ЮНИСЕФ баяндамасында ұсынылған болжамында – егер шаралар қабылданбаса, 2020 жылға қарай адам саудасы табыстылығы бойынша есірткі сатумен парапар болады. Сонымен қатар, адамдарды сатудан түскен табыс халықаралық террористік қызметті қаржылық қамтамасыз етуге өз үлесін қосады деп ойлауға негіз бар дейді [1].

Негізінен әйелдер мен кәмелетке толмаған қыздар адам саудасының құрбандары болады. Ерлер жұмысшылар желісіне жиі түседі. АҚШ ЦРУ мәліметтері бойынша, Еуропада олар құрбандардың жалпы санының 2%-ын ғана құрайды. Саудадан зардап шеккендердің шамамен 80-90% жыныстық қанаушылыққа ұшырағандар.

«Сатып алынған және сатылған» (Bought and Sold) адам саудасының өршуі туралы Дүниежүзілік Желінің (Global Survival Network) баяндауынан кейін, әсіресе бұрынғы Кеңес Одағының аумағындағы әйелдердің қазақстандықтарды шетелге заңсыз әкету және кейіннен пайдалану мәселелерін қоюға арналған халықаралық конференцияда ұсынылған Адам саудасының өршуі туралы, проблеманың жаһандық ауқым алған және Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігіне қатер төндіретін құбылыс ретінде айқын танылғаны анықталды.

2014 жылдың шілдесінде Қазақстан Республикасының ҚК-не елеулі өзгерістер енгізілді, оны мамандар: ғалымдар, тәжірибе, қоғамдық ұйымдардың өкілдері талап етті. Қолданыстағы кодекске, ерекше бөлімнің 1-тарауына адам саудасы үшін жауапкершілікті көздейтін 128-бап қарастырылған.

Өкінішке орай, көрсетілген норманың тиімділік дәрежесін айту әлі қиын, өйткені оларды қолдану туралы мәліметтер өте аз. Кейбір деректер бойынша, 2018 жылы Қазақстан Республикасы аумағында адам саудасымен және жезөкшелікпен айналысуға тартумен байланысты 180 қылмыс ашылды. Қазақстан Республикасы ІІМ мәліметтері бойынша 2018 жылы Қазақстан Республикасы ҚК 128-бабы бойынша 18 қылмыстық іс қозғалған [2]. Құқық қорғау органдары новеллаларды пайдалануға дайын емес, сонымен қатар адам саудасы мен жезөкшелікке тарту арасында шекарасын анықтау оңай емес.

Әлбетте, адам саудасы сияқты құбылыспен күресте тек қылмыстық қудалаумен шектелуге болмайды. Зардап шеккендер үшін алдын алу бағдарламалары мен оңалту шараларын іске асыру жүйесін қарастыратын кешенді нормативтік актіні қабылдау қажет. Өкінішке орай, ҚР Мемлекеттік

құзыретінің азаматтық, қылмыстық, төрелік және іс жүргізу заңнамасы жөніндегі комитеті саудаға қарсы іс-қимыл туралы заң жобасын пысықтап, алдағы жылдардың ішінде оны ҚР Мемлекеттік деңгейде қарауға шығаруға ниеттеніп отыр.

Жоғарыда баяндалғанның салдарынан адам саудасы феноменіне әлеуметтік-криминологиялық зерттеу жүргізу, саудаға қарсы іс-қимыл туралы қылмыстық-құқықтық нормалар мен заң жобаларына талдау жүргізу, шет елдердің заңнамалық тәжірибесін зерттеу, адамдарды шетелге әкетуге қарсы іс-қимыл шараларының жүйесін әзірлеу және бірқатар өзге аспектілерді зерделеу қажет деп көрінеді. Осының барлығы адам саудасы мәселелерін түсінуде айтарлықтай ілгерілеуге және адам құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Ұсынылған және таңдалған диссертациялық зерттеу тақырыбының өзектілігін алдын ала анықтайды.

Мәселенің ғылыми әзірлену дәрежесі. Қазіргі заманғы қылмыстық құқық және криминология ғылымында соңғы уақытқа дейін мәселе тақырыбын толық қамтитын адам саудасы туралы іргелі жұмыстар іс жүзінде болмаған. Ең алдымен Дүниежүзілік Желінің тірі қалу үшін белгілі «Сатып алынған және сатылған» баяндамасын атап өту керек [3]. Сол кезден бастап 5 жылдан астам уақыт өтті, алайда әлі күнге дейін сауданың құбылысы қазіргі Қазақстан ғылымында әлі де аз зерттелген болып қала береді.

Әйелдер саудасы мен әйелдердің еңбек көші-қоны мәселесі бойынша алғашқы әлеуметтік зерттеулердің бірі Е. В. Тюрюканова мен М. М. Малышева жүргізген [4]. Онда қазіргі заманғы әйелдердің еңбек көші-қоны, оның компоненттері, құрылымы, бағыты талданады, бұл катализдейді, ал шетелде жұмыс іздеу процестерін тежейді, көші-қон процестерінің заңнамалық базаларын, еңбек ресурстарының орын ауыстыруына, оның ішінде шетелден жұмыс қолдарының әкелінуіне қатысты Ресейде де, сондай-ақ шет елдерде де мемлекеттік саясатты салыстыру келтіріледі.

Екінші егжей-тегжейлі зерттеу, бірақ құқық саласында Ф. Л. Сеницын жүргізді [5]. Жұмыс кейбір елдердің адам саудасына қарсы бағытталған нормативтік құрылымдарын, соның ішінде кітап шығару кезінде қабылданған Халықаралық заңнаманы толық талдауға арналған. Донна Хьюз [6] зерттеуі тірі қалу үшін Дүниежүзілік желі баяндамасының қорытындыларын дамытады және бұрынғы Кеңес Одағы елдерінің мысалында сипатталған сауда феноменіне арналған.

Аталған әдебиеттерден басқа, бүгінгі таңда еліміздегі адам саудасы проблемасына қатысты бірнеше диссертациялық зерттеу жүргізілді.

С. Е. Метелевтің [7] сегіз жыл бұрын қорғалған жұмысында адам ресурстарын сату субъектілері ретінде егжей-тегжейлі зерттелмеген пәнге ерекше көңіл бөлінді. Әңгіме қызметі криминалдық көші-қон ұғымымен қамтылған шетелдік азаматтардың заңсыз жүріп-тұруына (туған елден заңсыз шығуға және басқасына кіруге байланысты) қатысатын адамдар туралы болып отыр.

Е. В. Евстифееваға [8] тиесілі келесі диссертациялық зерттеу адамның жеке бостандығына қарсы қылмыстары үшін қылмыстық-құқықтық

жауапкершіліктің теориялық мәселелері бойынша алғашқы монографиялық жұмыстардың бірі болып табылады. Адам саудасы аталған қылмыстық әрекеттердің жеке жағдайы ретінде қарастырылады.

В. С. Свиридовтың [9] диссертациясы сауда процесінің кезеңдерінің біріне – адамдардың бір мемлекеттің шекарасында немесе оның шегінен тыс олардың құқықтарын бұза отырып немесе соған әкеп соғатын құқыққа қарсы орын ауыстыруына арналған бұзушылықтар. Жұмыста феноменнің криминологиялық сипаттамасы беріліп, криминалдық қозғалысқа қарсы іс-қимыл саласында криминологиялық саясатты жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірленді.

В. Е. Подшиваловты [10] зерттеуде заңсыз көші-қон мәселесіне, оның анықтауына, оның өмір сүруіне себеп болатын факторларға және оның өмір сүруіне және уақыт өзгерісіне әсер ететін заңдылықтарға баса назар аударылды. Феноменге барабар қарсы іс-қимылдың күрделілігі халықаралық-құқықтық реттеу тұрғысынан қаралды, ал адам саудасы көші-қон процестерімен тығыз байланысты болып табылады.

Адам саудасы феноменінің негіздерін және оның қолданбалы аспектілерін теориялық зерттеулерге қылмыстық құқық, криминология және әлеуметтану саласында қазақстандық, ресейлік және шетелдік белгілі ғалымдар елеулі үлес қосты: Н.М. Әбдіров, К.Ж. Балтабаев, К.А. Бегалиев, И.Ш. Борчашвили, У.С. Жекебаев, Б.Ж. Жүнісов, Е.І. Қаиржанов, М.Ч. Коғамов, Г.С. Мәуленов, А.Х. Меңдіғұлов, М.С. Нәрікбаев, Е.А. Онғарбаев, және т.б. Стивен Галстер (Steven Galster), Г. Глонти, Н. А. Гуторова, Т. А. Денисова, Е. В. Евстифеева, Л. Д. Ерохина, Л. В. Иногамова-Хогай, М. П. Клейменов, Е. А. Левченко, М. М. Малышева, СЕ. Метелев, А. Л. Репецкая, Ф. Л. Синицын, Салли Стокер (Sally W. Stoecker), Е. В. Тюрюканова, С. В. Шамков, Луиз Шелли (Louise I. Shelley), Донна Хьюз (Donna M. Hughes) және т. б.

Ұсынылған диссертациялық зерттеуде отандық ғылымда алғаш рет адам саудасы феноменіне әлеуметтік-криминологиялық және қылмыстық-құқықтық талдау жүргізілді, Қазақстан Республикасы ҚК-не түзетулер қабылданған сәттен бастап адам саудасына және құл еңбегін пайдалануға тыйым салатын баптарды қолдану тәжірибесі есепке алынды. Жұмыста адам саудасына қарсы күреске бағытталған отандық және шетелдік қылмыстық-құқықтық нормаларға салыстырмалы зерттеу жүргізілді, адам саудасына қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының заң жобаларына, адам саудасына ұйымдық-құқықтық қарсы іс-қимылдың негізгі бағыттарына, практикалық сипаттағы ұсынымдарды әзірлеуге ерекше назар аударылды.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Осы зерттеудің мақсаты қылмыстық құқық пен криминология тұрғысынан адам саудасын зерделеу және егжей-тегжейлі қарау, қылмыстық-құқықтық заңнаманы және осы құбылысқа қарсы іс-қимыл стратегиясын жетілдіру бойынша ұсынымдар әзірлеу мақсатында онымен күрестің әдістері мен тәсілдерін зерделеу болып табылады.

Қойылған мақсатқа жету үшін келесі зерттеу тапсырмаларын шешу қажет:

Адам саудасы және қанаудың ең көп тараған түрі – жыныстық;

Проблеманың жай-күйіне әлеуметтік-криминологиялық талдау жүргізу, оның ішінде адам саудасының құрбандарын виктимологиялық зерттеу;

Адам саудасы феномені болуының негізгі себептері мен жағдайларын анықтау;

Адам саудасына арналған халықаралық-құқықтық массивті зерттеу және шет елдердің қылмыстық нормаларын салыстырмалы-құқықтық талдау;

Қазақстан Республикасы ҚК 128-бабында көзделген қылмыстар құрамын қылмыстық-құқықтық талдау;

Адам саудасына қарсы іс-қимылға арналған қолданыстағы заң жобаларын талдау;

Қарсы іс-қимылдың кешенді бағдарламасы үшін ұсынымдар әзірлеу үшін Қазақстан Республикасында адам саудасына қарсы іс-қимылдың ұйымдастырушылық тәсілдері мен әдістерін зерттеу.

**Зерттеу объектісі мен пәні.** Диссертациялық зерттеу объектісі Қазақстан Республикасының қазіргі даму кезеңіндегі шындықты әлеуметтік-жағымсыз құбылыс ретінде адам саудасының өмір сүру заңдылықтары және осы құбылысқа қарсы әрекет ету механизмдері болып табылады. Зерттеу пәні халықаралық-құқықтық актілер, адам саудасына тыйым салатын отандық және шетелдік Заңнама, халықаралық ұйымдар мен жекелеген елдердің билік құрылымдарының баяндамалары, адам саудасына қарсы күреске қатысты заң және өзге де әдебиет, қылмыстық статистика деректері, әлеуметтік зерттеулердің нәтижелері болды.

**Зерттеу әдістемесі мен әдістемесі.** Осы зерттеудің әдіснамалық негізі қоғамдық процестер мен құбылыстарды танудың диалектикалық-материалистік әдісі болып табылады. Осы жұмыс шеңберінде жалпы ғылыми, тарихи, салыстырмалы-құқықтық, формальды-логикалық, нақты-әлеуметтік әдістер, сондай-ақ жүйелік талдау әдісі қолданылды.

**Зерттеудің теориялық негізін** отандық және шетелдік ғалымдардың жұмыстары, халықаралық ұйымдар мен жекелеген елдердің адам саудасы мәселелеріне, онымен күресу тәсілдері мен әдістеріне арналған баяндамалары құрады.

**Диссертацияның нормативтік базасы:** БҰҰ конвенциялары және адам саудасына қарсы іс-қимылға арналған өзге де халықаралық актілер, Қазақстан Республикасының Конституциясы; Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасы; Австрия Республикасының, ҚХР, Бельгия Корольдігінің, Дания Корольдігінің, Нидерланды Корольдігінің, Колумбия Республикасының, Корея Республикасының, Македония Республикасының, Филиппин Республикасының, АҚШ-тың, Түрік Республикасының, Германияның, Таяу шетел мемлекеттерінің адам саудасына қатысты қылмыстық заңнамасы; АҚШ пен Болгарияның адам саудасына қарсы іс-қимылға арналған арнайы заңдары.

Диссертацияның эмпирикалық негізін:

Қазақстан Республикасы ҚК-нің 128-бабының белгілері бойынша Қазақстан Республикасы ҚК-нің түзетулері қолданысқа енгізілген сәттен бастап

қозғалған 16 қылмыстық іс материалдары, оның ішінде тұтас талдау әдісімен зерделенген ШҚО қозғалған 8 қылмыстық іс құрайды;

2015-2020 жылдар аралығындағы қылмыстық статистиканың деректері, құқық қорғау және өзге де мемлекеттік органдардың, БАҚ-тың талдау материалдары, халықаралық және үкіметтік емес ұйымдардың баяндамалары мен есептері;

Анкета нәтижелері Қазақстан аумағындағы 16-30 жас аралығындағы, жыныстық және өзге де пайдалану мақсатында Қазақстан Республикасының шетіне шығарылуы мүмкін тәуекел тобына кіретін 1184 әйелдер мен қыздарды – мектеп, интернаттар, ЖОО және жоғары оқу орындарының түлектерін, жас жұмыссыз әйелдерді, жыныстық сипаттағы қызмет көрсету саласында жұмыс істейтін әйелдерді қамтиды;

2015-2020 жылдары Америка университетінің (Вашингтон қ., АҚШ) трансұлттық қылмыс пен сыбайлас жемқорлықты зерттеу орталығының және АҚШ-тың Әділет департаментінің қолдауымен жыныстық қанаушылық мақсатында әйелдер саудасын өңірлік зерттеу барысында шетелде жұмыс істеген 71 әйелден сауалнама жүргізудің нәтижелері;

168 сарапшы сауалнамасының нәтижелері (прокуратура және ішкі істер органдары, облыстық жұмыспен қамту қызметі, Қазақстан Республикасының Шекара басқармасы, паспорт-визалық қызмет, көші-қон істері жөніндегі басқарма, әкімшіліктердің сыртқы экономикалық байланыстар және туризм департаменттері, Интерполдың ҰОБ бөлімшелері, Облыстардың қоғамдық ұйымдары). Эмпирикалық мәліметтердің негізіне әлеуметтік зерттеулердің деректері және құқық қорғау және өзге де органдардың, ең алдымен ШҚО, Қарағанды, Ақмола өлкелерінің талдау деректері, гранттар бойынша жүргізілген зерттеулердің нәтижелері алынды [11].

**Зерттеудің ғылыми жаңалығы.** Жұмыста отандық ғылымда алғашқылардың бірі ретінде диссертациялық зерттеу деңгейінде адам саудасы мәселесі қарастырылуда, қазіргі уақытта ғалымдар, практиктер және халықаралық сарапшылар ұсынған дефиницияларды талдау негізінде «адам саудасы» және «жыныстық қанаушылық» анықтамасы әзірленуде. Диссертацияда адам саудасына әлеуметтік-криминологиялық талдау жүргізіледі, сауданы ұйымдастыру тетігі айқындалады, адам саудасының ұйымдасқан қылмыспен өзара байланысы зерделенеді, сауда феноменінің болуына себепші болатын детерминация мен себептіліктің ерекшелігі анықталады, әртүрлі елдердің қылмыстық заңнамасын салыстырмалы зерттеу жүргізіледі, құқықтық массивті жетілдіруге бағытталған нақты ұсыныстар келтіріледі. Алғаш рет адам саудасына қарсы арнайы заңдарды кешенді салыстырмалы талдау негізінде адам саудасына және құл еңбегін пайдалануға тыйым салатын Қазақстан Республикасы ҚК баптарына қылмыстық-құқықтық талдау жүргізіледі және заңнама мен адам саудасына қарсы іс-қимыл шараларының жүйесін жетілдіру бойынша практикалық қорытындылар мен ұсыныстар жасалады.

**Зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы** оның бұрын зерттелмеген, ал жекелеген аспектілер бойынша адам саудасы және осы

қоғамдық қауіпті әрекетпен күрес мәселесін қайта ойлауды талап ететін зерттеу әрекеті болып табылады.

Жеке адамды саудаға байланысты әрекеттерден қылмыстық-құқықтық қорғаудың тұжырымдамалық тәсіліне негізделген диссертацияда тұжырымдалған ұсыныстар, тұжырымдар мен ұсынымдар пайдаланылуы мүмкін:

- Адам саудасы үшін жауапкершілікті белгілейтін қолданыстағы қылмыстық заңнаманы және сауданы және оларды оналтудан зардап шеккендердің құқықтарын қамтамасыз етуге бағытталған заңнаманы жетілдіру, сондай-ақ алдын алу бағдарламаларын әзірлеу үшін заң шығару қызметінде;

- Адам саудасының алдын алу және жолын кесу бойынша құқық қорғау органдарының жұмысын жетілдіру жөніндегі қызметте;

- Адам саудасы мәселелерін одан әрі зерттеудегі ғылыми-зерттеу жұмысында;

- Жоғары және орта арнаулы оқу орындарында, институттарда және біліктілікті арттыру курстарында қылмыстық құқық және криминология бойынша жалпы және арнайы курстарды оқығанда.

Қорғауға шығарылатын негізгі ережелер:

1. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының Қылмыстық заңнамасында адам саудасы ұғымы берілген, алайда ғылымда сауданың мазмұны туралы бірыңғай пікір жоқ. Бүгінгі таңда бар халықаралық-құқықтық, доктриналдық, ғылыми дефиницияларды талдау негізінде біз «адам саудасы» деген криминологиялық ұғымды қалыптастырдық, онда адамды кейіннен пайдалану мақсатында жүзеге асырылатын адамды азғыруды, тасымалдауды, беруді, алуды немесе жасыруды түсіну ұсынылады.

2. Сауда құрбандарын пайдаланудың ең көп таралған тәсілдерінің бірі – жыныстық қанаушылық. Өкінішке орай, Халықаралық та, ресейлік ұлттық заңнамада да бұл құбылыстың анықтамасы жоқ, осыған байланысты біз ұғымның өз түсіндірмесін ұсындық. Жыныстық қанаушылықты физиологиялық немесе психологиялық қажеттіліктерді қанағаттандыру, қаржылық немесе өзге де пайда алу мақсатында жүзеге асырылатын адамның еркіне қарсы жыныстық қасиеттерін пайдалану деп түсіну керек.

3. Адам саудасының феномені жаһандану үдерістері барысында жанданып, бүкіл әлемге тез тарады. Әлемнің бірде-бірі іс жүзінде шетте қалған жоқ және өзінің рөліне байланысты донор, транзиттік аумақ немесе реципиент болды. Адам саудасы көбінесе трансұлттық сипаттағы және латенттілігі жоғары ұйымдасқан қылмыстық қызметпен тығыз байланысты. Саудагерлер жақсы жөнделген механизм құрды, онда келесі кезеңдерді бөліп көрсету керек: (1) тарту; (2) шығу үшін қажетті құжаттарды ресімдеу (3) баратын жеріне дейін ұлттық немесе өңірлік шекаралар арқылы ауыстыру; (4) құрбандарды пайдалану және бақылау: (а) экономикалық тәуелділік; (б) паспортты және жеке басын куәландыратын басқа да құжаттарды алып қою; (в) жеке бас бостандығын оқшаулау/шектеу; (г) заңды медициналық көмек алуға тыйым салу; (д) шантаж және отбасы атына қауіп төндіру; (е) психологиялық және физикалық зорлық-зомбылық; (ж) алкоголь мен есірткі.



4. Адам саудасының алдын алу – аталған саудаға қарсы іс-қимылдың басты бағыттарының бірі, оның ішінде әлеуетті құрбандар үшін арнайы іс-шаралар өткізуді де қамтиды. Саудаға тартылу тәуекел тобына кіретін адамдарды дәл және дұрыс анықтау осындай науқандардың табыстылығының кепілі болып табылады. Осыған байланысты әйелдердің Виктимологиялық портретін жасау қажет, өйткені дәл осы әйелдер адам саудагерлері үшін ең осал болып табылады. Жүргізілген зерттеу барысында көбінесе - қолайсыз отбасынан шыққан, отбасында балалық шақта физикалық зорлық-зомбылыққа ұшыраған, қалада тұратын, орта немесе орта арнаулы білім алған, жұмыс істемейтін, шет тілін білмейтін, айына күн көрісіне жетпейтін табысы бар 21-25 жастағы қыз екені анықталды.

5. Адам саудасы оның таралу дәрежесі мен жылдамдығына және онымен күресу мүмкіндігіне әсер ететін себептер мен жағдайлардың тұтас кешенімен детерминацияланатын ұйымдасқан қылмыстық қызметтің күрделі, серпінді дамып келе жатқан құрамдас бөлігі болып табылады. Феноменге қарсы іс-қимылдың оңтайлы стратегиясын әзірлеу үшін оның өмір сүруіне себепші болатын детерминантты анықтау және анықтау қажет. Біз жаһандану, көші-қон, секс индустриясын дамыту, жеткізуші елдердің әлеуметтік-экономикалық деңгейінің төмендігі, трансұлттық қылмыстық ұйымдардың белсенділігі, шыққан және тағайындалған елдердің әлеуметтік және мәдени ерекшеліктері сияқты мәселелерді шешеміз.

6. Салыстырмалы-құқықтық талдау шетелдік қылмыстық-құқықтық нормалардың бірқатар жалпы кемшіліктері мен ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді, оның ішінде: (1) адам саудасын криминализациялау кезінде 2000 жылғы Хаттаманың 3-бабында аталған барлық сауда элементтерін, атап айтқанда: азғыруды, тасымалдауды, беруді, жасыруды және алуды ескеру қажет. Олардың ең болмағанда біреуін алып тастау қылмыстық заңдағы олқылықтарға және саудаға тартылған көптеген адамдардың жауапкершілігіне алып келеді; (2) адам саудасы шеңберінде құрбандыққа ықпал етудің барлық тәсілдерін (алдау, билікті теріс пайдалану немесе жағдайдың осалдығын пайдалану), сондай-ақ оған қатысты мәжбүрлеу (күш немесе оны қолдану қатерін) пайдалануды саралаушы мән-жайлар ретінде қарау керек; (3) адамды сатудың міндетті элементі ретінде, әсіресе донор елдерде тарту қылмысы қажет; (4) өзіне-өзі қол жұмсауға байланысты көптеген елдердің қылмыстық-құқықтық новеллалары тікелей басқа құқықтық жүйеге көшіріле алмайды. Алайда, мұндай нормалардың мәні мен әрекет ету механизмін түсіну үшін шет елдердің қылмыстық-құқықтық тәжірибесін зерделеу және мүмкін, Қазақстан Республикасы заңнамасының талаптарына жауап беретін баламалар құру үшін пайдалы болып табылады.

7. Адам саудасына қарсы күрестің қажетті шарты кешенді тәсіл болып табылады, осыған байланысты адам саудасына қарсы іс-қимылды ұйымдастыруға бағытталған арнайы федералдық заңды қабылдау негізделген және орынды болып табылады. Адам саудасына қарсы күрес стратегиясын қалыптастыру адам саудасына қарсы іс-қимылдың негізгі тактикалық ерекшеліктерін анықтауда маңызды рөл атқаратын кейбір аспектілерді

ескерусіз мүмкін емес, атап айтқанда: (1) кешенді сипатқа ие арнайы заң негіз болатын тәсілдің жүйелілігі; (2) адам саудасына қарсы іс - қимыл жүйесін оның жасырын құрамдас бөлігін; (3) қабылданатын шаралардың үздіксіздігін, «толқынның әсерін» алып тастауды; (4) құрбандардың алдын алу, қудалау және оларға көмек көрсету тұжырымдамасын ұстану; (5) халықаралық ынтымақтастық және мемлекетшілік және халықаралық саясатты, оның ішінде көші-қон саясатын белсенді қалыптастыру.

**Зерттеу нәтижелерін апробациялау.** Диссертацияның негізгі теориялық ережелері мен тұжырымдары, сондай-ақ эмпирикалық зерттеулердің мәліметтері автор 4 ғылыми басылымдарда, соның ішінде -----

Диссертация кіріспеден, қорытындыдан, екі бөлімнен және пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.

# 1 АДАМ САУДАСЫНЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

## 1.1 Әлемдегі адам саудасының қылмыстық-құқықтық күрес шаралары

Адам саудасына қарсы іс-қимыл шараларын зерделеу және әзірлеу жолындағы негізгі және қажетті қадамдардың бірі – «адам саудасы» және «жыныстық қанаушылық мақсатындағы әйелдер саудасы» ұғымдарының анықтамасын жан-жақты талдау.

Бүгінгі күнге дейін адам саудасының бірыңғай дефинициясы жоқ (ҚР ҚК зерттелетін құбылыстың анықтамасын қамтиды, бірақ ғалымдар мен практиктердің басым көпшілігі оны өте сәтсіз деп санайды және сауданың нақты мәнін көрсетпейді); ұлттық құқықтық актілер оған әртүрлі түсінік береді. Сонымен қатар, осы мәселе бойынша заңгерлер, ғалымдар, мамандар және сауданың алдын алу саласында жұмыс істейтін тиісті қоғамдық ұйымдардың өкілдері арасында да ортақ пікір жоқ. Бір жағынан, кейбір ресми тұлғалар адамдар ұшыраған қанау түрлері мен сауда нысандары арасында нақты айырмашылықтар жасамайды. Екінші жағынан, бірқатар практиктер мен үкіметтік емес әйелдер ұйымдары «трэффик» терминін қоныс аударушы әйелдер арасындағы мәжбүрлеу жезөкшелігін сипаттау мағынасында қолдануды қалайды [12,2.].

Бұл ұғымды пайдалану проблемасы адам қанау ұшырайтын немесе оған қарсы жасалған қылмыстардың құрбаны болып танылуы мүмкін жағдайға байланысты емес деп танылуына да қиындайды. Атап айтқанда, «адам саудасы» терминін қолданудағы шатасуы сатылған адам баратын елге міндетті түрде заңсыз кірмеген немесе оны өз еркімен жасаған жағдайда, жақсы жоғары ақы төленетін жұмыс алуға үмітпен туындайды. Мысалы, ШҚО бойынша ІІБ паспорттық-визалық қызметі басқармасының және ШҚО бойынша ҚР ҚК Шекара қызметі басқармасының деректері құрбандар заңды сақтай отырып, кем дегенде қағазға жиі шығатынын көрсетеді. Олар қонақ визаларын, шақыруларды алады, туристік жолдамалар, визасыз алмасу бойынша кетеді немесе ойын-сауық индустриясында немесе ақысы төмен өндіріс салаларында жұмысқа орналасу үшін жеке шақыруларды алады. Жезөкшелік пен сауда арасындағы шекаралар түсініксіз: барлық шетелдік жезөкшеліктер сатылмады және барлық сатылған әйелдер жезөкшелікпен айналыспайды. Сауданың басқа нысандары материалдық және еңбектік пайдалануды, үй шаруашылығында тегін жұмыс күші ретінде пайдалану мақсатында үйленуді, органдарды донор ретінде пайдалануды және т.б. қамтиды. Сонымен қатар, осы салада белгілі оқиғалардың көпшілігі әйелдерді жезөкшелікке немесе жезөкшелер ретінде қатыгез қанауға мәжбүрлеумен байланысты.

Дегенмен, «адам саудасы» термині адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын бұзудың соңғы жағдайлары үшін қолданылады. Мұндай жағдайда оны қалай анықтауға болады, сондай-ақ криминологиялық

аспектіде «жыныстық қанаушылық мақсатындағы әйелдер саудасы» ұғымын да қалай анықтауға болады?

Ағылшынша сөйлейтін елдерде және халықаралық құжаттарда осы феноменді белгілеу үшін – адам саудасы «trafficking in human beings» термині қолданылады [13,799]. «Traffic» ұғымы дәстүрлі түрде есірткі мен қару саудасына жатады, егер біз адамдар туралы айтатын болсақ, ол проблеманың мәнін айтарлықтай жеңілдетеді. Феноменді белгілеу үшін жансыз заттарға арналған терминді қолдану белгілі бір қауымдастықтарды тудырады, олар болып жатқан оқиғаның мәнін түсінуге көмектеседі, оның бір жағынан - адамдарды заттар сияқты айла-шарғы етеді.

«Human trafficking» лингвистикалық түсінігінде орыс, қазақ тіліне аударыла алмайды. Осыған байланысты орыс, қазақ тіліндегі әдебиетте оның аналогтары қолданылады – «трэффик», «сауда». Қазіргі уақытта «сауда» сөзі ағылшын тілінде «trafficking in human beings» мазмұнына құйылатын сол мағыналық жүктемені көтермейді, дегенмен, ұғымның қысқа және көлемді тұжырымын ұсынуға болмайды.

Алайда, кейбір ғалымдар осындай аудармамен келіспейді. Профессор А. Л. Репецкаяның пікірінше, «қылмыстық пайдалану» терминіне тоқтау қою керек» - дейді [14,59-88]. Бұл ұғымды қолдануға В. Б. Шакин де бейім. В. Б. Шакиннің айтуынша, «сауда» анықтамасын пайдалану оның проблеманың мазмұнын тарылтуына байланысты қате болып табылады. Ғалымның пікірінше, «адамдарды криминалдық пайдалану» екі негізгі құрамдас бөліктен тұрады: мәжбүрлеудің түрлі түрлерінің көмегімен адамдарды заңды және заңсыз «жылжыту және пайдалану» [15,74]. Алайда, келтірілген дәйексөзде «криминалдық пайдалану» деген атау өзінің мазмұнын көрсетпейді, өйткені соңғысы кеңірек. Демек, бұл дәлел білдіретін ұстанымның пайдасына жеткілікті ретінде қабылданбайды, сонымен қатар акцентті сауда мақсатына ауыстыру біздің пікірімізше, екі жеке құбылыстарды: адам саудасы мен кейінгі қанауды араластырады.

В. Б. Шакин өз мақаласында дұрыс айтса да, халықаралық және ұлттық заңнамаларда «адамдарды пайдалану» ұғымының бір мағыналы түсіндірмесі жоқ, бірақ бұл сөз тіркесі дәстүрлі түрде теріс реңге ие, өйткені тікелей «пайдалану» пайдалану, пайда табу дегенді білдіреді және негізінен мынадай тіркестерде қолданылады: «табиғи байлықтарды, жерді, өнеркәсіптік кәсіпорындарды, Көлік құралдарын, ғимараттарды және т. б. пайдалану» [16,112]. Адамдарды қанау – «адам құқықтарын бұзудың негізгі нысандарын білдіреді, мысалы, қорқыту, зорлық-зомбылық, алдау, борышқа тәуелділік, билікті теріс пайдалану және т. б.». Қазақстан Республикасы ҚК 128-бабында адамды пайдалану деп «жезөкшелікпен айналысуды басқа адамдардың пайдалануы және жыныстық қанаудың өзге де нысандары, құл еңбегі немесе қызмет көрсету, жасырын жағдай» деп түсінуді ұсына отырып, пайдалану ұғымының заңсыз мәнін атап көрсетеді. Қалай болғанда да, біз «қылмыстық пайдалану» деген сөз тавтология деп ойлаймыз.

Профессор М. П. Клейменов пен В. Шамков «адамдардың қылмыстық қозғалысы» терминін ұсынады [17,92]. В. С. Свиридов пен А. Н. Цуканов осындай атауды пайдалануға бейім [18,27]. Бұл терминді де қабылдауға болмайды, өйткені ол бүкіл процесс емес, сауда кезеңдерінің бірін анықтайды. Көп жағдайда құрбандар алдау әсерінен ерікті түрде қозғалады. Демек, М. П. Клейменов пен В. Шамков адамдардың қылмыстық орын ауыстыруы ретінде қарастырылатыны не мәжбүрлі көші-қонға, оның ішінде заңсыз көші-қонға жатқызады, онымен сауда-саттық байланысты, бірақ оны мүлдем жұтпайды, не адамды ұрлауға жатқызады [19,60]. Осылайша, көші-қоннан көрінеу байланысты және қиын шектелетін терминді таңдау бізді сауда құрбандары мен заңсыз көшіп-қонушыларды жақын арада халықаралық заңнама қиындықпен таңдады, адамдарды, әсіресе әйелдер мен балаларды сатудың алдын алу және жолын кесу және ол үшін жазалау туралы хаттамада Біріккен Ұлттар Ұйымының 2000 жылғы трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясын толықтыратын Адамдарды, әсіресе әйелдер мен балаларды сатудың алдын алу және жолын кесу туралы хаттамада ЕҚЫҰ-ның 1999 жылғы есебінде ұсынылған «адамдар контрабандасы» терминін қолдануға қарсы дәл осындай дәлелдерді келтіруге болады» [20,4], және сауданың синонимі ретінде түсіндірілетін. Айта кету керек, контрабанда деп «тауарларды, құндылықтарды және өзге де заттарды мемлекеттік шекара арқылы заңсыз өткізу, яғни оларды кеден заңнамасының талаптарын бұза отырып өткізу түсініледі» [21,284]. Бір жағынан, адамдар ешқандай жағдайда контрабанданың заттары бола алмайды (мысалы, ҚР ҚК 234-бабы мағынасында), ал екінші жағынан - аталған қылмыспен параллельдер бірқатар жағдайларда шекараны заңсыз кесіп өтуге байланысты жүргізілетінін, бірақ көбінесе болашақ сауда құрбандары елден шығып кетеді немесе заңды сақтай отырып, шекарадан өтпей, бір жерден бір жерге көшеді.

Ағылшын тіліндегі «traffic» дыбысты еліктейтін «трафик» терминін қолдану әдебиетте кеңінен таралған. Алайда 2003 жылдың мамыр айында «періште» коалициясының конференциясында көптеген ҰЕҰ өкілдері оны «сауда кезеңі» деп анықтады [22,7]. «Сауда» және «трэффик» ұғымдарының осындай бөлінуі ақылға қонымды және негізді деп пайымдаймыз және заң ғылымы қабылдауы тиіс, өйткені «трэффик» термині айқын көліктік реңге ие, сол арқылы сауда – орынауыстыру элементтерінің біріне ғана назар аударатырып, қалғандарын қоспағанда – алу, беру, және, әсіресе, тарту.

Ағылшын тіліндегі ұғымды түсіндірудің бірнеше нұсқасының болуына қарамастан, біздің ойымызша, «адам саудасы» терминіне тоқтау қажет. Мұндай тұжырымдамада бұл ұғым дұрыс ішкі мағыналық жүктемені көтереді және пайда табу мақсатында сатып алу-сату заты ретінде адамдарды кез келген заңсыз пайдалануды қамти алады және адамдарды шетелге экспорттауды ғана емес, сонымен қатар ұрлаумен, еңбекпен және жыныстық қанаушылықпен байланысты қылмыстарды да қамтуы мүмкін.

Адам саудасы проблемасы заңсыз көші-қон немесе адамдарды шекара арқылы заңсыз өткізу проблемаларына жақын болса да, бұл ұғымдарды бір-

бірінен ажырату қажет. Профессор И. И. Карпец заңсыз көшіп кетуді мемлекеттің Халықаралық, экономикалық және әлеуметтік-мәдени дамуына зиян келтіретін және келесі құрамдас элементтерден тұратын қылмыс ретінде қарастырды: «Террористік режим үстемдік ететін елдерден адамдардың қашуы (иммиграциялық заңдарды бұзуда); капиталистік монополиялар үшін арзан жұмыс күшін жасырын әкелу; террористік актілер жасау үшін пайдаланылатын адамдарды басқа елге заңсыз әкелу» [23,104]. Адам саудасы оларға жеке тұлғаға, жеке, мемлекеттік, қоғамдық мүлікке, моральдық құндылықтарға нұқсан келтіретін қылмыстарға жатқызылды. Ғалымның пікірінше, адам саудасы бірнеше құрамнан тұрады: құлдық, құлдық; әйелдер саудасы (оның ішінде жезөкшелікті пайдалану); балалар саудасы және мәжбүрлі еңбек деп аталатын. Осы пікірді Ф. Л. Синицын да ұстанады, «адамдардың контрабандасы» немесе «жеңілдетілген көші-қон» ретінде анықталған заңсыз көші-қонды «мемлекеттің егемендігін бұзатын қылмыстарға» жатқызған жөн, ал адам саудасы «жеке тұлғаға қарсы қылмыс және тек екінші кезекте-мемлекет егемендігін бұзу» болып табылады [24,166].

Профессор А. Л. Репецкая адам саудасы тарту/орын ауыстыру және қылмыстық қанаудан тұрады деп санайды. «Болашақ құрбандардың орын ауыстыруы арасындағы байланыс және осы орын ауыстырудың мақсаты «адам саудасы» және «заңсыз көші-қон» ұғымдарының айырмашылығының негізгі аспектісі болып табылады» [25,15]. ЕҚЫҰ сарапшылары мен Гарвард университетінің зерттеушілері Алессандро Нарди мен Инна Ососкова айта отырып, тағы бір ерекшелік заңсыз көші-қон кезінде ізгі ерік-жігердің болуы және мұндай жағдайлардың болмауы немесе сауда кезінде алдау жолымен келісім алу болып табылады осындай пікірді ұстанады [26,11].

Кейбір авторлар заңсыз көші-қон адам саудасының құрамдас бөлігі болып табылады деп санайды, ол иммигранттардың заңсыз тасымалын, соның ішінде әйелдерді жезөкшелікпен айналысу үшін, сондай-ақ жұмыс күшін алаяқтық жалдауды, балаларды заңсыз асырап алу үшін сатуды қамтиды. Бірқатар авторлар заңсыз көші-қонның адам саудасымен тығыз байланысын атап өтеді, басқалары халықаралық және ұлттық нормативтік актілерде осындай құрамның болмауына байланысты заңсыз көші-қонды дербес қылмыс деп санамайды[27,125].

Тұтастай алғанда, біз адам саудасын және заңсыз көші-қонды қылмыстың әр түріне жатқызатын авторлармен оларды объект бойынша (заңсыз көші-қон мемлекеттің Егемен субъект ретінде мүдделеріне, ал сауда – жеке бас бостандығына қол сұғады) және іс-әрекет мақсаттарына (сауда кейіннен пайдалану мақсатында, ал көші-қон-уақытша немесе тұрақты тұрғылықты жерін ауыстыру үшін жүзеге асырылады) бөле отырып, келісе аламыз.

Өкінішке орай, теоретиктер мен практиктер арасындағы бірлік ағылшын тіліндегі терминді аудармада ғана емес, оның мазмұнын

түсіндіруде де жоқ. Халықаралық заңдармен сауда жасайтын әртүрлі және түсіндірулер.

1995 жылғы Пекин декларациясы мен іс-қимыл платформасы қазіргі уақытта адам саудасы ұғымы жыныстық қанаушылық мақсатымен шектелмейді (тек бейбітшілікке мәжбүрлеу ретінде қарастырылатын), бірақ мәжбүрлі еңбек пен мәжбүрлеу бойынша некеден тұрады. Әрине, адам саудасының мақсаты әлдеқайда кең [28,69-72].

Сарапшылардың көпшілігі адам саудасы кез келген түрдегі алдау мен мәжбүрлеу бар акт ретінде міндетті түрде анықталуы тиіс деген көзқарасты ұстанады. Мысалы, әйелге биші болып жұмыс істеуге уәде берген елге кіру заңды түрде жүзеге асырылса да, алдау көрсетілген міндеттерді орындау үшін ғана емес, жезөкшелікпен жұмыс істеу үшін де арналады. Стивен Галстер «алдау, мәжбүрлеу (күш қолдануды немесе оның қаупін немесе билікті теріс пайдалануды қоса алғанда), борыштық тәуелділікті немесе жоғарыда аталған барлық» [29,14]. 2000 жылғы хаттамада жәбірленушіге әсер ету құралдарының тізбесі ұрлаумен, алаяқтықпен, билікті асыра пайдаланумен немесе жағдайдың осалдығымен және басқа тұлғаны бақылайтын адамның келісімін алу үшін сатып алумен толықтырылған (3-бап). Сауда феноменін қарастырудағы мұндай тәсіл артық деп ойлаймыз, себебі оның мәні - кез келген нысанда мәжбүрлеу және/немесе алдау. Демек, саудаға тарту үшін құрбандыққа әсер ету тәсілдерін анықтау қажет емес.

1998 жылғы қарашада Дүниежүзілік әйелдер саудасына қарсы Альянстың, әйелдер саудасына қарсы Қордың, адам құқықтары саласындағы құқық жөніндегі халықаралық топтың және «Human Rights Caucus» коалициясына кіретін басқа да ұйымдардың сарапшылары адам саудасынан зардап шеккен адамдармен қарым-қатынастың стандартты құқық қорғау қағидаттарын жариялады, олар Адам саудасын "бір ел ішінде немесе оның шекарасы арқылы түйе, тасымалдау, сату, сатып алу, беру, жасыру немесе адамды сатып алу, беру, жасыру немесе, адамды ақы төлеп немесе онсыз, мәжбүрлі еңбекке немесе құлдыққа ұқсас жағдайларда ұстау мақсатында алдау немесе күш қолдану (күш қолдану немесе билікті теріс пайдалану қатерін қоса алғанда) немесе борыштық кабалдарды пайдалана отырып жасалған» [30,6]. Біздің ойымызша, бұл анықтаудың кемшілігі, онда пайдалану мақсатын кең түсіндірудің болмауы және мұны мәжбүрлі еңбекпен және құлдыққа ұқсас жағдайлармен ғана шектеу болып табылады. Тиісінше, олардың репродуктивтік функцияларын пайдалану, ағзалар мен тіндерді трансплантациялау және т. б. мақсатында адамдарды сату шекараларда қалып отыр.

Сол негіздер бойынша Донна Хьюз терминін қабылдауға және интерпретациялауға болмайды, ол адам саудасы деп «мемлекеттік шекаралар ішінде немесе олар арқылы жыныстық қанаушылық мақсатында адамдардың орын ауыстыруын қамтитын кез келген іс-әрекетті», сондай-ақ Н. В. Ходырева және М. Г. Цветкова «трэффик» ұғымының негізінде жатыр деп пайымдайды... «Адамдар тобының адамдарды тартумен, оларды бір мемлекеттен екіншісіне

тасымалдаумен, алдау, қорқыту және мәжбүрлеудің басқа да нысандары арқылы пайда табу мақсатында жезөкшелікпен (кейде неке одағы немесе оқу түрінде) айналысу үшін сату мен қайта сатуға байланысты іс-әрекеттері» [31,141].

В. Б. Шакин қылмыстық заңнаманың тиісті бабының авторлық жобасы үшін ұғымның мағынасын ашып көрсетуді ұсына отырып, феноменді «жәбірленушінің одан әрі сатылуы немесе қызметтің түрлі салаларында еңбекті тікелей пайдалану мақсатында не оның физиологиялық параметрлерін пайдалану үшін жәбірленушінің заңды немесе заңсыз орын ауыстыруын жүзеге асыру» ретінде қарастырады [32,77]. Өкінішке орай, аталған Анықтамада қамтылған мәмілелер шеңбері тым тар, өйткені тек қана сатумен шектеледі, сонымен қатар мақсат ретінде және іс мәні бойынша, қылмыс болып табылмайтын. Сауда құрамынан азғырып - көндіру, жасырыну және т.б. алып тасталған, мұнда адамдардың орын ауыстыруы және одан кейінгі пайдалану араласады-біздің пікірімізше, қоғамдық қауіптілік дәрежесі бойынша ерекшеленетін, демек, жазаның әр түрлі ауырлығын болжайтын әрекеттер. Сонымен қатар, бұл анықтама көбінесе халықаралық нормаларға және омбылық зерттеушілер М. П. Клейменов пен С. В. Шамковтер берген мәселе бойынша соңғы ғылыми эзирлемелерге сәйкес келеді, олар сауда-саттық деп «кез келген адамның (немесе адамдар тобының) ел ішінде немесе оның шегінен тыс еркіне қарамастан, зорлық-зомбылық жолымен немесе оның (олардың) құқықтарын бұзатын, сондай-ақ осы құқықтарды бұзуға әкеп соғатын кез келген өзге тәсілмен ұйымдасқан түрде» [33,92]. Терминнің мұндай тарылуы дұрыс емес. Түсініктің бұл тұжырымдамасы сауда деп түсінілгеніне сәйкес келмейді, өйткені жоғарыда айтылғандай, қарастырылып отырған құбылыс тек орын ауыстыру ғана емес, сонымен қатар пайдалану да кіреді, бұл үшін, шын мәнінде, іс-әрекеттер кезектерінде бірінші элемент жасалады.

Е. В. Евстифееваның пікірінше, «адам саудасын адамның жеке еркіндігіне қол сұғатын, адамға қатысты мәмілелер жасауда, құлдыққа айналуға, еңбекке мәжбүрлеуде, физикалық немесе психикалық күш қолдану, алдау, бопсалау, жәбірленушінің материалдық немесе өзге де тәуелділігін пайдалану және осы адамдарды пайдакүнемдік немесе өзге де ниеттер үшін пайдалану мақсатында өзге де тәсілдермен ұштасатын қоғамдық қауіпті әрекеттердің жиынтығы ретінде анықтауға болады» [34,95]. Қарастырылып отырған анықтаудың айқын артықшылықтарына қарамастан, біз оны келесі себептер бойынша қабылдай алмаймыз. Біріншіден, «мәміле» терминіне сүйене отырып, автор қылмыстық әрекеттер шеңберінен 2000 жылғы Хаттамамен криминализацияға ұсынылған адамға қатысты адамды тарту, беру және өзге де әрекеттерді негізсіз жоққа шығарады.

Еуропалық Парламент өз есебінде сауданы «алдау немесе зорлық-зомбылықтың басқа түрін пайдалану жолымен немесе осы азаматтың осал жағдайын немесе өзінің әкімшілік мәртебесін теріс пайдалану жолымен үшінші елдің азаматын басқа елге кетуге немесе онда осы азаматты пайдалану



мақсатында қалуға бағытталған немесе бағытталмаған адам жасаған заңсыз акт» деп анықтады [35]. Анықтама мәселе бойынша соңғы халықаралық-құқықтық актіде дамыды және толықтырылды. 2000 жылғы хаттама адам саудасы деп «күшпен қорқыту немесе оны қолдану немесе мәжбүрлеудің, ұрлаудың, алаяқтықтың, алдау, билікті теріс пайдалану немесе жағдайдың осалдығы арқылы не басқа адамды бақылайтын адамның келісімін алу үшін төлем немесе пайда түрінде сатып алу арқылы адамдарды пайдалану мақсатында жүзеге асырылатын азғыруды, тасымалдауды, беруді, жасыруды немесе алуды» түсінеді (3-бап). Өкінішке орай, Халықаралық анықтама шамадан тыс шамадан тыс азап шегеді және артық бөлшектермен, атап айтқанда, құрбандыққа әсер ету тәсілдерін санамалаумен ауырады. Сонымен қатар, тізім толық емес деп ойлаймыз, мысалы, онда психологиялық әсер, бопсалау және тағы басқа ескертулер жоқ.

Қазақстан Республикасы ҚК 128-бабында адам саудасы деп адамды сатып алу-сату немесе оны пайдалану мақсатында тарту, тасымалдау, беру, жасыру немесе алу түріндегі өзге де әрекеттер түсініледі. Қазақстан Республикасы заңды дефинициясы 2000 ж. хаттамасымен ұсынылған кеңірек, өйткені заң шеңберінен зардап шегуші саудаға тартылуы мүмкін тәсілдерді, атап айтқанда күш қолдану немесе оны қолдану қатерін, мәжбүрлеу, ұрлау, алаяқтық, алдау және т. б. басқа да түрлерін қалдырады. Феноменнің халықаралық тар түсініктемесі біздің пікірімізше, зардап шеккен адамдардың бір қарағанда, сауда құрбандары болып табылмайтын шеңберінен жол берілмейтінін жоққа шығармайды. Мысалы, жезөкшелікпен айналысу мақсатында Қазақстаннан Қытайға саналы түрде шығатын, алдауға, зорлық-зомбылыққа ұшырамаған әйел, егер кейіннен оны еңбек жағдайларына қатысты жаңылыстыруға ұшыратса, ол еркіне қарсы ұсталса немесе оған қатысты борыштық тәуелділік қолданылса, сауда құрбаны болып танылуы тиіс. Сонымен қатар, біздің пікірімізше, сауданы заңнамалық айқындауда адаммен жасалатын мәміленің қандай да бір түрін бөлудің қажеті жоқ, өйткені бұл құқық қолданушыны адам саудасының тек бір аспектісіне ғана шоғырландырып, бұл жағдайда феноменнің басым элементі болып табылмайтын сатып алу-сатуды дұрыс емес бағдарлайды.

2000 ж. «зорлық-зомбылық және адам саудасының құрбандарын қорғау туралы» АҚШ-тың мемлекеттік заңы тек арнайы сауда түрінің мағынасын ашып көрсетеді: «жасырын адам саудасының аса қатыгез нысандары», коними деп түсінеді: (а) секс-индустрияда адам саудасын, атап айтқанда 18 жасқа толмаған адамға күшпен немесе алдау арқылы төленетін жыныстық қатынас жасауды; (б) адам саудасын; (в) белгілі бір адамды тарту, жасыру, тасымалдау, сатып алу немесе оны белгілі бір еңбекті немесе қызметтерді орындау үшін күшпен немесе алдау арқылы қандай да бір билік етуге беру[36,21-54]. Біз бұл дефиницияны толық деп санауға екіталай болғанымен, ол басқа елдердің көптеген қылмыстық-құқықтық актілеріне қарағанда ұғымды неғұрлым кеңірек түсіндіруде. Көптеген заң шығарушылар жәбірленушілерге қатысты жасалатын мәмілелердің түрлерін атап өтумен

ғана шектеледі [37], кейде мақсаты ретінде пайдаланудың әртүрлі түрлерін [38], көбінесе жыныстық және жезөкшелікті атап өтеді [39].

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, біз адамды кейіннен пайдалану мақсатында жүзеге асырылатын адамды азғыруды, тасымалдауды, беруді, алуды немесе жасыруды адам саудасы деп түсінуді ұсынамыз.

Сауданы жіктеудің көптеген тәсілдері бар, оның ішінде: пайдалану объектілері бойынша, мәжбүрлеу тәсілдері бойынша, қолдану нысандары бойынша және құрбандар қызметінің мазмұны бойынша[40,70-83].

Еңбекке пайдалану мақсатында жасалатын (1) және (2) жәбірленушілердің физиологиялық параметрлерін пайдалану үшін сауданы бөлу жиі кездеседі. Е. В. Тюрюканова мен М. М. Малышева келесі сауда түрлерін бөледі:

- мәжбүрлі еңбек, оның ішінде «тасқынды өндірісте»;
- секс-сауда;
- үй құлдығы;
- мәжбүрлеу бойынша некелер, оның ішінде «пошта арқылы емес» жүйе арқылы;
- бала тууды және тәрбиелеуді қоса алғанда, ұрпақты болу функцияларын мәжбүрлеп пайдалану;
- мәжбүрлі донорлық (органдар мен тіндерді трансплантация үшін адамдарды сату);
- мәжбүрлеп асырап алу[41,97].

Сауданың ең көп тараған түрі, әрине, жыныстық қанаушылық мақсатында әйелдер саудасы болып табылады. Егер халықаралық құжаттар бойынша феноменнің тарихы туралы айтатын болсақ, XIX-XX ғасырларда сексуалдық пайдалану үшін саудаға қарсы күреске бағытталған конвенциялардың, декларациялардың, шарттардың және өзге де бағдарламалық құжаттардың тұтас сериясы қабылданғанын байқамауға болмайды, бірақ ол әлі күнге дейін бар ғана емес, ол табысты өсіп келеді[42,10].

- Нидерланд «әйелдер саудасына қарсы қор» феноменге келесі сипаттама берді:

- - шетелге кеткенге дейін әйел жезөкшелікпен жұмыс істейтінін немесе ол жұмыс істейтін жағдайларға қатысты алданғанын білмеген;
- - әйел жезөкшелікпен жұмыс істегісі келетіндігі туралы жеке шешім қабылдауға қарсы емес;
- - әйелді тапқан ақшаны үшінші тұлғаларға беруге мәжбүрлейді;
- - әйел өзінің кірістеріне иелік ете алмай, өз құжаттарын кері алып, осы жұмысты тоқтата алады ма;
- - әйел үнемі басқа адамдардың бақылауында;
- - әйел басқа адамдармен жүріп-тұру және қарым-қатынас еркіндігіне нұқсан келтірілген;
- - әйел жеке клиенттерден бас тартуға немесе сексуалдық байланыстың жекелеген түрлеріне қарсы тестілеуге еркін емес [43,6].

Бельгиялық адвокат Мишель Гирш сауда «әйел адам (жеке немесе заңды) қаржылық пайда алу мақсатында бөтен елде пайдалануға ұшырағанда және сауда әйелдің заңды немесе заңсыз көшіп кетуін ұйымдастырудан, тіпті оның келісімімен, баратын еліне тұратын елден және оны жезөкшелікке немесе жыныстық қанаудың өзге де нысанына кез келген тәсілмен созған елден тұрады» [44,11].

1949 жылғы адам саудасына және үшінші тұлғалардың жезөкшелікті пайдалануына қарсы күрес туралы Конвенцияның 1,2-бабы жыныстық қанаушылықты жезөкшелікке дейін тарылтады. Онда, атап айтқанда, саудасаттық деп біреу болған кезде іс-әрекеттер түсініледі:

1 (а) басқа адамды тіпті осы адамның келісімімен жезөкшелікпен жеңеді, итермелейді немесе қорлайды, (б) басқа адамның жезөкшелігін тіпті осы адамның келісімімен пайдаланады;

2 (а) шыдамдылық үйін күтіп ұстайды немесе оны басқарады немесе шыдамдылық үйін саналы қаржыландырады немесе қаржыландыруға қатысады, (б) үшінші тұлғалардың жезөкшелік мақсатында пайдаланатынын біле отырып, ғимаратты немесе басқа орынды немесе оның бір бөлігін жалға береді немесе алып тастайды[45,24-31].

Омбылық криминология М. П. Клейменов пен С.В. Шамков әйелдер саудасын «жезөкшелікті ұйымдастыру, ел ішінде секс-қызмет көрсету нарығын құру, шетелде секс-бизнес индустриясы үшін әйелдерді жеткізу ретінде қарастырады» [46,95]. Келтірілген халықаралық-құқықтық және ғылыми анықтамаларда екі түрлі ұғымның – жезөкшеліктің және әйелдер саудасының араласуы орын алады деп ойлаймыз. Тағы бір Омбы ғалымы В. С. Свиридов «әйелдерді сатып алу-сату немесе әйелдерге қатысты өзге де мәмілелер жасау деп түсінуді ұсынады» [47,24]. Өкінішке орай, бұл анықтама сауда актісінен алып тастайды, мысалы, тұтас процестің ажырамас бөлігі болып табылатын азғырып-көндіру және жасыру.

АҚШ-тың 2000 жылғы «Зорлық-зомбылық және адам саудасы құрбандарын қорғау туралы» Мемлекеттік заңы феноменді «Адамды коммерциялық жыныстық қатынасқа тарту мақсатында адамды тарту, жасыру, тасымалдау, сатып алу немесе оны кімнің билігіне бер» деп анықтайды.

Әйелдер саудасының жоғарыда келтірілген анықтамаларының көпшілігі, кейбір айырмашылықтарға қарамастан, оның мақсатын тек жезөкшелікке ғана жеткізуге ұмтылады, осылайша жыныстық қанаушылық мазмұнын ақтаусыз тарылтады. Өкінішке орай, Халықаралық заңнамада жыныстық қанаушылық анықтамасы жоқ, бірақ ол әртүрлі конвенцияларда, хаттамаларда, декларацияларда және т. б. бірнеше рет атап өтілгенімен, сонымен қатар, өткен ғасырдың нормативтік-құқықтық актілері мен ғылыми еңбектерінде барлық жерде сексуалдық қанаушылық пен жезөкшелікті теңестіру бар, алайда, 80-жылдардың соңынан бастап-ақ, тендерлік тәсіл акценттерді ығыстырады және феминисток еңбектерінде мұндай ұстанымның дәрменсіздігі толық дәлелденеді. Е. В. Тюрюканов пен М. М. Малышева атап өткендей, «жыныстық қанаушылық» ұғымы порнографиямен, стриптизді

орындау кезінде толық жалаңаштауға мәжбүрлеу және т.б. айтарлықтай кеңейтіледі және толықтырылады... Әйелдің денесі әлемнің кез келген аяғында тасымалданады және келісім-шарт бағасы бойынша жалға алынады...» [58,21]. Айқындама бермесе де, «үшінші тұлғалардың жезөкшелігін пайдалануды» және «жыныстық қанаудың басқа да нысандарын» бөлісетін 2000 ж. Хаттамасы позицияны өзгертудің жарқын мысалы болып табылады.

В. Шамков жыныстық қанаушылықты «өзін-өзі өндіру саласындағы адамның бірегей қасиеттерін оның құқықтарын бұзуға әкеп соғатын мәжбүрлеу жолымен біреудің қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында пайдалану»[49,66] деп қарастырады. Бұл анықтама, біздің ойымызша, кейбір кемшіліктерден зардап шегеді, өйткені пайдаланушылардан қаржылық пайда алатын адамдарға ғана назар аудара отырып, әсер етпейді.

А. К. Бекряшевтің пікірінше, нәпсіқұмарлық пайдалану деп тәжірибені түсіну керек, «белгілі бір адам басқа адамның қадір-қасиетіне, теңдігіне, дербестігіне, физикалық және психикалық әл-ауқатына құқық сияқты адам құқықтарын бұза отырып, нәпсіқұмарлығын пайдалану немесе пайдалану арқылы жыныстық қанағаттанушылық, қаржылық пайда немесе жақсартылған кезде» [50]. Біз жыныстық қанаушылық адамның сексуалдық пайдалануымен шектелмейді, өйткені сексуалдық [51] материал емес әлемнің нысаны болып табылады, мысалы, жезөкшелік денені, адамның жыныстық қасиеттерін пайдалануды білдіреді.

Л. Д. Ерохина жыныстық қанаушылықты «жеке адамның қадір-қасиетіне, теңдігіне, ақыл-ой және физикалық тұтастығына жыныстық зорлық-зомбылық және практика ретінде анықтайды, оның барысында кейбір индивидтер (көбінесе ерлер) жыныстық қанаушылықты, қаржылық пайданы және/немесе басқа пайданы қанағаттандыру мақсатында басқа индивидтерден (көбінесе әйелдерді) өзінің күші мен артықшылығын бекітеді» [52,201]. Аталған анықтама адам құқықтары мен гендерлік теңдік тұрғысынан феноменге кең көзқарас болып табылады.

Жоғарыда келтірілген анықтамалардың барлық артықшылықтары мен кемшіліктерін ескере отырып, жыныстық қанаушылық – физиологиялық немесе психологиялық қажеттіліктерді қанағаттандыру, қаржылық немесе өзге де пайда алу мақсатында жүзеге асырылатын адамның еркіне қарсы жыныстық қасиеттерін пайдалану деп есептейміз.

Л. Д. Ерохинаның жыныстық қанаушылық мақсатындағы сауданы ұйымдастыру белгісі бойынша сауданың өзге нысандарынан ажырату керек деген пікірімен келіспеуге болмайды. «Жыныстық қанаушылық мақсатында басқа өңірлерге жеткізілетін әйелдер ұйымдасқан қылмыс тізбегіне түседі және оны бақылайды, ал басқа мақсаттар үшін орын ауыстыру, мысалы, үй жұмысы, тұрмыста, дене еңбегі мүлдем бақыланбайды. Жаңа құлдарға тапсырыс беретін ұйымдар «тауар» жеткізгені үшін төлейді, содан кейін жеткізу жөніндегі шығыстар жезөкшелікпен айналыса отырып ғана төлеуге болатын әйелдердің борыштық міндеттемелеріне енгізіледі» [53,246]. Әйелдер мен ерлерді сату, мысалы, еңбекте қанаушылық мақсатында ұйымдастырылған

сипатқа ие емес немесе ұйымдасқан қылмыстың тікелей бақылауымен және мұқият бақылауымен жүрмеуі екіталай. Сонымен қатар, жыныстық және өзге де қанаушылық мақсатымен адам саудасымен көбінесе шекара арқылы жүріп өтудің және мәжбүрлеудің мүлдем бірдей тәсілдері мен әдістерін пайдаланатын сол ұйымдасқан қылмыстық топтар айналысады.

Жыныстық қанаушылық мақсатында әйелдер саудасы деп әйелді кейіннен жезөкшелікпен айналысу немесе өзге де жыныстық қанаушылық үшін пайдалану мақсатында жүзеге асырылатын азғыруды, тасымалдауды, беруді, жасыруды немесе алуды түсінуді ұсынамыз.

Адам саудасы-адамның іргелі құқықтарына және ұйымдасқан қылмыс қызметінің ең тиімді нысандарының бірі болып табылатын феномен. 2003 ж. маусымда ұсынылған БҰҰ баяндамасында мынадай деректер келтіріледі: әлемде барлығы 27 000 000 құл бар, 700 000 адам жыл сайын мемлекеттер шекаралары арқылы сатылады. Бұдан басқа, осы ұйымның сарапшылары соңғы 20 жылда әлемде тек 20 000 000 бала мен әйелдер сатып алынды деп санайды. Америкалық сарапшылар жыл сайын 600-ден 800 мыңға дейін ерлер мен әйелдер сауда құрбаны болады деп санайды, бұл деректер ұлттық шекаралар шегінде сауда мен пайдалануға ұшырайтын миллиондаған адамдар. Көші-қон жөніндегі халықаралық ұйым өкілдері бүкіл әлемде 1970 жылдың басынан бері 30 миллионға жуық адам адам саудасының құрбаны болды деп санайды. Салыстыру үшін – Африкадан Америкаға 400 жыл ішінде 12 миллион құл шығарылды[54,4].

Жоғарыда келтірілген сандардан көрініп тұрғандай, адам саудасының феноменін сипаттайтын нақты деректер бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленеді. Өкінішке орай, аталған сауданың ауқымын анықтау өте қиын, себебі ол туралы бұқаралық ақпарат құралдары жиі хабарлайды, ал осы тақырып бойынша ғылыми деректер үзбелі болып табылады және әрдайым сенімді емес. Қазіргі уақытта сауда өршуіне қатысты нақты статистикалық мәліметтер жоқ. Әрине, жекелеген өңірлерде феноменді сипаттайтын зерттеулер бар, бірақ олар әлі де толық мемлекеттік статистикаға дейін, мысалы, кісі өлтіру бойынша.

Дәстүрлі түрде мұндай вакуумның себептері келесі факторлар болып саналады. Біріншіден, мониторинг жүргізетін немесе бір жолғы зерттеулер жүргізетін қоғамдық ұйымдар мен мемлекеттік мекемелер материалды жинау мен талдаудың әртүрлі әдістерін пайдаланады. Мысалы, АҚШ Мемлекеттік департаментінің әлемдегі адам саудасының жай-күйі туралы баяндамалары тиісті елдердің үкіметтерін ұсынатын мәліметтерге негізделеді. Әдетте, олар саудаға тікелей тыйым салатын Қылмыстық кодекстің баптары бойынша қылмыстық статистиканың деректерін, не байланысты емес қылмыстарға (жезөкшелікке тарту, сутенерство және т.б.), сондай-ақ мамандандырылған баспанаға көмек сұраған құрбандар туралы ақпаратты қамтиды. Халықаралық ұйымдардың зерттеулері қолданбалы социологиялық сипатқа ие, бұл ретте елдің аумағы неғұрлым көп болса, соғұрлым шынайылықтың нәтижесі аз болады. Көбінесе іріктелген өңірлерде объективті факторлар

бойынша зерттеулер жүргізу тұтас көріністі жасауға мүмкіндік бермейді. Бұл мағынада «Қазіргі Қазақстандағы мәжбүрлі еңбек. Реттелмейтін көші-қон және адам саудасы» бойынша жүргізілген зерттеу үшін таңдап алынған аймақтарды ескере отырып, оны репрезентативті деп атауға болады. Қазақстан Республикасында сауда туралы нақты деректер үкіметтік емес ұйымдардың арнайы зерттеулерінен немесе Құқық қорғау органдарының фрагменттік мәліметтерінен ғана алынуы мүмкін, мысалы, Қазақстан Республикасы ІІМ, олар өзара ара қатынасы қиын, өйткені біріншісі іске асырылып жатқан бағдарламалар барысында алынған нақты материалдарды талдаудың нәтижесі, ал екіншісі – жекелеген қатты қылмыстық істердің немесе олардың қызметінің бағыттары бойынша статистиканың материалдары, мысалы, Қазақстан Республикасы Шекара қызметі басқармасының деректері.

Екіншіден, 2000 ж. Хаттама адам саудасының жалпы түсінігін берсе де, әр түрлі елдер мен халықаралық мекемелер бұл әмбебап дефиницияны пайдаланбайды, өздерінің көпшілігінде өте тұман, неғұрлым кең немесе тар екенін ойлап табуды жөн көреді. «Сауда» терминін «шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ адамдарды жезөкшелікке тарту және мәжбүр ету» немесе «жезөкшелікке арналған сауда» ұғымдарына дейін тарылту ең таралған болып табылады. Оның үстіне, елден елге барлық мемлекеттерде қылмыс деп танылмағанын айтпағанда, сауда мен онымен байланысты әрекеттердің қылмыстық-құқықтық мазмұны әртүрлі. Осының бәрі бар мәліметтерді жинай отырып, адам саудасымен қылмыстық әрекет ретінде қалыптасқан тұтас көріністі жасауға мүмкіндік бермейді.

Үшіншіден, адам саудасы өте қиын зерттеу немесе мониторинг жүргізу жоғары патентті құбылыс болып табылады. Сауда объектісі болған адамдардың көп бөлігін билік таппайды. Кіруді анықтайтын және/немесе одан бас тартатын тұлғалар туралы деректер жинауға арналған жүйе жоқ[55,47]. Толық қорғауға және оңалтуға кепілдік бермейтін заңнаманың ерекшеліктеріне байланысты зардап шеккендер құқық қорғау органдарымен сирек байланыста болады, бұл адам саудасының латенттілігінің жоғары деңгейін анықтайды әртүрлі Санкциялар қолдануды болдырмас үшін оларға қатысты осындай іс-әрекеттер жасалғаны туралы кемсітуді қалайды. Осының бәрі феноменнің ауқымын және оның таралу деңгейін анықтауға әсер етеді.

Жоғарыда аталған барлық қиындықтар адам саудасы проблемасының жай-күйін талдау тек құқық қорғау органдарының, үкіметтік мекемелер мен халықаралық және үкіметтік емес ұйымдардың нәтижелері мен деректерін салыстыру барысында ғана мүмкін екендігін білдіреді. Феноменді зерттеудің тағы бір міндетті шарты криминологиялық және әлеуметтанулық тәсілдердің жиынтығын пайдалану болып табылады. Бір бөлігі мен бүтіндігі ретінде, криминология мен әлеуметтану объективті шындық құбылыстарын тану әдістері ретінде тек олардың ерекшеліктерін сипаттайтын ерекше болады, олардың үйлесімі адам саудасы ретінде осындай күрделі және бір мәнді феноменді түсінуге және бағалауға мүмкіндік береді. Толыққанды

криминологиялық зерттеу үшін қолда бар ақпараттың жетіспеушілігін ескере отырып, біз әлеуметтік деректерді пайдаландық, бұл зерттелетін құбылыстың симбиотикалық сипаттамасының, атап айтқанда адам саудасының әлеуметтік-криминологиялық сипаттамасының пайда болуына себепші болды.

Сонымен қатар, мұндай кешенді тәсіл де аталған жағдайларға байланысты феноменнің толық және жан-жақты көрінісін бере алмайды. Баяндалғанды ескере отырып, біз зерттелетін феноменнің жай-күйін талдауға және динамикасын, өсу себептерін бақылауға және бірқатар өзге аспектілерді қарауға тырысамыз.

Негізінен әйелдер мен қыздар сауда құрбандары болады. ЕҚЫҰ деректері бойынша, 1997 жылы ТМД, Орталық және Шығыс Еуропа елдерінен Батыс Еуропа мен Солтүстік Америка елдеріне 750 000 әйел мен кәмелетке толмаған қыздар шығарылды. Тек Балқан өңірінен жыл сайын батыс Еуропаға 120 мың әйел тасымалданады. Ерлер жұмыс берушілер желісіне жиі түседі. Олардың саны 2%-дан аспайды, ал басқа деректер бойынша құрбандардың жалпы санының 10%-ы[56,4]. Адам саудасының көптеген түрлері бар: мәжбүрлі еңбек, үй құлдығы, мәжбүрлеу бойынша неке, мәжбүрлеп асырап алу, мәжбүрлеп донорлық, солдаттарға мәжбүрлеп тарту және т.б., бірақ олардың арасында біріншіліктің сөзсіз пальмасы жыныстық қанаушылық мақсатында сауданы ұстап тұрады. Мысалы, 2018 жылы Journal of Trauma Practice жүргізген зерттеу деректері бойынша, шетелдік секс-жұмыскер 89% осы сабаққа мәжбүр және адам саудасының құрбандары болып табылады[57,19]. Демек, біз көптеген жағдайларда адам саудасының құрбандары кейіннен жыныстық қанаушылыққа ұшырайтын әйелдер болып табылатыны туралы қорытынды жасай аламыз.

Жыныстық қанаушылық мақсатында әйелдерді сату – қазіргі қоғам үшін жаңа құбылыс емес. Австралия құрлығы мен Американың отарлауы кезінде қылмыс жасағаны үшін сотталған әйелдерді жезөкшелікке мәжбүр еткен колонияларға жібереді. Ғасырлар бойы Африка әйелдері Еуропа мен Американың борделінде тірі тауар сатушылар сатқан. XIX ғ. аяғы мен XX ғ. басында қытайлықтардың Біріккен Штаттарға және Оңтүстік Америкаға шығыс еуропалық әйелдер саудасының тұтас желісі болды. Үндістанда көптеген жезөкшелер еуропалық нәсілге тиесілі. Сол кезде саудагерлер АҚШ-та Манн Заңының пайда болуына және 1899 жылы саудаға қарсы бірінші құқықтық актінің халықаралық деңгейде қабылдануына, ал 1904 жылы – ақ құлдармен сауда туралы Конвенцияның пайда болуына әкелді. Содан кейін сауда көлемі құлдырап кетті. Бірінші және екінші дүниежүзілік соғыстар, социалистік лагерь елдерінің бөлімшесі осындай іс-әрекет үшін еңсерілмейтін тосқауылдар жасады. Еуразияның едәуір бөлігі темір шымылдығының артында қалды, бұл осы аумақ бойынша әйелдерді тасымалдау мүмкін емес еді[58,125].

XX ғасырдың 70-ші жылдары жыныстық қанаушылық мақсатында әйелдердің қазіргі заманғы жаһандық саудаының басы болды. Сексуалдық

индустрия серпіліс жасап, кадрларға деген қажеттіліктің мүлдем жаңа деңгейіне көшті. Мамандар бұл феноменді трансұлттық корпорациялардың (ТҰК) қызметімен байланыстырады. Дәл осы уақытта ТҰК дамуының жаңа тұжырымдамасы іске асырылды, оның негізін үш қағидатты құрады: арзан жұмыс күші бар еңбек нарықтарын құру, еңбекті біріздендіру және жұмысшылар мен қызметшілерді жалдау мен жұмыстан босатудың икемді саясаты. Жоғары дамыған елдерден өндірісті жылжыту үшін негізгі аумақ Филиппин, Индонезия және Таиланд болды.

ТҰК қызметі дәстүрлі өмір салты бойынша елеулі соққы берді, өйткені жаңадан құрылған кәсіпорындар жұмысшылардың үлкен санын талап етті, бұл үлкен адамдардың ауылдан қалаға көшуіне әкеп соқты. Осының салдары ауылдық жердің құлдырауы мен бұзылуы болды. Қалалардың қарқынды өсіп келе жатқан халқы қызмет көрсету саласының, оның ішінде сексуалдық саланың өсуін талап етті. Азия елдеріне туристер санының өсуі секс-туризм сияқты құбылысқа негіз салды.

Осының барлығы үлкен көші-қон ағындарын тудырды, олардың бір бөлігі жекелеген елдердің шекарасында орын алды, ал екіншісі батысқа ұмтылды. Осылайша, дамуы коммунистік лагерьдің ыдырауымен және Варшава шартының елдерінің қайта бағдарлануымен катализацияланған әйелдердің қазіргі заманғы сауда дәуірі басталды. Кейін әлем түрлі елдерден әйелдер жеткізілімін бастады. Бірінші толқын, оңтүстік-шығыс, халықаралық нарыққа тай және Филиппин әйелдерін әкелді, екінші – Латын Америкасы доминикандық және колумбиялық эмигрантқаларды батыс елдеріне тартты, үшінші – африкалық, оның барысында әлемдік секс нарықтарына Гана, Гвинея және Нигерия әйелдері кірді. Орталық және Шығыс Еуропа құрбандарының төртінші толқыны, бұрынғы КСРО-ны қоса алғанда, осының бәрінен асып түсті[59,10]. Интеграция мен жаһандану, саяси және экономикалық кедергілерді төмендету, соның ішінде визалық режимдерді оңайлату адам саудасының көлемін бірнеше рет арттырды.

Әйелдер саудасы шын мәнінде жаһандық проблема болып табылады, оған әлемнің көптеген елдері тартылған, сауда процесінің қай бөлігі олардың аумағын көп дәрежеде қозғайтынына байланысты үш санатқа бөлінеді:

- Өнім беруші елдер (донорлар) – аумағында өңірлік немесе ұлттық шекаралар арқылы әрі қарай өту үшін әйелдер мен қыздар еріп жүретін және жыныстық қанаушылық. Оларға Украина, Белоруссия, Болгар, Филиппин, Таиланд және т. б. жатқызуға болады.

- Транзит елдері. Олардың келуі, әдетте, құрбанның отанында сатып алу мүмкін емес жолды жалғастыру үшін виза алу қажеттігіне немесе ел аумағында әйелдер «сұрыпталатын» және көтерме сауда сатып алушыларға сатылатын өзіндік «толымсыз нарық» ұйымдастырылған. Мұндай мемлекеттер ілеспе жеткізушілер (мысалы, Польша) немесе реципиенттер (мысалы, Италия) болып табылады.



- Баратын елдер (реципиенттер) – құрбандаржұмыс істеу және пайдалану үшін жіберілетін аумақтар. Мұнда дамыған елдер – АҚШ, Нидерланды, Германия, Испания, Жапония және т. б. жатады.

Ұсынылған жіктеу жеткілікті шартты болып табылады. Көптеген елдер бір мезгілде өнім берушілер және транзиттік аумақтар, транзиттік аумақтар және реципиенттер бола алады. Алайда, барлық үш функцияны біріктіретін бірқатар мемлекеттер бар: жеткізу, транзит және межелі орын болып табылады. Мұндай елдің ең жарқын мысалы–Ресей. Ол сауда процесінің барлық үш эпизодының біріктірілуінің үлгісі ғана емес, сонымен қатар БҰҰ мәліметтері бойынша, бүгінгі таңда әйелдердің секс-нарықтарына жеткізуші елдер арасында бірінші орынды алады. Одан әрі Украина, Таиланд, Нигерия, Румыния, Албания және Қытай.

Бұрынғы КСРО-ның шамамен 600 000 азаматы бүгінгі күні құлдықта немесе құлға ұқсас жағдайларда ұсталады, оның ішінде шамамен 20 000 - 30 000 адам ТМД аумағында бостандықты шектеу жағдайында болады. Соңғы жылдары Ресейден жарты миллионнан астам адам жұмыс іздеп кетті, бірақ тек 47 000-ы ғана мұны заңды сақтаумен жасады. Қалғандары Отанынан құқық нормаларын, атап айтқанда, нақты және ресми құжаттарды, визалар мен рұқсаттарды, ҚР және кіру және т. б. елдерінің мемлекеттік шекарасын кесіп өту ережелерін бұза отырып кеткен. 1999-2001 жылдар аралығында шекарашылар тиісті құжаттарсыз шекарадан өтуге әрекет жасаған кезде 5 000 әйелді ұстады[60].

Көшіп кеткендердің 370 000-ы Еуропада жұмыс тапты, олардың басым көпшілігі көші-қон режимін, еңбек құқығын және келген елдердің өзге де заңнамалық нормаларын бұзумен еңбек етеді. Халықаралық зерттеулер мен алмасу кеңесінің сарапшылары Ресей мен Орталық және Шығыс Еуропа елдерінен жыл сайын 175 мыңға жуық адам өз Отанына оралмайды деп санайды[61]. Олардың басым бөлігі - жыныстық қанаушылық үшін шетелге шығарылатын әйелдер, бұл сауда құрбандарының ішкі жыныстық қатынасындағы жалпы әлемдік үрдістермен, сондай-ақ кейіннен пайдалану мақсаттарымен үндес.

Шетелге уақытша еңбек көші - қоны туралы Мемстаткомның мәліметтері кетушілер арасындағы әйелдердің болмашы үлесі туралы куәландырады-16-20%. Бұл көрсеткіш аймақтар бойынша - 5-8%-дан солтүстік-батыс және Орталық, 27%-ға дейін Қиыр Шығыс және 41% Приволжск федералдық округтерінде айтарлықтай өзгереді. Ресми деректерге сәйкес, 2002 жылы Ресейден заңды негізде жұмыс іздеуге 7500-ге жуық әйел жіберілді. Алайда, шетелге жұмыс істеу үшін кететін әйелдердің ең көп үлесі елден туристік визалар бойынша кететіні белгілі, демек, жұмысшы мигранттар ретінде мемлекеттік органдар қарамайтыны белгілі. РФА Әлеуметтік және экономикалық зерттеулер институтының бағалауы бойынша жыл сайын елден шамамен 160 мың әйел заңсыз шығады, яғни ресми сандар әйел жынысты еңбекші көшіп-қонушылардың нақты санының 5% - нан сәл азын құрайды. Олардың көпшілігі секс индустриясына түседі. Әкетілген ресейлік әйелдер 50-

ден астам елде жыныстық қызмет көрсетеді. БҰҰ-ның халықаралық жәрдемдесу орталығының деректері бойынша қазіргі уақытта жезөкшелермен жұмыс істеу үшін әкетілген 500 000-ға жуық отандасымыз шетелде жүр. Кейбір аумақтарда Ресей мен бұрынғы Кеңес Одағының басқа да республикаларының әйелдері соншалықты басым болып келеді, бұл коммерциялық секс қызметкерлері "Наташа" деп аталады»[62].

Өкінішке орай, бұл тек өрескел есептеулер. Қазақстан әлемдік қоғамдастық сияқты саудаға нақты жағдайдың тұтас бейнесін жасаудағы сол проблемаларға тап болғандықтан, жыныстық қанаушылық мақсатында шетелге қанша әйел шығарылғанын немесе бір өңірден екінші өңірге ауысатынын бағалау өте қиын. Елде адам саудасының мониторингі жүйесі жоқ, ал әлеуметтік зерттеулер барысында алынған деректер жеткілікті дәрежеде барабар деп саналмайды, өйткені, әдетте, тұтастай елді емес, жекелеген аймақтарды қамтиды. Мысалы, 2002 жылы «Періште» әйелдер ұйымдарының коалициясы әйелдер саудасының 359 оқиғасын тіркеді, олардың барлығы жыныстық қанаушылыққа байланысты болды (ұйымның штаб-пәтері Мәскеуде тұрғанын және оларға Коалиция мүше-ұйымдарға көмек сұраған әйелдер хабарлаған сауда жағдайлары туралы ғана белгілі болатынын атап өту керек). Ұйым талдаушылары бұл барлық жағдайлардың оннан бір бөлігі ғана деп болжайды. Ұйым «Женщина женщине» (Израиль, г. Қазақстан Республикасының Израильдегі консулдығының СІМ өкіліне жазған хатында оның қызметкерлері сауалнаманың нәтижесінде 2002 жылы 9, ал 2003 жылы - Израильге жезөкшелікпен айналысуға тарту үшін әкелінген 49 қазақстандық анықталғанын хабарлады. Қазақстан Республикасы ІІМ мәліметтері бойынша, жыл сайын елден 10 000 адам шығарылады, олардың басым көпшілігі - жезөкшелікке және өзге де жыныстық пайдалануға тартылу үшін Қазақстан Республикасының шекарасын кесіп өтетін әйелдер.

2014 жылдың 3 шілдесіне дейін, «Қазақстан Республикасы ҚК-не өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңымен қолданыстағы қылмыстық заңнамаға адам саудасына және құл еңбегін пайдалануға тыйым салатын нормалар енгізілген кезде, құқық қорғау органдары өздеріне Қазақстан Республикасы ҚК берілген құралдарды пайдалана отырып, өздеріне белгілі болған сауда оқиғаларының жолын кесе алмады. Құзыретті құрылымдар, өз кезегінде, егер кейбір статистика жүргізілсе, онда ол міндетті сипатқа ие емес, жинақталмаған және талданбаған. Сауда фактілері туралы мәліметтер фрагментті және бытыраңқы болды. Мысалы, ШҚО ІІД мәліметтері бойынша бірнеше жыл ішінде 44 қыз жоғалып кеткен. Олар шетелге ақша табуға немесе үйленуге кеткен, содан бері олар туралы тіпті олардың ата-аналары да белгісіз. Ақмола облысынан 2016 жылдың басында барған 42 қыздан тұратын би тобы Кипрден қайтып келмеді. Қазақстан Республикасы ІІМ айтуынша, Қазақстанда 2014 жылы жаңа ҚК қолданысқа енгізілгенге дейін адам саудасына байланысты 7 қылмыстық іс қозғалды.

Жоғарыда айтылғандай, сауда фактілерін құқық қорғау органдары тергеді және кінәлілер, егер олардың іс-әрекеттерінде Қазақстан Республикасы ҚК-де көзделген қылмыстардың құрамы болған жағдайда жауапкершілікке тартылды. Оларға 125-бап (Адамды ұрлау), 126-бап (Бас бостандығынан заңсыз айыру), 121-бап (Сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері), 308-бап (Жезөкшелікпен айналысуға тарту), 309-бап (Жезөкшелікпен айналысуға арналған притондар ұйымдастыру немесе оларды ұстау және жеңгетайлық), 392-бап (Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасын қасақана заңсыз кесіп өту) және басқалары жатады. Қазақстан Республикасы ҚК 308, 309-баптарында көзделген тіркелген қылмыстардың бұлжытпай өсуіне және Қазақстан Республикасы ҚК 125, 128-баптарында көзделген тіркелген қылмыстар санының төмендеуіне назар аударады. Бұл үрдіс халықаралық зерттеушілер мен кейбір практикалық қызметкерлердің соңғы уақытта адам саудасы физикалық зорлық-зомбылықты қолданумен сипатталатын «жабайы» қылмыстан, «өркениетті» - онда құрбандыққа әсер ету әдістері ретінде психологиялық және материалдық қысым қолданылатын «жабайы» қылмыстарға айналатыны туралы тұжырымдарының шынайылығын растайды.

Әрине, әрбір қылмыс саудаға байланысты емес, алайда белгілі бір бөлігі кейіннен пайдалану мақсатында шетелге шығаруға қатысы бар. Сонымен қатар, осы деректерді, сондай-ақ адам саудасы фактілері бойынша қозғалған кейбір қылмыстық істерді талдау, іс-әрекет жасау барысында біреу ұрланған немесе кейіннен күшпен ұсталған жағдайларда ғана өзінің құқық қорғау органдарына мұндай жағдайлар туралы көп жағдайда белгілі болады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Егер бір немесе бірнеше зардап шеккен адам 18 жасқа толмаған болса, қылмыстық іс қозғау ықтималдығы да жоғары.

Оның жарқын мысалы ретінде екі қылмыстық іс қызмет етеді, олардың біріншісі Қазақстанда жұмыс істеген және БАӘ мен Тайландқа қыздар мен әйелдерді жеткізумен айналысқан Өзбекстаннан келген 5 адамға қарсы қозғалған. Қазақстан Республикасы ІІМ жанындағы ҚК мәліметтері бойынша, тергеу жұмыстары үйден кеткен және кейіннен жезөкшелікке тарту үшін шетелге шығарылған кәмелетке толмаған қыздардың туыстарының арыз-шағымдарымен басталды. Іс бойынша жәбірленушілер ретінде барлығы 50 әйел өтті, оның ішінде 11 - і-кәмелетке толмағандар, бұл құқық қорғау органдарына істі тергеуге ерекше назар аударды. Қылмыскерлерге қылмыстық қоғамдастықты ұйымдастыру және жезөкшелікпен айналысуға тарту ескірді. 2004 жылдың қараша айында сот 38 эпизодты іс бойынша дәлелденді деп танып, топ басшысына 5 жыл бас бостандығынан айыру және 2 қатысушы - әрқайсысына 4 жылдан бас бостандығынан айыру түріндегі жаза тағайындады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне адам саудасы үшін жауапкершілікті енгізу құқық қорғау органдарына сауда оқиғаларының статистикалық есебін жүргізуге мүмкіндік береді, алайда тиісті деректер

жеткілікті түрде сенімді бола алмайды, себебі билік орындарына белгілі болған жағдайлар ғана сонда болады. Құбылыстың жоғары латенттілігін ескере отырып, арнайы мониторингсіз шынайы суретті алу мүмкін емес. Адам саудасының латенттік деңгейі туралы біз онымен байланысты болуы мүмкін қылмыстар жөніндегі деректерге сүйене отырып, қорытынды жасай аламыз.

Жезөкшелікке тартумен байланысты қылмыстар латентті-сти ең жоғары коэффициенті бар, бұл біздің ойымызша, көбінесе сауданы жасырады, демек, оның сипаттаушы элементтерін көрсетеді. Латенттіліктің осындай жоғары деңгейі құрбандыққа физикалық және психологиялық әсер етумен тығыз байланысты қылмыстық әрекеттің ерекшелігімен түсіндіріледі, бұл жәбірленушілердің құқық қорғау органдарына жүгінуден қорқуына және оның себептеріне қарамастан жезөкшеліктің қоғамдық көрінуіне әкеп соғады.

Бұдан басқа, шет елдердің адам саудасына қарсы қылмыстық-құқықтық нормаларды қолдану практикасын талдау көрсеткендей, сауда құрамының кез келген элементі дәлелденбейтін сауда жағдайлары өзге баптар бойынша сараланады. Демек, өзінің сауда болып табылатын іс-әрекеттерінің бір бөлігі қылмыстық статистика шеңберінде, мысалы, бас бостандығынан заңсыз айыру немесе жезөкшелікпен айналысуға тарту жағдайларына қатысты бөлімге түседі. Мұндай қорытынды адам саудасы туралы істер бойынша тіркелген қылмыстар мен шығарылған айыптау үкімдерінің арақатынасы туралы нақты деректерді әртүрлі қателіктерді (қылмыстық істі тоқтату, ақтау үкімін шығару) ескере отырып, өте дұрыс емес, бірақ өте жарқын және көрсеткішпен салыстырумен расталады - тек 2002 жылғы жағдайдың 31,1%-ы ғана адам саудасына байланысты қылмыстық істерді тергеу жасалған әрекеттердің адам саудасы ретінде біліктілігін сақтай отырып, сот үкім шығаруымен аяқталды. Сонымен қатар, құқық қорғау органдарының бұл проблеманы түсінуі және оны еңсеру үшін күш - жігер өз жемісін береді: 2003 жылы бұл көрсеткіш 35% - ды, ал 2004 жылы 44% - ды құрады [66,34].

Өкінішке орай, мұндай ереже Қазақстан Республикасында қолданылады. Көбінесе, тергеу барысында Қазақстан Республикасы ҚК 128-бабы бойынша саралау үшін қажетті элементтерді дәлелдеу мүмкін болмаған жағдайда құқық қорғау органдары бұл жағдайда құрамы элементтерінің болуын дәлелдеуге болатын Қазақстан Республикасы ҚК-нің баптары бойынша қайта саралауға жүгінеді. Мұның бәрі адам саудасына емес, өзге де қылмыстарға: жезөкшелікке және т. б. тартуға әкеп соғады.

Сарапшылардың бағалауына сәйкес, адам саудасы миллиардтаған доллар айналымы бар көлеңкелі нарық болып табылады. Секс-қызмет көрсету индустриясына арналған тауар ретінде әйелдердің тек әлемдік сауда көлемі жылына 3,5-7-9,5 миллиард долларға дейін бағаланады[67].

Қару-жарақ пен есірткі саудасынан кейін табыстылығы бойынша үшінші орында тұрып, адам саудасы олардан, сондай-ақ криминалдық белсенділіктің басқа түрлерінен тәуекел дәрежесі төменірек. Қару-жарақтың, есірткінің, табиғи ресурстардың, бағалы металдардың және тағы сол сияқты

заңсыз айналымын құқық қорғау құрылымдары ерте ме кеш қадағалайды және кейіннен кінәлілерді қатаң және барабар жауапқа тарта отырып, жолын кеседі, ал адам саудасы жеткілікті елеулі қылмыстарға жатпайынша, қатаң жазалауға әкеп соқпайды[68]. Осы қызметтен бас тартуға әсер ететін адам саудасының тағы бір ерекше ерекшелігі – әйелдің қару-жарағы мен есірткісінен айырмашылығы – көп рет қолданылатын тауар болып табылады. Оларды «қайтадан және қайтадан айналымға қосуға» [69,188] болады, бұл ұзақ «қызмет мерзімін» ұлғайтуға мүмкіндік береді.

Қолда бар деректерді негізге ала отырып, біз адамдарды сату қазіргі уақытта ұйымдасқан қылмыстық іс-әрекеттің элементі немесе оның протектораты болып табылады деп болжай аламыз. Кез келген жағдайда көптеген зерттеушілер атап өткендей, қазіргі әлемде сауда процесін ұйымдастыру және жүзеге асыру жеке қылмыстық іс-әрекетке қолжетімсіз, өйткені көптеген адамдардың күш-жігерін, жеткілікті капиталдарды тартуды, соның ішінде билік құрылымдарын қолдауды және көптеген уағдаластықтарды жасауды қамтамасыз ету үшін талап етеді. Бірақ, ұйымдастыру мен ретке келтірудің жоғары деңгейінің қажеттілігіне қарамастан, адам саудасы қылмыстық белсенділіктің басқа бағыттарымен салыстырғанда өте жоғары пайда болған кезде өте аз шығынды болып саналады. Швецияның Бас прокуроры Ингел Клинтебердің айтуынша, адам саудасы (ерекше салымдарды талап етпейді: ұялы телефон, бірнеше алмалы-салмалы пәтер, Ресейдегі агент. 50 кг әйел 50 кг героинге қарағанда оңай» [70].

Профессор А. Л. Репецкая адам саудасымен байланысты заңсыз бизнес қылмыстық ұйымдардың ең тартымды бірі болып табылады[71,15]. Сауда ұсақ қылмыстық топтармен емес, трансұлттық қылмыстық ұйымдармен жүргізіледі. Әдетте, шағын құрылымдар бүкіл әлем бойынша әрекет ететін қылмыстық желінің құрылымына кіреді. Алайда, құқық қорғау органдарының өкілдері ұзақ уақыт бойы өзге пікірді ұстанған. Еуропалық елдердің полиция құрылымдары сауда ұйымдарына іліккен қылмыстық топтарды анықтай отырып, жоғары ұйымдастырылған және құрылымдалған, бірақ өз бетінше жұмыс істейтін бірлестіктермен де іс бар деп ойлады.

Интерполдың, Еурополдың және АҚШ-тың бірлескен акциялары басқаларын тапты. Еуропа аумағында жұмыс істейтін бірқатар қылмыстық ұйымдарды әзірлеу жөніндегі операция барысында олар бытыраңқы бірліктер емес, Қытайда орналасқан босс басқаратын және әлемнің көптеген елдерінде ұяшығы бар қытай азаматтарының бірыңғай тұтас – қылмыстық сауда желісінің элементтері болып табылатыны анықталды. Жоғарыда айтылғандардың барлығы адам саудасымен айналысатын және оны ұлттық және трансұлттық ұйымдасқан қылмыстың ең қауіпті және жоғары табысты нысандарының бірі ретінде анықтайтын қылмыстық топтардың ұйымдастырылуы мен трансұлттық екендігі туралы бұрыннан қалыптасқан мәселелерді ғалымдар мен зерттеушілердің тұжырымдарын растайды [72,7].

В. В. Лунеевтің пікірінше, «қандай да бір елде әрекет ететін ұйымдасқан қылмыскерлер, егер пайда көрмесе, оның ұлттық шекарасын ешқашан құрмаса, елеулі артықшылықтар мен мүмкіндіктерге ие болмас еді» [73,318]. А. Л. Репецкая: «жекелеген трансұлттық қылмыстық топтар есірткінің заңсыз айналымынан саудаға көшеді ... төмен шығындар кезінде жазаланатын және табыстылықтың жоғары деңгейінің төмен тәуекеліне байланысты» [70,15]. Әзірше бізде мұндай үрдістер де қадағаланып отырғандығын бекіту үшін жеткілікті деректер жоқ, алайда біз бүгінгі күні бар ақпарат негізінде болжам жасай аламыз (2018 жылы Қазақстан Республикасы ҚК 128-бабы бойынша қозғалған барлық қылмыстар кемінде 1 жыл өмір сүрген қылмыстық топтар жасаған, оның 80%-ы халықаралық қылмыстық ұйымдармен байланысты болған), бұл адам саудасына байланысты тіркелген қылмыстар санының ұлғаюына қарай адам саудасына байланысты тіркелген қылмыстар санының ұлғаюына қарай, Қазақстан саудагерлерінің ұйымдасқан дәрежесі мен трансұлттық байланыстарының болуы туралы қорытынды жасауға болады.

Жалпы алғанда, әйелдер мен адам саудасына қарсы тиімді іс-қимылды ұйымдастыру үшін осы қылмысты жасау тетігін ашу қажет.

Саудаға тартылған қылмыстық топтардың негізгі санының жасы 15 жылдан аспайды [74,126]. Талдаушылар оларды қылмыстық ұйымдардың жалпы массасынан бөліп, мынадай ерекшеліктерді көрсете отырып, бөледі: олар аз дәрежеде иерархиялық, аймақтық және ұлттық шекаралар арқылы құрбандардың орын ауыстыруының қарапайымдылығы мен қауіпсіздігі үшін қажетті еркін мүшелікпен және байланыстармен көбірек сипатталады. Қатысушылардың үлкен желісі құқық қорғау органдарының араласуына немесе өзге де жағдайларға байланысты өткізілген акция үзілген жағдайда қылмыстық ұйымдарға маршрутты тез және оңай өзгертуге немесе қажетті адамдармен тез арада байланысуға мүмкіндік береді. Жалпы олар өз ұйымының деңгейімен, өз мүшелерінің кәсібилігімен, икемділігімен және үнемі өзгеріп отыратын ортаға икемділік пен сезімталдықтың жоғары дәрежесімен таң қалдырады.

Сонымен қатар, көптеген ұқсас белгілерге қарамастан, проф. Л. Шелли оларды ажыратуды ұсынады. Оның пікірінше, адам саудасына тартылған ұйымдасқан қылмыстық топтар әртүрлі географиялық, табиғи-тарихи және өзге де факторларға негізделген бірқатар ерекше сипаттамаларға ие. Олар топтың ішкі иерархиясы мен құрылымын, азғыруды, орын ауыстыруды және мәжбүрлеуді ұйымдастыру тәсілдерін, алынған табыстарды жылыстату әдістерін және оларды одан әрі пайдалануды анықтайды. Келтірілген сипаттамаларды ескере отырып, ол жалпы әрекет ететін 5 модельді және тек қабылдаушы ел жағдайында жұмыс істейтін алтыншы модельді бөлді [74,127-131].

- *Табиғи ресурстар моделі* (кеңестік кезеңнен кейінгі ұйымдасқан қылмыс). Оның ерекшелігі топтың қызметі бизнесті қолдау және жалғастыру бойынша күш-жігерді елемей кезінде қысқа мерзімді табыс алуға бағытталған. Қызмет негізіне делдалдарға тарту және кейіннен сату

жатады, олар өз кезегінде құрбандарды сол жерге жеткізіп, болашақ иелеріне береді/сатады. Кірістер барынша көп емес және инвестицияларға жіберілмейді.

- *Сауда және даму моделі* (Қытай саудагерлері). Бұл әр түрлі-көріну бүкіл процесс толығымен іске асырылатын бизнестің кешенді ұйымдастырылуымен сипатталады: құрбандарды іздеуден бастап оларды кейіннен жария үйлерге және тұрақты табыс алу мақсатында сол сияқты мекемелерге беруге дейін. Пайданың басым бөлігі Қытайға оралады және жуу рәсімінен өткеннен кейін, мысалы, қытайлық жасырын банк секторының жүйесі арқылы заңды экономикаға және кәсіпкерлікті дамытуға салынады. Сауда құрбандарының басым көпшілігі пайдалану процесінде өз туыстарымен байланыс орнатуға мүмкіндігі бар, ал борыштарды өңдегеннен кейін-босатылады[75,165-186].

- *Үлкен нарық моделі* (Америка-Мексика шекарасы Тобы). Оның қызметінің негізінде олардың әрқайсысының орнын ауыстыруға аздаған шығынмен құрбандардың үлкен санын тасымалдау жолымен барынша табыс алу принципі жатыр. Алынған табыстың басым бөлігі шекарашыларға пара беруге кетеді. Пайданың қалған бөлігі жерге және ауыл шаруашылығына инвестициялау үшін шыққан еліне қайтарылады.

- *Бұрмаланған кәсіпкерлік моделі* (Балқан қылмыстық топтары). Қылмыстық топтардың осы түрінің негізгі қызметі Шығыс Еуропаның басқа криминалдық ұйымдары үшін делдалдық функцияларды орындау және батыстағы құрбандарды патронаждауды жүзеге асыру, тұрақсыздық, азаматтық және әскери қақтығыстарды пайдалану, бәсекелестердің қалыптасқан нарықтарынан күштеп ығыстыру болып табылады. Олар сыбайлас жемқорлық жасаған шенеуніктермен және құқық қорғау қызметінің қызметкерлерімен белсенді ынтымақтасады. Құрбандарды қатыгез пайдалану және бақылау салдарынан алынған жоғары табыстар құқыққа қарсы қызметтің басқа түрлерін қаржыландыру, сондай-ақ отанында және шетелде жылжымалы және жылжымайтын мүлікті сатып алу үшін пайдаланылады.

- *Қазіргі заманғы технологиялармен* (Нигерия мен Батыс Африкадағы әйелдерді сататын ұйымдар) үйлескен дәстүрлі құл еңбегінің моделі. Сауда процесін ұйымдастыру негізінде ең заманауи технологиялар мен асыл тұқымды дәстүрлердің шебер үйлесімі жатыр. Құрбандар Африка құрлығының аумағында ұрланады. Құрбан айт пен Вуду тәжірибесіне сену оларды оңай бақылауға мүмкіндік береді. Мұндай ұйымдардың тағы бір ерекшелігі әйелдер үшін ең ауыр және ақысы төмен жұмыстар, мысалы, көшедегі жезөкшеліктер үшін жеткізу және жаппай физикалық зорлық-зомбылықты пайдалану болып табылады. Өз қызметінде олар адам саудасымен шектелмейді және алынған табысты құқыққа қарсы қызметтің өзге түрлеріне салады немесе олардың аз бөлігін жергілікті құрылымдарға отанында жібереді.

- *Тиімді қызмет моделі (голландтық тәсіл)*. Модельдің негізіне бордельдердің иелері – өз табысын барынша арттыруға ұмтылатын ұтымды

іскер адамдар деп презумпция салынған. Мемлекет бір жағынан, әйелдерге қатысты теріс пайдаланушылық санын төмендететін, ал екінші жағынан алынған табыстарды жылыстатуды талап етпейтін осындай сипаттағы ұстауды заңдастырады және лицензиялайды. Бұл модельде қылмыстық топтар заң шеңберінде әрекет етеді және әйелдерді шекара арқылы заңды түрде өткізуге мүдделі, өйткені басқа жағдайда оларға жұмыс істеуге тыйым салынады. Алайда, қандай да бір үлгіге жатқызылғанына қарамастан, саудаға тартылған барлық топтастықтар іс-әрекеттердің бірыңғай алгоритмін жасады: тарту – шығу үшін қажетті құжаттарды «ресімдеу» – тікелей немесе межелі елге транзиттік аумақтар арқылы – «пайдалану» - келісім-шарт мерзімі аяқталғаннан кейін немесе басқа иесіне қайта сатылғаннан кейін отанына оралу. Жүргізілген әлеуметтік-криминологиялық зерттеу барысында біз сауда процесінің әрбір сатысының келесі сипаттамаларын анықтадық.

Қазақстан шекараларының ішінде жұмыс істеу үшін әрбір оралған әйел үшін рекрутерлер орташа есеппен 100-ден 500 АҚШ долларына дейін алады. Мысалы, Қостанай қаласында қозғалған адам саудасы туралы іс бойынша тергеу барысында зардап шеккендердің әрқайсысы 250 АҚШ долларына Алматы түбіндегі сутенерге берілгені анықталды. Қытайда жұмыс істеу үшін құрбан агентке шамамен 1000 доллар пайда әкеледі, ал Австралия үшін - 2000. Темір жол ауданы прокуратурасының мәліметтері бойынша Израиль мен Қытайға 30 адам сатқаны туралы қылмыстық істі тергейтін Әрбір оралған қыз үшін саудагерлер 150-ден 350 АҚШ долларына дейін ақша алған[76]. Алайда, сауданың негізгі барыштарын тартушылар емес, сатушылар мен сутенерлер, өз мекемелері үшін әйелдерді сатып алады. Мысалы, Израильде жұмыскер орташа алғанда оның сыртқы мәліметтеріне байланысты әр сатылған үшін 5000-нан 10 000 АҚШ долларына дейін алады, ал бордельдің иесіне шамамен 12 000 ай сайынғы пайда әкеледі. Америкада әйелдердің құны айтарлықтай қымбат – ТМД-ларықтардың бағасы орта есеппен шамамен 50 000 долларды құрайды. Күн сайын стриптизерша американдық қожайынына 600 доллар табады, ал жезөкше аптасына 20 000 - 25 000 доллар пайда әкеледі.

Әйелдер саудагерлері көпжылдық тәжірибе барысында азғырудың бірқатар әдістемелерін әзірледі, олар кейіннен шетелге өту және секс-бизнеске тарту үшін қажетті контингентті табысты таңдауға мүмкіндік береді. Жүзеге асыру тәсіліне байланысты келесі түрлерді бөлу қабылданған.

Ең бірінші және ең танымал – жұмысқа жалдау туралы хабарландырулар. Олар газеттерде басылады, теледидарда және Интернет желісінде орналастырылады, қала бойынша әдеттегі хабарландыру түрінде желімделеді. Онда 18-30 жас аралығындағы қыздар мен әйелдерге тағайындалған елдің тілін және ерекше кәсіби дағдыларын талап етпейтін жоғары ақы төленетін жұмыс ұсынылады. Әдетте, мұндай хабарландыруларда қызмет көрсету, стриптизерш, биші, хостес, даяшы және т.б. Бос орындар көрсетіледі. Ізденушілерге жоғары табыс, үкіметтік келісім-шарттар, тиімді еңбек жағдайлары, икемді жұмыс кестесі, жақсы тегін



тұрғын үй, тамақтану, қауіпсіздік және интимнің болмауы кепілдендіріледі. Бұл әдісті Еуроодақ елдерінде жұмыс істеу үшін бірнеше ондаған әйел жинап, саратовские вербовщики қолданды[77], сондай-ақ, "Меридиан-Сервис" шетелде жұмысқа орналастыру жөніндегі Хабар агенттігінің иесі.

Агенттік Азия елдерінде (Жапония, Оңтүстік Корея, Қытай, Тайвань, Гонконг), еуропалық (Ұлыбритания, Германия, Нидерланды, Скандинавия, Италия, Испания, Греция, Кипр, Португалия және т. б.), Араб (БАӘ, Түркия), сондай-ақ АҚШ, Канада, Израиль және т. б. жұмыс ұсынады.

Кейде рекрутингтік агенттіктер көрсетеді деректемелері құқығына рұқсат жұмысқа орналастырумен айналысады ресей азаматтарын шетелде. Алайда, газеттерде шетелге жұмысқа жалдау туралы хабарландыруларды орналастыратын фирмалардың лицензияларының нөмірлерін талдау олардың бірде-біреуі осындай қызметпен айналысу құқығына өзінің рұқсатын бірде-бір рет ұзартпағаны туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Тәжірибе көрсеткендей, бұл лицензия берілетін мерзімнен артық жұмыс істемейтін бір күндік фирмалар. Осыдан кейін олар жабылады, орнына жаңа тарихы жоқ.

Рекрутингтік өзін ұстанушы агенттіктердің барлығы қызметтің тиісті түрімен айналысуға лицензиясы жоқ. Бүгін тек ресми түрде ІІМ Көші-қон істері лицензиясы бойынша 600-ден астам ұйым жұмыс істейді. Мұндай хабарландыруларды жиі басқа елдерде ресейлік адамдарды жұмысқа орналастыруға заңды негізі жоқ туристік фирмалар береді. Кейбір деректер бойынша, шетелде жұмыс істейтін ұйымдардың шамамен 20-30%-ы алаяқтық болып табылады[78,33].

Қауіпсіздік пен тартымдылыққа қарамастан, ұсынылған Жұмыс қауіпсіз және оңай емес. Жұмысқа орналастырумен айналысатын және оған қоса тиісті лицензиясы бар агенттіктер келісімшарттарының мазмұнын талдау ізденушілердің өте тиімсіз жағдайларға ұшырайтынын көрсетеді. Халықаралық конвенциялар мен еңбек туралы декларациялар, ұлттық еңбек заңнамасы (кем дегенде ресейлік) бұзылады. Сонымен, мысалы, келісім-шартта бір агенттіктердің болды тікелей беру көзделген жағдайда, қызметкер жұмыс берушіге шетелдік паспортты бүкіл келісім-шарттың қолданылу мерзімі-мыс болдырмау мақсатында ұрланған немесе жоғалған. Көптеген шарттар мән-жайларға қарамастан мерзімінен бұрын бұзуға тыйым салу туралы тармақты қамтиды немесе ол үшін делдал фирманың немесе жұмыс берушінің келісімі талап етіледі.

Сарапшылардың бағалауы бойынша, әйелдердің 20%-ға дейін баспасөздегі хабарландыру арқылы оралады[79,72]. Біздің зерттеу барысында Қиыр Шығыс аймағында бұл сандар жоғары екені анықталды – Еуропаға жұмысқа шыққан қыздардың 40%-ы және АТР елдеріне сол мақсатпен кеткен қыздардың 55%-ы БАҚ арқылы қайтарылды. Шетелдік әріптестердің мәліметтеріне қарағанда, бұл сандар одан да жоғары – Израильге жезөкшелікке тарту үшін шығарылған сұралған әйелдердің 70%-ы БАҚ-тағы хабарландыру арқылы рекрутингтік агенттіктермен аяқталды [80].

Екінші тәсілде "қалыңдық пошта арқылы"халықаралық жүйесіне қатысатын неке агенттіктері тартылған. Әлемде көптеген осындай ұйымдар бар: бір ғана Интернетте шетелде қалаған серіктес табумен айналысатын 600 американдық және 200 ресейлік неке агенттіктері жұмыс істейді. Соңғы 10 жылда Қазақстаннан тек АҚШ-қа 5 000 қалыңдық шығып кетті, оның 90%-ы некенің алғашқы екі жыл ішінде ыдырайды[81,7].

Алайда, көбінесе неке агенттіктері өзінің негізгі қызметінен басқа, шетелде сексуалдық пайдалану үшін әйелдерді тартумен айналысады. MOM сарапшылары: бұрынғы Кеңес Одағы республикаларының барлық неке агенттіктері ұйымдасқан қылмыстың бақылауында. Республиканың бұрынғы Көші-қон қызметі басшыларының бірі «шетелдіктермен неке құрумен айналысатын некелік агенттіктердің шамамен 90%-ы – аферистер» [82,320].

Тартудың үшінші тәсілі сұлулық конкурсы, фотосуреттер конкурсы, фотомодельдер, манекенщиц және т. б. сияқты көпшілік іс-шаралар арқылы жүзеге асырылады. Мұндай шоууды ұйымдастыру мұқият ойластырылған және әлеуетті қатысушыларды үлгі ретінде жұмысқа орналастыру немесе барлық мүмкін болатын жүлделерді алу шын мәнінде растауға, сонымен қатар жеңетін адамдар ғана емес, сонымен қатар тек қатысатын адамдар да есептелген.

Мұндай конкурстар барысында секс-индустрияның кез келген саласында: эскорт қызметінен элиталық бордельдерге дейін жұмыс істеу үшін қыздарды, соның ішінде кәмелетке толмағандарды іріктеуге болады. «Элита» Модельдік агенттігі, оның басшылығы негізгі қызметтен басқа, Қытай борделіне қыздарды тікелей жеткізумен және Владивостокта 90-шы жж. жұмыс істеген «Афродиттер академиясы» модельдер мектебімен айналысқан, үміткерлер 17 жастан бастап кәсіби мансабын эскорт-қызметте, түнгі клубтарда және шетелдегі стриптиз-барларда және шетелдік порномодельдердің каталогтары үшін поздаумен ұштасқан [83].

Тартудың төртінші тәсілі «екінші толқын» деп аталады, оның барысында сатылған әйелдер жаңа құрбандарды саудаға тарту үшін отанына оралады. Тозақ арқылы өткен жезөкшелікке мәжбүрлеу тағы біреулерге ұқсас тілеуі мүмкін екенін елестету қиын. Алайда, сауда желілерінен шығу оңай емес, және бір тәсілдердің бірі-өз елінің аумағында вербовщик ретінде жұмыс істеуге келісім. Басқа бөлігі экономикалық тұрғыдан рекрутингпен айналысуға келіседі: бір әйел үшін қаламақы 5000 АҚШ долларына дейін жетуі мүмкін[84].

Ата-аналар, туыстар, құрбандардың жақындары немесе таныстары, қыздар мен әйелдерді саудаға тартатын не саналы түрде немесе жоқ. Бірінші жағдайда олар шетелде қыздардың немен айналысатынын нақты біледі, өздері оларды жезөкшелікке итермелейді. Құрбанның сенімі үшін психологиялық және/немесе физикалық зорлық-зомбылық қолданылуы мүмкін. Кейде ата-аналар немесе күйеулер өздерінің қыздары мен әйелдерін сутенерлерге сатады. Екінші жағдайда туыстары мен жақындары олардың

камқорлығындағы адамдарды басқа елде күтетінін сезбейді, бірақ шетелге жұмыс іздеп жүруді талап етеді.

Біз жүргізген зерттеу барысында бұл әдіс таралу дәрежесі бойынша екінші орында тұрғанын анықтадық: еуропалық елдерге әкетілетін әйелдер мен қыздардың 33%-ы және АТР-ға жіберілетін құрбандардың 28%-ы ата-аналарымен, таныстарымен, достарымен, күйеуімен немесе бірге тұратын адаммен куәландырылды. Мысалы, «Севилья» фирмасының иесі мен оның сыбайластарына қарсы іс бойынша тергеу барысында дәл осындай тарту әдісі анықталды. Қылмысқа қатысушылардың бірі Ташкентте оқудан және жұмыстан бос қыздарды тапты, олар Приморск өлкесінің Уссурийск қаласында хостес жұмысын ұсынды. Ол өз қызын жоғары жалақы, қызықты өмір, осындай іс-шараның қауіпсіздігі және т. б. туралы әңгімелесті [85].

Алтыншы тәсілі тарту салыстырмалы түрде сирек, бірақ, соған карамастан, қолданылады және астана мен басқа да ірі қалаларында. Оның барысында секс-индустриясына студенттер мен оқушылар үшін алмасу және оқыту бағдарламалары бойынша шетелге баруға немесе жазғы кезеңде табыс табуға ұмтылған қыздар тартылады. Мысалы, Алматыда колледждердің бірі Германияда білім беру мекемелерін іздестіру үшін агенттікпен шарт жасасты. Фирма алмасу бағдарламаларын бірлесіп іске асыруға және ресейлік әріптестермен тағылымдамаларды өткізуге келісетін оқу орындарын табуға тиіс еді. Мұндай білім беру мекемесі табылды, Германияға келген қыздар тобы жиналды.

Біз келтірген саудаға тарту тәсілдерінің тізімі-толық емес. Сауда айналасындағы жағдай тез өзгереді. Осыған байланысты, тартушылар үнемі іздеуде, секс-индустрия мұқтаждықтары үшін шетелге шығарылатын әйелдердің тұрақты ағынын сақтауға мүмкіндік беретін, алдаудың барлық жаңа және жаңа технологияларын ойлап табады.

Көптеген саудагерлер келген елдердің заңнамасын бұзбауға және мүмкіндігінше өз камқорлығындағы адамдар үшін жұмыс визаларын алуға тырысады. Өкінішке орай, бұл әрдайым емес: көптеген елдер еңбек көші-қонын құптамайды, сондықтан әйелдердің негізгі ағыны (Қиыр Шығыс аймағында 75%-ға дейін) өздерінің паспорттарында туристік визалары бар шетелге шығады. Мүмкін, саудагерлер визасыз туризмнің әлеуетін және артистік визаларды пайдаланады.

Алайда, бірқатар жағдайларда жалған құжаттар мен шекараларды заңсыз кесіп өтуден аулақ болу қиын. Жалған паспорттарды пайдалануға бұрын межелі елден жер аударылғандар немесе шетелге шығуға ұмтылған кәмелетке толмаған қыздар тартылады. Әдетте, ал шығарып жіберілген көші-қон және еңбек заңнамасын бұзу кейде осы мақсатта жалған неке ресімдей отырып, атын, әкесінің атын немесе тегін өзгертуге ұмтылады. Егер бұл мүмкін болмаса, олар жалған құжаттарды қамтамасыз етуде көмек сұрайды. Осыған ұқсас шетелге еркін шығу жасына жетпеген кәмелетке толмағандар әрекет етеді. Бұдан басқа, жалған паспорттар тағайындалған ел белгілі бір жасқа толмаған әйелдердің кіруін шектеген жағдайда талап етіледі.

Саудагерлер барлық тілек білдірушілерді жалған паспорттармен қамтамасыз етеді, олар толық жалған болуы немесе жалған мәліметтер болуы мүмкін. Осы паспорттардың бланкілерін пайдалану мүмкіндігін сыбайлас жемқорлық шенеуніктер қамтамасыз етеді. Мысалы, ШҚО жалған төлқұжатты берген паспорт-виза қызметінің қызметкеріне қарсы қылмыстық іс қозғалды. Жұмысқа орналастыру бойынша Қостанай фирмаларының бірі лицензиядан айырылды, ал оның басшысы компанияның кеңсесінде құқық қорғау органдары шетелдік паспорттардың он екі бланкісін анықтаған соң қылмыстық жауапкершілікке тартылды. Кейде жеке басты куәландыратын құжаттарды бір адамнан екіншісіне беру тәжірибесі бар.

Жалған паспорттар Батыс Еуропаға әйелдерді шығаруды жеңілдету үшін қолданылады. Мысалы, Шығыс Еуропа елдерінің азаматтары Шенген келісіміне қатысушы мемлекеттерге ешқандай визасыз шығуға мүмкіндігі бар, сондықтан әйелдердің бір бөлігі тікелей баратын елдерге емес, ал бұрын транзиттік елдің аумағында жалған жеке куәлікпен айналысады, бұл оларға ешқандай визасыз әрі қарай саяхат жасауға мүмкіндік береді.

Заңды құжаттар ресімделгеннен кейін немесе жалған құжаттармен қамтамасыз етілгеннен кейін ең қысқа мерзімде куәландырылған шетелге жіберіледі. Қазіргі уақытта әлеуетті құрбандар жүретін бірнеше тұрақты бағыттар анықталды:

- *Батыс бағыты:*

- *Балтық бағыты.* Ол Скандинавияға, Польшаға, Германияға, Нидерландыға әйелдерді шығару үшін ең жеңіл және қауіпсіз болып саналады. Әдетте, әйелдер Мәскеу немесе Санкт-Петербургте жиналады, онда Балтық елдері арқылы немесе тікелей шетелге барады. Бұл маршрутты негізінен ҚР солтүстік және орталық облыстарынан келген адамдар пайдаланады.

- *Мәскеу бағыты.* Бұл жол Батыс Еуропаға, Америкаға және Таяу Шығысқа баратын әйелдердің львина үлесін пайдаланады. Бұл жерге бүкіл Ресей мен Орта Азиядан оралған топтар әкелінеді, одан кейін шетелге жіберілетін топтар қалыптасады. Бұл маршруттың массивтілігі бірнеше себептермен анықталады. Біріншіден, қылмыстық бизнесті дамыту мұнда кез келген қажетті құжаттарды сатып алуға мүмкіндік береді. Екіншіден, Астанада барлық елдердің бас консулдықтары бар, яғни қандай да бір виза алуға болады. Үшіншіден, Мәскеуден әлемнің кез келген нүктесіне арзан болады: туристік маршруттар «тірі тауарды» жеткізу үшін мақсатты орынға дейін айтарлықтай үнемдеуге мүмкіндік береді.

- Румыния мен Болгар. Ол негізінен әйелдердің Ресейдің оңтүстік аймақтарынан Балқанға өтуі үшін пайдаланылады, бұл жерден теңіз көлігімен оралған бөлігі Жерорта теңіз елдеріне өтеді.

*Шығыс бағыты:*

- *Сібір бағыты* әйелдерді Орталық Ресей мен Сібірден Қытайға шығару үшін қолданылады.

-Қиыр Шығыс бағыты оңтүстік-шығыс Азия елдеріне (Жапония, Қытай, Оңтүстік Корея, Тайвань, Гонконг, Макао, Таиланд) әйелдерді тасымалдауға арналған арна болып табылады.

Адам саудасы – ұйымдасқан қылмыстың элементі болғандықтан, процесс толығымен бақыланады. Бірыңғай желіні әртүрлі функцияларды орындайтын көптеген адамдар құрайды: сатушылар, күзетшілер, көптеген агенттіктер, бордельдердің иелері, сыбайлас жемқорлық шенеуніктер, контрабандашылар, эскорт, жалған құжаттарды қамтамасыз ететін тұлғалар, авиа және автокомпаниялар және т. б. қызметшілер сатып алған. Оған заңды институттар: визалық тетіктер, көші-қон заңдары, құқық қорғау құрылымдары мен іс-қимыл алгоритмдері, еңбек нарығының қағидаттары, экономиканың жекелеген салаларының жұмыс істеуі (туризм, қызмет көрсету секторы, ойын-сауық индустриясы, жыныстық қызмет көрсетуді қоса алғанда), БАҚ белсенділігі, қоғамдағы моральдық-адамгершілік және психологиялық ахуал кіреді[86,101].

Жалпы алғанда, біз жыныстық қанаушылық мақсатында әйелдердің саудасы сауданың өзге нысандарынан басым бола отырып, ұйымдастырушыларға үлкен табыс әкелетін қылмыстық қызметтің серпінді дамып келе жатқан саласы болып табылатындығы туралы қорытынды жасай аламыз. Тек 2016 жылдан 2017 жылға дейін әлемде тіркелген сауда оқиғаларының саны 1,5 есеге өсті. Өкінішке орай, ресми статистика феноменнің нақты жағдайын көрсете алмайды. Сауда фактілерін осы құбылыстың латенттілігінің жоғары дәрежесін негіздейтін объективті себептер бойынша анықтау қиын және оған кінәлілерді қылмыстық қудалауды одан әрі жүзеге асыру қиын. Шын мәнінде өзінің жақсы реттелген тетігі бола отырып, әрбір элементі өзіне берілген әрекеттерді мүлтіксіз орындайды, сауда құрбандарды толық бақылауға ұмтылады және құқық қорғау құрылымдары үшін аз осал. Мысалы, сараптамалық бағалаулар бойынша Қазақстанда анықталған сауда оқиғаларының саны іс жүзінде жасалғандардан жүздеген есе аз. Сонымен қатар, шет елдердің қылмыстық статистикасы адам саудасы фактілері бойынша қозғалған әрбір үшінші істі соттың маңында аяқтайтынын куәландырады. Қалғандары алдын ала мұздану және сот талқылауы барысында қайта сараланады немесе мүлдем тоқтатылады. Жалпы алғанда, әлеуметтік-криминологиялық талдау сауда іс жүзіндегі жай-күйін барабар бағалау және қарсы іс-қимыл стратегиясын әзірлеу үшін жүйелі қабылдауды және қарауды талап ететін күрделі, көп аспектілі құбылыс болып табылатынын анықтады.

## 1.2 Қазақстан Республикасындағы адам саудасымен күрестің қылмыстық-құқықтық шаралары

Адам саудасы қару-жарақ пен есірткі саудасы сияқты белгілі көріністермен салыстырғанда адам құқықтарының едәуір бұзылуы болып табылады, өйткені бұл жағдайда мәміле объектісі адамның өзі болып

табылады. Ол «шын мәнінде кемсітушілік сипатқа ие. Бұл проблема шеңберінен шықпайтын сұрақтар еңбек құқығы немесе теңсіздік дамыту. Бұл-адамның негізгі құқықтарына байланысты проблема» [1,203]. Саудаға қарсы күрес екі жақты тәсілді талап етеді: қылмыстың алдын алу және қылмыс жасауға әрекет жасаудың жолын кесу үшін қылмыстық сот төрелігі тарапынан іс-әрекеттер және сауда объектісі болған адамдардың құқықтары мен тұтастығын қорғау және қорғау мақсатында Адам құқықтары саласында күш-жігер салу[2,43]. Сонымен қатар, Адам саудасының феномені — жүйелі қарсы іс-қимылды талап ететін күрделі әлеуметтік құбылыс, оның басты элементтерінің бірі құқықтық құрамдас бөлік болуы тиіс.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі бойынша 128-бап «Адам саудасының» қылмыстық-құқықтық мәні.

*Объективтік белгілері.* ҚР ҚК 128-б. заң шығарушы өзінің бостандығына, ар-намысы мен қадір-қасиетіне қол сұғатын жеке адамға қарсы қылмыстарға жатқызған. Адам саудасының тектік объектісі жеке адамның қауіпсіздігін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастарды құрайды.

Адам саудасының тікелей объектісі жеке адамның тұрғылықты жерін еркін анықтау, таңдау мүмкіндігін білдіретін және дене немесе психикалық мәжбүрлеуді болдырмайтын мінез-қанауықтық әрекеттерден тұратын жеке еркіндік болып табылады.

Проф. Л. В. Иногамова-Хегайдың пікірінше, адам саудасының объектісі «адамның дене бостандығына, сондай-ақ қызметтің қоғамдық пайдалы түрлерімен айналысу құқығына бостандыққа байланысты қоғамдық қатынастар болып табылады» [3,294]. «Қызметтің қоғамдық пайдалы түрлерімен айналысу құқығына еркіндік» термині тым тар және адам саудасына қол сұғатын игіліктердің барлығын көрсетпейді деп ойлаймыз, өйткені еркіндік фактісіне негізделген құқықтық өріс аясындағы жеке тұлғаның көптеген іс-әрекеттерін қоғамдық пайдалы деп қарастыру мүмкін емес. Демек, сауданың тікелей объектісі сөзсіз жеке еркіндік болып табылады.

Адам саудасының құрамы бірнеше квалификациялық белгілерге ие, бұл бірнеше қосымша тікелей объектілердің бар екендігі және тиісінше құрамның көп объективтілігі туралы айтуға мүмкіндік береді. Адам саудасы бір мезгілде екі, тіпті үш қосымша тікелей нысан болуы мүмкін, атап айтқанда: өмір мен денсаулық, ҚР Мемлекеттік шекарасының құқықтық режимі, құжат айналымының белгіленген тәртібі және т. б.

Адам саудасының объективті жағы адамды сатып алу-сату не оны пайдалану мақсатында жасалған адамды тарту, тасымалдау, беру, жасыру немесе алу нысанындағы өзге де іс-әрекеттерді құрайды. Заң шығарушы қарапайым диспозициядан бас тарту мүмкін деп санаған фактіні сезіне отырып, адам саудасы ұғымына не салынатынын түсіндіріп өтті. Мақаланың диспозициясы 2000 ж. Хаттамасында берілген анықтауды қайталаса да, ол саудаға тарту тәсілдерін алып тастау есебінен кеңейтілді. Қазақстандық заң шығарушылардың бұл қадамы оң және прогрессивті болып табылады, өйткені

сауда актілерінің негізгі бөлігі құрбанның шетелде жұмысқа орналасуға ерікті келісімі бойынша жасалады.

Сауда нысандарын педантикалық түрде аудару ресейлік қылмыстық құқыққа шетелдердің ұқсас нормаларында болатын, тек сауда және/немесе шетел мемлекеттерінің азаматтарын жезөкшелікке тарту сияқты қылмыстық әрекеттер ретінде сипатталатын олқылықтарды болдырмауға мүмкіндік берді, сол арқылы процестің маңызды және қауіпті құрамдас бөліктері: түйе, тасымалдау және жасыру.

Адам саудасының объективті жағы «беруді» қамтымайды деп ойлайтын О. В. Пристанскаяның көзқарасымен келіспеуі екіталай... «сыйлық, борышты өтеу, айырбастау, кепіл, жалға алу түрінде» [4,58. Белгілердің тұжырымдамасы өте кең. Беру және алу үшін құрбанның бір кінәліден екіншісіне ауысуына байланысты кез келген мәміле немесе өзге акт жасалуы мүмкін.

Сонымен қатар, кейбір авторлардың пікірінше, халықаралық норманы ішінара имплементациялау мақаланың логикасын бұзды: оның атауы мен мазмұны бір-біріне сәйкес келмейді, өйткені іс жүзінде сауда үшін ғана емес, яғни сатып алу - сату үшін, сонымен қатар беру мен алу ретінде, сондай-ақ адамды азғырып-көндіру, тасымалдау және жасыру үшін жауапкершілік қарастырылуда [5]. С. Г. Колесникова бұл – бастапқыда бұрыс тұжырымдалған норманың салдары, қазіргі алып тасталған 152-бап. Бұл пікірмен келіспеуге болмайды, өйткені «адам саудасы» термині қарапайым сатып алу-сатуға қарағанда әлдеқайда көп әрекеттерді білдіреді (осы жұмыстың 1-тарауын қараңыз).

Басқа авторлар қылмыстық нормада азаматтық-құқықтық санаттарды пайдалануға жол берілмейді деп санайды. Олардың пікірінше, «сатып алу-сату» терминін іс жүзінде қолдану мүмкін емес, өйткені кәмелетке толған адамды қалай сатуға немесе сатып алуға болады деген түсінік еш жерде берілмейді. Бұл дәлелдің негіздемесі өте күмәнді, өйткені ҚР ҚК, мысалы, 8-тарауда Азаматтық құқық саласына қатысты, бірақ қылмыстық әрекеттерді сипаттау үшін қолданылатын ұғымдарға сүйенеді. Бұдан басқа, қылмыстық құқық бір рет емес, түбегейлі анықталған, бұл өзгермелі және дамып келе жатқан қылмыстарға ден қоятын динамикалық сала, демек, жаңа ұғымдар мен санаттардың пайда болуына – қылмыстық белсенділіктің жаңа түрлеріне заңды жауап.

Ғылыми әдебиетте сатып алу-сату деп өтелетін мәмілені түсіну ұсынылады, оған сәйкес сатушы жәбірленушіні береді, ал Сатып алушы оны кез келген материалдық пайда үшін иеленуге (кейбір нұсқаларда - өкім) алады. Ұсынылып отырған анықтама ҚР АҚ-тің мазмұннан айтарлықтай ерекшеленеді. Бұл мәміле бойынша азаматтық құқықта зат меншікке беріледі және төлем тек ақшамен жүргізілуі мүмкін (ҚР АҚ 406-бабы). Қылмыстық құқықтағы сатып алу-сату ұғымын қарастыра отырып, төлем нысанын материалдық және материалдық емес пайданы да кез келген пайдаға дейін кеңейтуге болады деп ойлайды. Сондай-ақ, шын мәнінде ұқсас сатып алу-

сату, өзгерту және басқа да ұқсас мәмілелерді бөлуге болмайды. Сонымен қатар, иелену және/немесе билік ету құқығының ауысуына дефиницияға негізсіз сілтеме көрінеді. Адам саудасы адам сатыла алмайтынына қарамастан, іс жүзінде ол зат ретінде сатылады, ал демек, сатып алушыға меншік иесінің құқығы беріледі: иелену, пайдалану және билік ету. Сауда әрқашан қанаумен байланысты емес, қылмыстық-құқықтық мағынада сатып алу-сату кезінде Сатып алушыға меншік иесінің барлық құқығы сияқты жеке элементтер де өтуі мүмкін. Тиісінше, адам саудасы контекстінде сатып алу-сатуды сатып алушы жәбірленушіні беріп, ал сатушы кез келген пайда үшін меншікке, иеленуге, пайдалануға немесе билік етуге ие болатын мәміле ретінде анықтау ұсынылады.

Зардап шегушіні кез келген тәсілмен және кез келген сылтаумен пайдалануға тарту деп түсіну керек. Тартылу тәсілдері де әртүрлі: уәделер, уговоралар, шантаж және т.б. осы әрекеттің аяқталу сәті адамның келісімін алу деп санауға болады, ең болмағанда адам тартушы көздеген мақсат туралы білмесе де.

Тасымалдау-бұл жәбірленушіні көліктің кез келген түрімен бір орыннан екінші орынға ауыстыру [6,24]. Ол құпия түрде (мысалы, жүк көлігінің, багаж бөлімшесінің жасырын орындарында), сондай-ақ ашық түрде жүзеге асырылуы мүмкін. Тасымалдауды жүзеге асыру басталған сәттен бастап аяқталған деп есептеу керек. Тасымалдаудың қашықтығы мен ұзақтығы осы ұстанымның заңды маңызы жоқ практикамен расталады.

Беру мен алуды сатып алу-сатудан, жәбірленушіге қатысты өзге мәмілелер жасау, сондай-ақ құрбанның адам саудасының бір қатысушыдан басқасына көшуіне бағытталған әрекеттер ретінде анықтауға болады. Осыған байланысты, біз Б. Д. Завидовтың пікірімен келісе алмаймыз, оны беру деп «делдалдың адам саудасы бойынша заңда көрсетілген іс-әрекеттерді жасау, сондай-ақ оны сатып алушының өзі сатып алған-сатқаннан кейін жәбірленушінің басқа адамдарына беру кезіндегі іс-әрекеттерін» [7,]деп түсіну керек деп пайымдайды. Ойымызша, беруді және алуды жиынтығында шектемей, бұл іс-әрекет субъектілері бойынша қарау керек.

Жасырушылық жәбірленушіні кез келген үшінші тұлғалардан жасыруды білдіреді, оның үстіне дене бітімі (арнайы үй-жайларда және т.б.), сондай-ақ жәбірленушіні табуды қиындататын кез келген өзге де (құжаттардан айыру, құрбанның еркін басу, мысалы, есірткінің көмегімен, сыртқы келбетінің өзгеруі және т. б.).

Адам саудасының құрамы формалды (қоғамдық қауіпті зардаптардың басталуы және әрекеттің Қылмыстық деп танылуы үшін сипатталған мақсаттарға қол жеткізу талап етілмейді). Қылмыстың аяқталуы үшін аталған әрекеттердің кез келгенін жасау жеткілікті, бірақ егер ниеттің бағыттылығы айқын болған жағдайда ғана. Демек, Т. Долголенконың адамға қатысты сатып алу-сату актісін жасау әрекетті ҚК-нің тиісті бабы бойынша саралауға мүмкіндік береді деп есептейтін позициясымен келіспеуге болмайды [8,23]. Онымен бірге проф. Л. В. Иногамова-Хегай бір пікірде, яғни, бұл сауда заңда



аталған әрекеттердің ең болмағанда біреуін жасау кезінде өтті деп танылады [9, 294]. Егер аталған әрекеттер пайдалану мақсатында жасалғаны анықталмаса, бұл қылмыс болып табылмайды.

Баптың диспозициясында аталған мақсаттарды сипаттай отырып, ресейлік заң шығарушы әлемдік практикадан кейін, сол арқылы қылмысты ұқсас әрекеттерден, мұндай болып табылмайтын әрекеттерден ажыратуға мүмкіндік береді. Мысалы, азғырып-көндіру өзі емес, тек қанау мақсатында жасалған. Сонымен қатар, шетелдік құқықтық жүйелерде ұқсас нормаларды қолдану тәжірибесі қылмыскерлердің, әсіресе сатушылардың, делдалдар мен көмектесушілердің, егер құрбандық әлі осыған ұшырамаса, пайдалану мақсатын дәлелдеу өте қиын екенін куәландырады.

*Субъективті белгілері.* Қылмыстық құқық теориясында қылмыс субъектісі деп оны қылмыстық жауаптылыққа тарту үшін қажетті қылмыс жасаған адамды сипаттайтын белгілердің ең аз жиынтығы» деп түсініледі. ҚР ҚК-нің 15-бабына сәйкес қылмыс субъектісі Кодексте белгіленген жасқа толған есі дұрыс адам ғана бола алады. Аталған анықтама жалпы субъект ұғымы береді. Кейбір заңда көзделген жағдайларда ерекше белгілердің болуы талап етіледі, демек, арнайы субъект орын алады.

Адам саудасының субъектісі жалпы сипатқа ие, яғни қылмыс жасаған кезде 16 жасқа толған есі дұрыс адам ретінде анықталады. Өйткені заң белгілейді субъектіге арнайы талаптарды, онда болуы мүмкін кез келген тұлға - ата-аналары, қамқоршылары, туыстары мен бейтаныс адамдар және т. б.

Қылмыс субъектісін талдау шеңберінде сатып алу-сату мәмілесі немесе Адаммен өзге де заңсыз мәміле бойынша Тараптар болып табылатын адамдардың әрекеттерінде қылмыс құрамының болуы мәселесін қарау қажет. Жалпы ереже бойынша қылмыс субъектілері сатушы да, сатып алушы да болады. Алайда, егер Тараптардың бірі қылмыс субъектісі бола алмаса, яғни жеке тұлға болып табылмаса немесе заң бойынша талап етілетін қылмыстық жауапкершілік жасына жетпесе, мәселе қалай шешілетін болады?

ҚР ҚК-нің бабына сәйкес, тараптардың бірі заңда көрсетілген негіздер бойынша ҚР АҚ-нің талаптарына сәйкес келмейтін кез келген мәміле жарамсыз деп танылады, яғни тең емес (оны сот деп тануды талап етпейтін), не даулы (сот шешімі бойынша жарамсыз) деп танылады. Мұндай мәмілелер заңды салдарларға әкеп соқпайды және олар жасалған сәттен бастап жарамсыз болады. Алайда, 128-бап бойынша әрекетті саралау үшін, біздің пікірімізше, мәміленің екінші жағы қылмыс субъектісі болып табылмайтындығы маңызды болмайды. Мысалы, баланы сатып алу-сату кезінде анасының есі дұрыс еместігі кәмелетке толмаған баланы сатып алу актісін жасаған сатып алушының іс-әрекеттерін қылмыстық-құқықтық бағалауға әсер етпейді.

Адам саудасының субъективті жағы заңда көзделген адам қанауының арнайы мақсаты болған кезде тікелей ниетпен көрінеді. Кінәлі адам өзінің адам саудасымен айналысатынын және осы іс-әрекеттерді жасауды қалайтынын, сондай-ақ ықтимал зардаптардың туындауын, оның ішінде қанау мақсатына қол жеткізуді толық түсінеді. Кінәлі адамның себептері мүлдем әртүрлі болуы

мүмкін, бірақ көп жағдайда-материалдық немесе жеке пайда алуға ұмтылған пайдакүнемдік.

ҚР ҚК 3-б. 1 - бөлігінде адамды қанаудың арнайы мақсатына анықтама беріледі, Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген жағдайларды қоспағанда, кінәлі адамның мәжбүрлі еңбекті, яғни адам оны орындау үшін өз қызметтерін ерікті түрде ұсынбаған, осы адамнан күш қолдану немесе оны қолдану қатерін төндіру арқылы талап етілетін кез келген жұмысты немесе қызметті пайдалануы;

кінәлі адамның алынған табыстарды иемденіп алу мақсатында басқа адамның жезөкшелікпен айналысуын немесе ол көрсететін өзге де қызметтерді пайдалануы, сол сияқты кінәлі адамның осы мақсатты көздемей, адамды сексуалдық сипаттағы қызметтер көрсетуге мәжбүрлеуі;

адамды қайыршылықпен айналысуға, яғни басқа адамдардан ақша және (немесе) өзге мүлікті сұрауға байланысты қоғамға жат іс-әрекет жасауға мәжбүрлеу;

кінәлі адам және (немесе) басқа адам үшін жұмыстарды және (немесе) көрсетілетін қызметтерді орындаудан өзіне байланысты емес себептер бойынша бас тарта алмайтын адамға қатысты меншік иесінің өкілеттіктерін кінәлі адамның жүзеге асыруына байланысты өзге де әрекеттер.

Суррогат ананы қылмыс деп тану эмбрион/ұрықтың құқықтық мәртебесін анықтаудан бастап және балалардың тууын сатуға жасанды ұрықтандыру және Адам репродукциясы саласында жұмыс істейтін медициналық мекемелердің қызметінен шектеумен ұштасқан көптеген қиындықтар мен қайшылықтарға байланысты. Суррогат ананы криминализациялау мәселесі бір мәнді емес және арнайы ғылыми зерттеуді қажет етеді деп ойлаймыз.

Е. Евстифееваның пікірінше, пайдаланудың арнайы мақсатын көрсету артық болып табылады, «өйткені мәміле делдалында не Сатушының жекелеген жағдайларда мұндай мақсаты болмауы мүмкін» [10,37]. Арнайы мақсат Адам саудасын өзге әрекеттерден, мысалы, жұмысқа орналастыру жөніндегі агенттіктердің қызметі болып табылмайтын қылмыстардан шектеуге мүмкіндік береді.

*Саралаушы белгілері.* ҚР ҚК 128-бабының 2-бөлігі адам саудасының мынадай білікті түрлері үшін неғұрлым қатаң жазаны көздейді: 1) адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен; 2) бірнеше рет; 3) өмірге және денсаулыққа қауіпті күш қолданып немесе оны қолдану қатерін төндіріп; 4) қаруды немесе қару ретінде пайдаланылатын заттарды қолданып; 5) кінәлі адамға жүктілік жағдайда екені көрінеу белгілі әйелге қатысты; 6) екі және одан да көп адамға қатысты; 7) транспланттау немесе өзге де пайдалану үшін жәбірленушінің ағзаларын немесе тіндерін алып қою мақсатында; 8) алдау немесе сенімді теріс пайдалану жолымен; 9) адам өзінің қызмет бабын пайдалана отырып; 10) жәбірленушінің материалдық немесе өзге де тәуелділігін пайдалана отырып; 11) кінәлі адамға психикасының бұзылуынан зардап шегетіні немесе дәрменсіз күйде екені көрінеу белгілі адамға қатысты;

12) жәбірленушінің жеке басын қуәландыратын құжаттарды алып қойып, жасырып не жою отырып жасалған дәл сол іс-әрекеттер танылады.

Екі және одан да көп адамға қатысты Адам саудасы кемінде екі адамға қатысты бір мезгілде немесе бір ниетпен қамтылған шағын уақыт ішінде 1-бөлікте аталған іс-әрекеттер жасауды көздейді. ҚР ҚК 128-бабы бойынша қозғалған қылмыстық істерді талдау олардың барлығы екі және одан да көп адамға қатысты қылмыс жасаумен байланысты екенін дәлелдейді. Тек мұндай жағдайларда ғана жеке эпизод орын алады, қалған барлық құрбандар саны өзгереді, бірақ ол біреуден артық.

ҚК-нің 135-бабы мен ҚК-нің 128-бабының 2-бөлігінің «2» тармағын ауыстыру мүлде барабар емес көрінеді. Мұндай ауыстырудың салдарынан тиісті әрекеттің қоғамдық қауіптілігін, мысалы, кәмелетке толмағанды қылмыс жасауға тарту немесе өзге де қоғамға қарсы іс-қимылдарды саралап ескеруге мүмкіндік беретін балаларға қарсы қылмыстар үшін ерекше саралау белгілері жойылған. Сонымен қатар, 2002 жылы қабылданған № 1583 қарар Еуропа Кеңесі Парламенттік Ассамблеясының балаларға қарсы рецидивті қылмыстардың алдын алу мәселесі бойынша Қылмыстық кодекстердің ерекше бөліктерінде қылмыстық жауапкершілікті саралау және балаларға қарсы қылмыстардың таралуы туралы нақты деректер алу мақсатында балалар болған қылмыстарды арнайы бөліп көрсету орынды деп тапты [11]. ҚК-ке енгізілген өзгерістер осы талапты елемейді. Құрамы айқын, бұлыңғыр және нақты емес.

Сонымен қатар, кәмелетке толмағандарға қарсы қоғамдық-қауіпті қол сұғушылықтар ішінара (сарапшылардың пікірінше, кем дегенде 75% - ға) қылмыстық сипаттан арылту орын алды. Атап айтқанда, қылмыстың арнайы мақсаты — пайдалану енгізілген, жәбірленушінің кәмелетке толмағанын біле отырып, бірнеше саралау мән — жайлары алынып тасталды-адамдар тобының алдын ала сөз байласуы бойынша қылмыс жасауы, шетелден заңсыз қайтарылып, бірнеше рет қылмыс жасау.

Бала құқықтары туралы конвенцияға бала саудасына, балалар жезөкшелігіне және балалар порнографиясына қатысты БҰҰ-ның факультативтік хаттамасының 2-бабы «баланы кез келген тұлға немесе кез келген адамдар тобы басқа тұлғаға немесе тұлғалар тобына сыйақы немесе кез келген өзге өтем үшін беретін кез келген акт немесе мәміле ретінде» бала саудасын анықтайды» [12,77-84].

ҚР ҚК 152-бабы кәмелетке толмағандардың саудасын сатып алу-сату немесе оны беру және иелену нысанында өзге де мәмілелер жасау ретінде қарастырды. Жаңа нормада заң шығарушы 2000 жылғы Хаттаманың «баланы пайдалану мақсаты үшін тарту, тасымалдау, беру, жасыру немесе алу» деп түсінетін ережелерін имплементациялады. ҚР ҚК-нің алдыңғы нормасымен салыстырғанда саудаға кіретін іс-әрекеттер тізімі кеңейтілсе де, кәмелетке толмағандардың саудасына кінәліні қылмыстық қудалау үшін оның іс-әрекеттерінде арнайы мақсаттың-пайдаланудың болуы қажет.

Осылайша, оларды пайдалану мақсаты болмаған кезде балалар саудасы қылмыссыздандырылды. Іс жүзінде бұл кәмелетке толмағандарды сатуға байланысты субъектілердің кең ауқымдағы іс-әрекеттерінде қылмыс құрамының жоқтығын білдіреді. О. В. Пристанская әділ атап өткендей, сатушыда, баланы қағып алатын басқа да тұлғада, делдалда және көмектесушіде, көп жағдайда өте қиын немесе мүмкін емес. Кәмелетке толмаған адамды беруші өзі сатқан/берген тірі тауарды сатып алу/алу және одан әрі пайдалану мақсатын білмеуі және оған қызығушылық танытпауы мүмкін және бұл талап етіледі [13, 57].

Жаңа баптың диспозициясы кәмелетке толмаған жәбірленушінің жасы кінәліге «көрінеу» деген белгіні енгізді. Әдебиетте кінәлінің жәбірленушінің жасы туралы міндетті хабардар болуын, осы фактіні білуін немесе түсінуін алдын ала түсіну ұсынылады. Балаға қол сұғатын қылмыскерді жәбірленушінің жасына қатысты адал жаңылыстыруы әрекетті қылмыстық жазаланушылар қатарынан шығарады.

ҚР ҚК-нің 128-бабының 2-бөлігінің «3» тармағы қызметтік іс-әрекет ұғымына тікелей байланысты қызметтік жағдайды саралаушы белгі ретінде пайдалануды көздейді. Сот тәжірибесі қызметтік іс-әрекетті жүзеге асыру деп мемлекеттік, муниципалдық, жеке және меншік нысанына қарамастан белгіленген тәртіппен тіркелген өзге де кәсіпорындар мен ұйымдармен, сондай-ақ қызметі қолданыстағы заңнамаға қайшы келмейтін кәсіпкерлермен еңбек келісімінен туындайтын өз міндеттерінің шеңберіне кіретін адамның іс-әрекетін түсінеді..

ҚР ҚК 128-б.3-б. бойынша саралауға жәбірленушіні ҚР Мемлекеттік шекарасы арқылы көшіре отырып, адам саудасын жүзеге асыратын адамдардың әрекеттері жатады. Аталған белгі шекараны заңды және заңсыз кесіп өтуді көздейді, бұл ретте мемлекеттік шекара режимі бұзылған жағдайда ҚР ҚК 394-бабы бойынша қосымша біліктілік талап етіледі. Осы тармақты осы баптың 2-б. «2» тармағында көзделген әрекеттен ажырату керек. Немесе оны шетелде заңсыз ұстаумен ұштасқан жезөкшелікпен айналысуға тартқаны немесе жезөкшелікпен айналысуды жалғастыруға мәжбүрлеу үшін жауапкершілікті белгілейтін ҚК-нің 308-бабы. Егер кінәлінің іс-әрекетінде адам саудасының белгілері болмаса, онда жауапкершілік қылмыстардың жиынтығы бойынша болуы тиіс.

Мемлекеттік шекараны кесіп өтуді қылмыс құрамының біліктілік белгісі ретінде көрсете отырып, заң шығарушы осылайша адам саудасы Қазақстан Республикасының шегінде де жасалуы мүмкін екенін мойындалады. Сонымен қатар, бәрі мұндай пікірді ұстана алмайды. Адам саудасына жәбірленуші өзі аумағында тұратын мемлекет шеңберінде сатылатын және пайдаланылатын жағдайлар мынадай негіздер бойынша жатқызылмайды: (1) адам саудасы трансұлттық қылмыстарға жатады, яғни екі және одан да көп мемлекеттің аумағында жасалуға тиіс.; (2) адам саудасы жәбірленушіні рекрутациялаудан және кейіннен шетелге шығуға мәжбүрлеуден көрінетін ерекше саралаушы белгілермен сипатталады; (3)

адам саудасы, мысалы, жезөкшелікке тартудан гөрі, аса қауіпті қылмыс болып көрінеді, өйткені жәбірленуші қанаушылық ел аумағында заңсыз болу, тілді, Заңдарды білмеу, танысы немесе туысқандары мен қарызсыз болмауы және т. б. салдарынан өз құқықтарын қорғау мүмкіндігінен объективті түрде айрылады. Грузин зерттеушісінің пікірінше, ұлттық шекара шегінде Адам саудасын жасауды жезөкшелікке немесе қанауға тарту ретінде саралау керек.

Екіталай келісуге болады баяндалған қорытынды. Біріншіден, халықаралық заңнама Адам саудасын тек мемлекеттердің ұлттық шекараларымен ғана шектемейді. Екіншіден, адам саудасы әрдайым шетелге шығуға мәжбүрлеумен байланысты емес. Көп жағдайда құрбандар өз еркімен басқа елде жұмыс алуға үмітпен Отанын тастап кетеді, болашақ жұмысқа орналасу сипаты мен жағдайларына қатысты алданған. Үшіншіден, қарыздық кабалда болу тұратын елдің шекарасын кесіп өтуге байланысты емес, алайда, Заңдарды білмеу және құқық қорғау органдарына, туысқандарына, таныстарына көмек көрсету мүмкіндігі.

Заң шығарушы мемлекеттік шекараны кесіп өту саудасын шарттамағанын ескере отырып, іс жүзінде адам саудасын жезөкшелікке тартудан ажырату туралы мәселе (ҚР ҚК 128-бабы) болуы мүмкін (ҚР ҚК 308-бабы). Аталған баптар екі түрлі қылмыс үшін және жоғарыда келтірілген жағдайларда, тергеу органдары іс-әрекеттерді жиынтығы бойынша әділ дәрежелендірді, өйткені олар екі құрамның белгілері болған. Істің мәні бойынша адамды тарту, тасымалдау, жасыру, алу және беру үшін жауапкершілікті көздей отырып, адам саудасы туралы норма көзделген мақсаттарда жасалатын осы әрекеттермен ғана шектеледі. Кейіннен пайдалану осы баптың қолданылу шеңберінен тыс жерде болады және егер жәбірленушілер жезөкшелікпен айналысуға мәжбүр болған жағдайда, атап айтқанда, ҚР ҚК 308-бабы бойынша саралануға тиіс. Сонымен қатар, егер жәбірленуші саудаға және жезөкшелікке тартуға ұшыраса, пайдалану және жезөкшелікке тарту мақсатында тарту арасында шек қою өте қиын.

Бір қарағанда, біз артық қылмыспен айналысамыз. Бүгінгі күні ҚК-нің тиісті баптарын қолданудың жеткілікті тәжірибесі жоқ, оның негізінде осы екі құрамдарды ажырату туралы қорытынды жасауға болады, алайда жекелеген прецеденттер бар.

Сонымен қатар, сауда үшін азғыруды және жезөкшелікке тартуды шектеу қажет, оған кінәлінің пиғылының бағыты мен әрекеттің мазмұны негіз болуы тиіс. Егер кінәлінің ниеті жәбірленушінің жезөкшелігін одан әрі пайдалануға бағытталса және тарту түрінде жасалса, яғни алдау әсерімен еріктілік түсініледі, онда әрекеттер тарту ретінде саралануы тиіс. Егер мақсаты жәбірленушіні жезөкшелікпен айналысу болып табылса және тарту түрінде де, мәжбүрлеу арқылы да жүзеге асырылса, онда іс-әрекеттерді ҚР ҚК 308-бабы бойынша саралау керек.

ҚР ҚК-нің 128-бабының 2-бөлігінің «12» тармағы азаматтың төлқұжатын немесе басқа да маңызды жеке құжатын ұрлағаны үшін және көрінеу жалған құжатты пайдаланғаны үшін жауапкершілікті көздейтін ҚР

ҚК-нің 384-бабының 2-бөлігімен және 328-бабының 3-бөлігімен ішінара бәсекелеседі, алайда, арнайы норма бола отырып, аталған әрекеттер адам саудасымен ұштасқан жағдайларда қолдануға жатады.

Іс-әрекеттер кінәлі күш қолданған немесе оны қолданамын деп қорқытқан жағдайда ҚР ҚК-нің 128-бабы 2-бөлігінің «3» тармағы бойынша сараланатын болады. Көрсетілген саралау жағдай ұрып-соғу, жеңіл немесе орташа ауырлықтағы зиян келтіру (физикалық сипат), сондай-ақ денсаулыққа кез келген ауырлықтағы зиян келтіру қатерін (психикалық сипат) білдіреді. Егер қолданылған күш қолдану нәтижесінде жәбірленушіге денсаулыққа ауыр зиян келтірілсе, онда мұнда ҚР ҚК 106-бабының 3-бөлігі бойынша қосымша саралау талап етіледі.

ҚР ҚК 128-б. 2-б. «7» т. саралау белгісін тұжырымдау трансплантациялау мақсаттарымен шектелмеген және ғылыми тәжірибелер мен эксперименттер жүргізуді, салт-дәстүрлер мен т. б. қамтиды.

Адам саудасының аса саралаушы белгілері ҚК-нің 128-бабының 3-бөлігінде бекітілген баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген, адамды Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерге әкету, Қазақстан Республикасына әкелу немесе бір шет мемлекеттен екіншісіне Қазақстан Республикасының аумағы арқылы тасымалдау, мақсатында жасалған іс-әрекеттер, сол сияқты мұндай іс-әрекеттерді, жасау мақсатында адамды Қазақстан Республикасының шегінен, тысқары жерге әкету, Қазақстан Республикасына әкелу немесе бір шет мемлекеттен екінші мемлекетке Қазақстан Республикасының аумағы арқылы тасымалдау.

128-б. 4-б. ауыстыру үшін адам саудасы мен абайсызда өлім, денсаулыққа ауыр зиян немесе өзге де ауыр зардаптар келтірудің арасындағы себепті байланыс орнату қажет. Сонымен қатар, абайсызда кінәнің болуын дәлелдеу керек. Өзге де ауыр зардаптар деп жәбірленушінің өзіне-өзі қол жұмсауы, ауыр соматикалық ауру, психикалық бұзылу, ірі мөлшердегі материалдық залал және т. б. ұғынылады.

Көптеген адамдардың өмірі мен денсаулығы үшін қауіпті деп адам саудасы адам өмірі мен денсаулығы үшін көрінеу қауіпті түрде кем дегенде екі адамды пайдалана отырып саналы түрде жасалатын тәсіл саналады. Көбінесе Бұл саралау белгісі Елеулі қауіптермен ұштасуы мүмкін тасымалдау сияқты сауданың осындай элементіне жатады.

Егер бір немесе бірнеше қылмыс жасау үшін алдын ала біріккен адамдардың ауызша тобы жасаса, әрекет 128-б.4-б. «1» т. бойынша сараланады (тек адам саудасы міндетті емес). Ұйымдасқан топ құрамы тұрақтылығымен, ұйымшылдығымен, тұрақтылығымен, біреуден артық қылмыс жасау мақсатымен, қатысушылар арасындағы өзара іс-қимылдың жоғары дәрежесімен сипатталады.

Өкінішке орай, заң шығарушы белгілеген қылмыстық жауаптылықтан босатудың негізі дұрыс тұжырымдалмаған және заңға қарсы іс-әрекеттер жасауға және жауапкершілікке тартпай, қылмыстық мақсаттарға қол жеткізуге мүмкіндік береді. Бізге келесі үш маңызды кемшілік көрінеді.

Біріншіден, ұйғарымда қылмыскер жәбірленушіні босатуы мүмкін уақытша аралыққа сілтеме жасаудың болмауы. Әлбетте, адам саудасы кезінде құрбандық үшін босату сәті өте маңызды және бұл күн сайын немесе 15 жылдан кейін болады. Сонымен қатар, көптеген шет елдердің заңнамасы қылмыстық-құқықтық салдардың туындауына немесе қолданылатын жазалау шараларына әсер етуі мүмкін әрекетті өкіну мерзімін қатаң түрде сипаттайды. Ол 12 сағаттан (АҚШ) 7 күнге дейін (Франция) өзгереді.

Мұндай тұжырымдауға жол берілмейтіндігі, өйткені қылмыстық заңның негіз қалаушы қағидаттарының бірін – әділдік принципін бұзуға мүмкіндік береді, өйткені мұндай жағдайларда жауапкершіліктен босату әрекеттің қоғамға қауіптілігінің сипаты мен дәрежесіне сәйкес келмейді. Норманың диспозициясы барлық елеулі мән-жайларды ескеруі тиіс, өйткені кінәлінің өз іс-әрекеттерімен қол жеткізуге ұмтылған мақсатына қарамастан, қылмыстық жауаптылықтан қашуға өзге де мүмкіндік береді.

Баяндалғандарды негізге ала отырып, кінәлі жәбірленушіні босатуы тиіс ақылға қонымды мерзім белгілеген арнайы ескерту енгізу қажет деп санаймыз. Мерзімді өткізіп алған жағдайда немесе ауыр зардаптар туындаған жағдайда ерікті түрде босатуды жеңілдететін мән-жай ретінде ескеру қажет. Т. Нұрқаеваның айтуынша, бұл мерзім 24 сағаттан аспауы тиіс [14,12].

Екіншіден, істің нақты мән-жайларына қарамастан қылмыстық жауаптылықтан толық босату. П. Скобликовтың кепілге алынған, бірақ адал адам саудасы үшін де ұрлауға және тұтқынға алуға байланысты айтылған пікірімен келіскен жөн. Ғалымның пікірінше, адамның құрбандыққа ұшырағанына (ұрланған, кепілдікке алынған не адам саудасына ұшыраған) байланысты емес, қылмыстық жауапкершілікті жеңілдетуге емес, толық босатуға сілтеме жасауға жол берілмейді) [15,53]. Шетелдік практикаға қысқаша талдау шетелдік заң шығарушы адам саудасы үшін іскерлікпен өкіну институтын білмейтіндігін көрсетеді, алайда оны өз еркімен босату кезінде толық қылмыстық жауапкершілікті қоспай, ал жәбірленушіні ұстап қалу ұзақтығына және қойылған мақсатқа жетуіне байланысты оны жеңілдетіп қана оны ұрлауға және кепілге алуға таратады. Мысалы, Испанияның Қылмыстық кодексінде, егер қылмыстық мақсатқа қол жеткізілмеген болса, кейінге қалдырылған сәттен бастап 3 күн өткеннен кейін ұсталған адамды босату жазаны төмен дәрежеге тағайындауға әкеп соғады.

Үшіншіден, заң шығарушы бірқатар шарттарды енгізу есебінен ескертудің әрекет ету саласын негізсіз шектейді деп есептейміз: әрекетті алғаш рет және тек ҚР ҚК 128-бабының 1-бөлігі және 128-бабының 2-бөлігінің «1» тармағы қылмыс жасауға сілтеме алғаш рет (заңдық мағынада) қазіргі жойылған қатені қайталайды, ол өз уақытында салық төлеуден қылмыстық жауапкершіліктен босату шарттарына қатысты жіберілген. Сонымен қатар, зардап шеккендерді босатуды ынталандыру қажет деп санаймыз, мысалы, егер құрбандық кәмелетке толмаған болса, жалған құжаттар және т. б. пайдаланылды.

Барлық айтылғандарды ескере отырып, ҚР ҚК 128-бабынад мынадай редакцияда жазылсын: «адам саудасының құрбандарын 24 сағат ішінде өз еркімен босатқан және жасалған қылмысты ашуға ықпал еткен адам, егер оның әрекеттерінде қылмыстың өзге құрамы болмаса, қылмыстық жауаптылықтан босатылады. Жәбірленушіні 24 сағат өткеннен кейін немесе кінәлі мақсатқа жеткеннен кейін немесе ауыр зардаптар туындағаннан кейін босатуды сот жеңілдететін мән-жайлар ретінде есепке алады».

ҚК-нің 128-бабы қолданысқа енгізілген сәттен бастап 2019 жылдың 1 қаңтарына дейін Қазақстанда 18 қылмыстық іс қозғалды, оның үстіне адам саудасы актілерінің басым көпшілігі жыныстық қанаушылық мақсатында жасалды. Бүгінгі күні бар ақпарат бойынша ҚК-нің 128-бабы бойынша қозғалған 5 қылмыстық іс сотқа берілді, алайда әзірге оның үкімдері заңды күшіне енгені белгісіз.

Қанаудың еңбегін пайдаланудың объективті белгілері. Адам саудасы сияқты, қанау еңбегін заң шығарушы адамның еркіндігіне, ар-намысы мен қадір-қасиетіне қарсы қылмыстарға арналған тарауға енгізді, бұл меншік иесінің өкілеттігі жүзеге асырылатын адамның еңбегін пайдалануды қылмыстық қудалауға бағытталған объектілердің шеңберін айқындайды. Дегенмен, барлық зерттеушілер ҚР Қылмыстық кодексіндегі баптың орналасқан жері арқылы қанау еңбегі объектісін қарастырады. Заң шығарушының және осы ұстанымды қолдайтын ғалымдардың позициясы қаншалықты дұрыс екенін түсіну үшін ҚР ҚК түсіндіруде қанау еңбегінің не екенін түсіну керек.

Баптың диспозициясы, егер тұлға өзіне байланысты емес себептер бойынша жұмыстарды (қызметтерді) орындаудан бас тарта алмаса, оған қатысты меншік құқығына тән өкілеттіктер жүзеге асырылатын адамның еңбегін пайдалану ретінде қанау еңбегін пайдалануды айқындауды қамтиды. А. Блинов, қылмыстық заң адамның қанау жағдайына жүгінуі немесе жеткізуі емес, тек қанау еңбегін пайдалануға тыйым салады деген тұжырымға алып келеді. Бұл жерде қанауға жүгіну қанау еңбегін пайдалана отырып, мәртебе және процесс ретінде сәйкес келетінін түсіну маңызды. Қанау еңбегінің диспозициясында негізгі екпін адамның қанау мәртебесіне емес, оған қатысты меншік иесінің құқығын жүзеге асырмауға емес, бұл міндетті шарт болып табылатындығына қарамастан, оның еңбегін пайдалануға, пайдалануға жасалады. Заң шығарушы қабылдаған ұстаным қате деп есептейміз, өйткені бап Адамды ұстаудың заңға қарсы шарттарына емес, заңсыз еңбекке бағытталған, осыған байланысты көптеген зерттеушілер осы қылмыстың тектік нысанын дұрыс көрсетпейді. Қазіргі норма бар түрде оның тектік объектісі болып адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтары саналады, демек, бапты ҚР ҚК «Адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарына қарсы қылмыстар» 3-тарауына ауыстыру қажет.

Қанау еңбегінің тікелей объектісіне жүгінгенде, ғалымдардың осы мәселе бойынша көзқарастары бөлінгенін атап өткен жөн. Біздің ойымызша,



жәбірленушінің бостандығы түріндегі объект ҚР ҚК 128-бабының құрамына тек қанауға жүгінуді көздеген жағдайда ғана тән болар еді. Біз қанау еңбегінің тікелей объектісі ретінде адамның еркін еңбек ету құқығын мойындайтын ғалымдардың ұстанымын бөлісеміз, ҚР Конституциясында көзделген Адамның жеке еркіндігі бұл жерде факультативтік қылмыс объектісі ретінде әрекет етеді.

Қанау еңбегін пайдаланудың білікті түрлерінің қосымша тікелей объектілері өмір мен денсаулық, ұйымдардың, мекемелердің, кәсіпорындардың қызметі, құжат айналымының белгіленген тәртібі және т. б. болуы мүмкін.

Қанау еңбегін пайдаланудың объективті жағы өзіне қатысты меншік құқығы жүзеге асырылатын адамның еңбегін пайдалану арқылы, ең алдымен материалдық сипаттағы әртүрлі пайда алуды қамтиды. Әлбетте, жәбірленуші өз еңбегінің нәтижесін иелену, пайдалану және басқару және оны орындаудан бас тарту мүмкіндігі жоқ қанау жағдайында тұр.

Осы қылмыстың объективті жағының заңда сипаттамасы өте сәтті емес, оны көптеген зерттеушілер көрсетеді.

ҚР ҚК-нің 128-бабында қанау еңбек пайдалану еңбек, адам, өзіне қатысты жүзеге асырылады меншік иесі өкілеттігін, яғни онда тұрған адамның жағдайы. Заң шығарушы азаматтық құқық терминологиясын пайдалана отырып, «меншік құқығына тән өкілеттіктер» ұғымына нені қарастыру керектігін ашпаған.

Меншік құқығы-ҚР АҚ сәйкес меншіктегі мүлікті пайдалану, иелену және билік ету құқығын қамтитын Азаматтық құқық санаты. Бұл барлық құқықтардың жиынтығы меншік құқығын құрайды. Біз жоғарыда жазғандай, қажет болған жағдайда қылмыстық заңда құқықтың өзге салаларының терминдерін қолдануға болады. Сонымен қатар, ҚР ҚК 128-бабының диспозициясында ұсынылған тұжырым мұндай, бұл заңды бір мағыналы түсінуге мүмкіндік бермейді. Заң шығарушы жәбірленушіге қатысты оның азаматтық-құқықтық мағынасында меншік құқығы институтына кіретін өкілеттіктерінің ең болмағанда біреуін қолдануды ескерген жөн.

Алайда, кейбір зерттеушілердің пікірінше, «меншік құқығына тән өкілеттіктерді жүзеге асыру» белгісі қанауға ғана қамтиды, қылмыстық заңның әрекет аясынан тыс қанауға ұқсас, бірақ ондай емес институттарды қалдырады.

Халықаралық-құқықтық құжаттарда қанау ұғымы бұрыннан қалыптасқан-бұл меншік құқығының атрибуттары немесе олардың кейбірі (қанауға қатысты Келісімнің 1 - бабы) жүзеге асырылатын адамның жағдайы немесе жағдайы. Қанаудан басқа, халықаралық құқық қанауға ұқсас, бірақ қанауға ұқсайтын институттар мен әдет-ғұрыптарды ажыратады: (1) борыштық қабал; (2) бекініс жағдайы; (3) өзге де институттар мен әдет-ғұрыптар (мысалы, әйелді оның тарапынан бас тарту құқығынсыз тұрмысқа беруге беру немесе уәде беру, әйелдің күйеуінің қайтыс болғаннан кейін мұрагерлік бойынша басқа адамға беру және т.б.). Бұл институттар мен әдет-

ғұрыптар қанау ұғымына кірмейді, бірақ көп жағдайда онымен ұқсас. Олардың бір бөлігі құрбандарға қатысты қандай да бір меншік өкілеттілігін жүзеге асыруға үмітті.

Атап айтқанда, әйелдің күйеуімен немесе тектермен сыйақы үшін басқа адамға уақытша немесе тұрақты пайдалануға беру әдет-ғұрпы-ғұрып өкімнің өзіндік құқығын көрсету ретінде өзгеше нәрсе болып табылады, бұл жағдайда ең болмағанда құрбандыққа меншік құқығы туралы сөз болмайды. Сонымен қатар, мысалы, жай-күйі борыштық кабалы алмаймыз жатқызуға біріне де меншік құқығын, демек, кінәлі құрбанды ақы төлеу жеке еңбегімен, қаржы қарыздарын мүмкін емес ҚР ҚК 128-бабы қылмыстық жауапкершілікке тартылды. Оның үстіне құжат 128 қанауы ғана емес, сонымен қатар оған ұқсас институттар мен әдет-ғұрыптарды қудалауды талап ететін қанауы жою туралы қосымша Конвенцияға, 2000 ж. хаттамасына қайшы келеді, және бұл, әсіресе өз әрекетін және жасырын жағдайға тарататын ҚР ҚК 128-бабының 2-ескертуіне аса маңызды. Осылайша, қажетті болып көрінеді-құжат мынадай өзгерістер енгізілсін: Өзгерту, атап айтқанда, еңбекті қылмыстық заңмен пайдалануға тыйым салынған адамның мәртебесін мынадай редакцияда жазу арқылы кеңейту: «өзіне қатысты меншік құқығына тән өкілеттіктер жүзеге асырылатын немесе өзіне байланысты емес себептер бойынша адам жұмыстарды (қызметтерді) орындаудан бас тарта алмаса, адамның еңбегін пайдалану - жазаланады...».

128-бапты қолданысқа енгізген ҚР ҚК-не түзетулер қабылданғаннан кейін көптеген ғалымдар мен практика қанау еңбегін криминализациялаудың жеткіліксіздігі және қанауға және қанауға жүгінудің құрамдарын ҚК-ге енгізу қажеттілігі туралы сөз қозғады. Біздің ойымызша, қазіргі Қазақстан Республикасының қылмыстық заңы қанауды және қанауға жүгінуді қудалау үшін қажетті тыйым салулардың жеткілікті санын қамтиды, атап айтқанда 125-бап (Адамды ұрлау) және ҚР ҚК 126-бабы (Бас бостандығынан заңсыз айыру).

Қанау кезінде адамға қатысты меншік құқығы жүзеге асырылады, оның еркі өзіне билік ететін және өз қалауы бойынша пайдаланатын басқа адамға бағынады. Құрбандық еріксіз ұстап қалады, ол өзін басқара алмайды, көптеген құқықтары мен бостандықтарынан айырылады. Іс жүзінде, аталған ҚР ҚК-нің 128-бабында көрсетілген, ол бас бостандығынан заңсыз айыру үшін жауапкершілікті көздейді. Бас бостандығынан заңсыз айыру деп жәбірленушінің еркіне байланысты болған оның тұрақты немесе уақытша болатын жерінде оны кінәлілердің өзге орынға ауыстырусыз оқшаулау жолымен оның бостандығына кедергі жасау түсініледі. Аталған құрам еркіндіктің бір бөлігінің, атап айтқанда жеке басының (оның физикалық құрамдас бөлігінің) жоғалу жағдайы ретінде қанауың бірқатар белгілерін өзіне алады.

Қанау құрбанды қанауға айналдыруға, яғни оның еркін басуына және оны меншікке алуға бағытталған іс-әрекеттер болып табылады. Аталған іс-әрекеттер жиынтығында заңсыз бас бостандығынан айыру және ұрлау

құрамдарымен қамтылады деп ойлаймыз. ҚР ҚК-де адамды ұрлау ұғымы жоқ, алайда сот практикасымен ашылады. ҚР Жоғарғы соты төралқасының Қаулысында «заңның мәні бойынша адамды ұрлау деп тірі адамды жасырын немесе ашық иемденумен (басып алумен), оны тұрақты немесе уақытша тұрған жерінен басқа жерге ауыстырумен және кейіннен еріксіз ұстаумен ұштасқан құқыққа қарсы қасақана әрекеттерді түсіну керек» деп көрсетілген. Нақты істің мән-жайларына байланысты кінәлінің іс-әрекеті не ұрлау, не бас бостандығынан айыру, не жиынтығы бойынша саралануы мүмкін.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, біз қазіргі уақытта қылмыстық заңда олқылықтар жоқ деген қорытындыға келдік, ол қанауға жүгінуде және қанауға адамды ұстап тұруда кінәлінің жауапкершіліктен қашуға мүмкіндік берер еді.

Тәуелсіз себептер бойынша жұмыстарды (қызметтерді) орындаудан бас тартудың мүмкін еместігі сияқты қылмыстың объективті жағының мұндай белгісі кейбір ғалымдардың пікірі бойынша қанау еңбегін пайдалануды адамды міндетті немесе мәжбүрлі еңбекке тартудың басқа жағдайларынан шектеуге мүмкіндік береді. Келтірілген пікірді келісуден немесе жоққа шығарудан бұрын, қанау еңбегінің не екенін және оның міндетті және мәжбүрлі еңбектен айырмашылығы бар екенін анықтау қажет.

ҚР Конституциясының мағынасы бойынша еңбек бостандығы тек азаматтың өзіне ғана өзінің өндірістік және шығармашылық еңбекке қабілеттеріне иелік етуге айрықша құқығы бар дегенді білдіреді. Еңбек бостандығы, атап айтқанда, қандай да бір адамнан қандай да бір жаза қатері деп талап етілетін кез келген жұмыс немесе қызмет, адам өз қызметтерін өз еркімен ұсынмаған жұмыс деп ұғынылатын мәжбүрлі және міндетті еңбекке тыйым салумен қамтамасыз етіледі (ХЕҰ Конвенциясының мәжбүрлі немесе міндетті еңбекке қатысты 2-бабы). Сонымен бірге жалпы қабылданған халықаралық стандарттар бойынша әскери қызмет, төтенше жағдайлар (дүлей зілзалалар, авариялар, жазатайым оқиғалар) жағдайындағы жұмыс, соттың заңды күшіне енген үкімінің негізінде жұмыс істеу және сот үкімдерін орындау кезінде заңдылықтың сақталуына жауапты мемлекеттік органдардың қадағалауымен орындалатын мәжбүрлі еңбек болып саналмайды.

Қанау еңбегі – бұл қанау жағдайында тұрған адамның, яғни адамның еңбегі, еркі басқа адамға бағынған, өз қалауы бойынша оның өмірін, денсаулығын, еркін жүріп-тұруын, еңбекпен және өзге де игіліктерді басқаратын, соның салдарынан ол бірқатар құқықтары мен бостандықтарынан айырылған адамның еңбегі. Қанау еңбегі мәжбүрлеп, сондай-ақ ерікті сипатта болуы мүмкін және мәжбүрлеп және міндетті еңбектің өзге түрлерінен субъектінің ерекше мәртебесімен ерекшеленуі мүмкін.

128-бап өзіне қатысты меншік өкілеттігі жүзеге асырылатын адамның мәжбүрлі еңбек жағдайлары ғана қамтылады. Дәл осы белгі бізге қанаудың мәжбүрлі еңбегін мәжбүрлеп және міндетті еңбектің басқа түрлерінен ажыратуға мүмкіндік береді. Сілтеме бірдей емес мүмкіндігі бойынша лауазымдарының тізіліміне себептермен бас тартуға жұмыстарды (қызметтерді)

орындау несостоятельна, өйткені кез-келген мәжбүрлі немесе міндетті еңбек нысаны сипатталады сөзсіз бар осы, ал, демек, негіз бола алмайды ажырату қанау және мәжбүрлі еңбек.

Кінәліні қанау еңбегін пайдаланғаны үшін жауапқа тарту үшін еңбек ұзақтығы да, оның сипаты да (физикалық немесе зияткерлік) маңызды емес. Жұмыс (қызмет) сипаты заңды немесе заңға қарсы болып табыла ма, оқылмайды деп саналады. Мысалы, қанау еңбегін пайдалану үшін жауапкершілік жәбірленуші есірткі, қару және т. б. өсіруге және өндіруге мәжбүр болған кезде де туындайды.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі «еңбек» ұғымын кеңінен түсінуге ерекше ескерту жасамайтындықтан, біз жалпы құқықтық терминологияға жүгінуіміз керек деп санаймыз.

Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінде бұл еңбек сияқты анықталмайды, бірақ еңбек қатынастарының тұжырымдамасын қамтиды, бұл жұмыскер мен жұмыс берушінің арасындағы шарт негізінде жұмыскердің еңбек қызметі үшін ақы төлеу (белгілі бір мамандық, біліктілік немесе лауазым) бойынша жұмыс, жұмыс беруші қарастырған еңбек жағдайларын ұсынған кезде қызметкердің ішкі еңбек ережелеріне бағынуы туралы қатынастар, еңбек заңдары, ұжымдық шарттар, еңбек шарттары.

Демек, осы контексте, әсіресе қылмыс құрамының белгілері бар заңсыз іс-әрекет, еңбек болып саналмайды. Екінші жағынан, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 128-бабы еңбек анықтамасын бермей, «еңбек», «жұмыс» және «қызмет көрсету» сөздерін синонимдер деп санайды, сондықтан еңбек заңнамасының нормаларымен салыстырғанда терминдердің түсіндірмелік түсіндірмесін жасауға болады. Сондай-ақ, мұнда қанау еңбегін пайдалану нысанының сипатын ескеру қажет, демек, норманы адам еңбегін қорғауға бағыттау керек, яғни. материалдық және материалдық емес тауарларды құруға бағытталған кез келген әрекеттерді жүзеге асыру. Осылайша, жәбірленуші мәжбүр ететін жұмыстың (қызметтердің) заңдылығы мен заңсыздығына қарамастан, кінәлілер КК-нің жауапқа тартылатындығын мойындау керек. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 128-бабы.

Алайда, бұл ұстаным басқа мәселені көтереді: жезөкшелік пен сексуалдық қызметтерді жұмысқа жатқызу заңды ма, үшінші тұлғалардың жезөкшеліктерін пайдаланған кез келген адам осы бап бойынша жауапқа тартыла ма, егер ҚР Қылмыстық кодексінде мәжбүрлеп жезөкшелікке арналған жеке бап болса.

Қазақстан Республикасының құқықтық доктринасында жезөкшелік еңбектің бір түрі ретінде қарастырылмайды. ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексіне сәйкес ол құқыққа қарсы іс-әрекет, әкімшілік теріс қылық болып табылады. Сүйене отырып, логикалық тұрғыдан ол еңбек нормаларының шеңберінде 128-құжатты тудыруы мүмкін. Сонымен қатар, егер еңбекті (қызметтерді) сөзсіз қорғау тұжырымдамасын назарға алса, онда жезөкшелік құқыққа қарсы қызметтің өзге нысандары сияқты «қызметтер»

түсінігімен сiнеді. Алайда, егер бiз жезөкшелiктi пайдалануды қанау еңбегiн пайдалануға жатқызамыз, онда жезөкшелiкпен айналысуға тарту және жезөкшелiкпен айналысуды жалғастыруға мәжбүрлеу үшiн жауапкершiлiктi көздейтiн ҚР ҚК 128 және 308-баптарының нормалары туындаған бәсекелестiкке бiрден назар аудару керек. Алайда, ҚР ҚК 128 және 308-баптарында көрсетiлген жазалау шараларын салыстыру олардың бiр-бiрiнен қаншалықты айырмашылығы бар екенiн көрсетедi.

Кестеден заң шығарушы жезөкшелiкпен айналысуды жалғастыруға тартумен және мәжбүрлеумен байланысты қылмыстардың және қанау еңбегiн пайдаланумен байланысты қылмыстардың қоғамдық қауiптiлiк дәрежесiн әртүрлi бағалайды.

Жезөкшелiктi талданып отырған баптың ережелерi тұрғысынан еңбекке жатқыза отырып, бiз iс-әрекеттiң шамадан тыс криминализациясымен бетпестелiк келдiк, өйткенi адам мұндай жағдайда жезөкшелiктi пайдалану үшiн ҚР ҚК 128-бабы және 308-бабы бойынша жауапкершiлiкке тартылуы мүмкiн. Алайда, екi құрамды мұқият талдау олардың объективтi жағы бойынша нақты ажыратылуын жүргізуге мүмкiндiк бередi.

Бiрiншiден, қанау еңбектiң құрамы нақты жағдайдағы адамның еңбегiн пайдалануға бағытталған - иесiнiң өкiлеттiктерi оған қатысты жүзеге асырылады, яғни. иелiк ету, пайдалану және билiк ету, сонымен қатар оған өзiне қажет iс-әрекеттерден бас тарту мүмкiндiгi жоқ.

Кiнәлi адам ерiксiз қызметкердiң еңбегiн, материалдық және жеке сипаттағы пайда табу үшiн оның қызметтерiн иеленедi, пайдаланады және оған билiк етедi. Жезөкшелiкпен айналысуға мәжбүрлеу құрамы жезөкшелiкпен айналысуды жалғастыруға мәжбүрлеу мақсатында адамға құқыққа қарсы әсер етудi қамтиды, яғни құрбанда жезөкшелiктен бас тартуға мүмкiндiк жоқ, өйткенi оның үстiнде қолайсыз зардаптардың туындауына үнемі қауiп төнедi. Мұнда «мәжбүрлеу» ұғымы негiзгi орын алады, оны пайдаланудан ажырату керек, яғни. ҚР ҚК 308-бабы кiнәлi адам жезөкшелiкпен айналысуға пайдаланбайды (пайдаланады), тек құрбанды онымен айналысуға мәжбүрлейдi.

Екiншiден, ҚР ҚК 308-бабының объективтi жағы едәуiр кеңiрек, өйткенi жезөкшелiкпен айналысуды жалғастыруға қылмыстық мәжбүрлеудi мойындайды, ал ҚР ҚК 128-бабы жәбiрленушiге қатысты меншiк құқығын жүзеге асыруды және жұмыстарды (қызметтердi) орындаудан бас тарту мүмкiн еместiгiн талап етедi.

Осылайша, ҚР ҚК-нiң 308-бабы жезөкшелiкке мәжбүрлеу орын алған жағдайда, ал ҚР ҚК-нiң 128-бабы – егер жезөкше қанауның жағдайында болса, оның «еңбегiн» пайдаланады, яғни оның жезөкшелiгiн пайдаланады деп ойлаймыз. Алайда тәжiрибе өзге жолмен жүрiп жатыр. Алдын ала тергеу органдары кiнәлi адамдардың iс-әрекеттерiн саралауға сараланған түрде қарайды.

Қазақстан Республикасының заңдарының ешқайсысында сексуалдық пайдалану және сексуалдық сипаттағы қызметтер деп түсiну керек деген

анықтама жоқ. Осы жұмыстың 1-тарауында берілген анықтамаға сүйене отырып, жыныстық қанаушылыққа қатысты іс-әрекеттердің көпшілігі заңнан тыс тұрғанын атап өту керек. Тиісінше, әйелді сату және одан кейін мәжбүрлеу, мысалы, стриптизді орындауға, консумацияны орындауға, порнографиялық сипаттағы сценарийлерде суретке түсіруге деген борыштық тәуелділік салдарынан қылмыскерге көрсетілген іс-әрекеттер жезөкшелік болып табылмайтындықтан, осының салдарынан мәжбүрлеу үшін, ал көрсетілген іс-әрекеттерді пайдалану үшін, егер қанау жағдайы дәлелденсе және мұндай еңбектен бас тарту мүмкін болмаса, жауапкершілік туындамайды.

*Субъективті белгілер.* Қанау еңбегін пайдаланудың құрамы жалпы субъектінің болуын көздейді, яғни 16 жасқа толоған, жеке тұлға.

Соңғы жылдардағы әлеуметтік зерттеулер қанау еңбегін жеке және заңды тұлға пайдалана алады. Құрылыс компаниялары мен фермерлік шаруашылықтар кейбір жағдайларда олардың қанау жағдайында тұрған қазақстандық және шетелдік азаматтарды еңбекке белсенді түрде тартады. Осының бәрі бізді қанау жұмысты заңды тұлға қолданған жағдайда қылмыстың мәні туралы мәселеге бұруға мәжбүр етеді.

Қазақстан қылмыстық-құқықтық доктринасына сәйкес қылмыс субъектісі тек жеке тұлға (Қазақстан Республикасының азаматы, шетел азаматы, азаматтығы жоқ адам), яғни ҚР ҚК 15-бабына сәйкес нақты адам болуы мүмкін. Заңды тұлғалардың (кәсіпорындардың, ұйымдардың, мекемелердің) қылмыстық жауаптылығы алынып тасталады және заңды тұлға қызметінің нәтижесінде жасаған қылмысы үшін оны жасауға тікелей кінәлі нақты жеке және лауазымды адамдар жауапты болады.

Қылмыстық құқық теориясында ҚР ҚК-не жаңа субъектіні – заңды тұлғаны енгізу мүмкіндігі туралы мәселе ұзақ уақыт бойы талқылануда. Заңды тұлғалар үшін қылмыстық жауапкершілікке жол берілмейді деп санаймыз, өйткені қылмыстық құқықтың негізгі принциптеріне қайшы келеді.

Азаматтық құқық нормалары және кейбір өзге де салаларды (салық және т. б.) сәйкес негізгі тұлға беретін жауапты тұлғаның қызметі болып табылады оның басшысы (директор, президент, басқарушы және т. б.), ол болуы мүмкін неведениі қатысты іс-әрекеттердің жекелеген қызметкерлері. Заңды тұлға үшін құқыққа қарсы әрекеттер жасағаны үшін туындайтын жауапкершіліктің негізгі түрлері айыппұл (өзге де материалдық жауапкершілік), лицензияны кері қайтарып алу (белгілі бір қызмет түрімен айналысуға тыйым салу), тарату және басқалары болып табылады. Мұның бәрі құқыққа қарсы әрекет жасауға қатысы жоқ адамдарға тікелей әсер етеді, алайда жауапкершілік ауыртпалығын көтереді - құрылтайшылар, акционерлер және т.б., демек, кінә принципінің бұзылуы байқалады.

Заңды тұлға ерекше конструкция болып табылады және өзінің кінәсін түсіне алмайды, алдын ала болжай алмайды, тілек білдірмейді, өз бетінше сене алмайды және т.б., қылмыстық жауапкершілік көтере алмайды, түзеу мақсаты бар жазасын өтей алмайды, яғни қылмыс субъектісі бола алмайды.

Демек, заңды тұлға қанау еңбегін пайдаланған жағдайда, тек жеке тұлғалар, атап айтқанда, қанау еңбегін пайдалануға кінәлілігі дәлелденетін нақты қызметкерлер жауапқа тартылуы мүмкін.

Қанау еңбегін пайдалану құрамының субъективті жағы тек тікелей ниетпен сипатталады, яғни кінәлі адам өзіне қатысты меншік құқығына тән өкілеттіктер жүзеге асырылатын басқа адамның еңбегін пайдаланатынын түсінеді және мұны қалайды. А. Кибальник пен И. Соломоненконың пікірінше, бапта тікелей сілтеменің жоқтығына қарамастан, кінәлінің әрекеті, әдетте, қанау еңбегін пайдаланудан материалдық немесе басқа да жеке пайда табу мақсатымен сипатталады[16,47]. Келтірілген ұстанымды бөле отырып, пайдакүнемдік ниеттер міндетті шарт болып табылмайтынын атап өткіміз келеді. Кінәлі адам зардап шегушіге азап келтіру немесе оны қорлау мақсатында, мысалы, мағынасыз жұмысты орындауға мәжбүрлей отырып, қанау еңбегін пайдалана алады.

*Саралаушы белгілері.* ҚР ҚК 128-бабының 2-бөлігі: (1) екі және одан да көп адамға қатысты; (2) көрінеу кәмелетке толмаған адамға қатысты; (3) адам өзінің қызмет бабын пайдалана отырып; (4) бопсалау, күш қолдану немесе оны қолданамын деп қорқыту арқылы; (5) жәбірленушінің жеке басын куәландыратын құжаттарды алып қою, жасырып не жою арқылы жасалған осы қылмыстың біліктілік белгілерін камтиды. Аталған белгілердің көпшілігін біз адам саудасына қатысты қарастырдық, сондықтан қанау еңбегін пайдалану үшін ерекше сипатқа ие адамдарға ғана тоқталамыз.

ҚР ҚК-нің 128-бабының 2-бөлігінің «10» тармағы бойынша саралауға жәбірленушінің қанау еңбегін пайдалануға бағытталған, кінәлі адамдардың тәуелділігін пайдалана отырып бопсалау, зорлық-зомбылық немесе оны қолдану қатері қаралатын әрекеттері жатады. Шантажды қолдану деп жәбірленуші құпия сақтағысы келетін мәліметтердің таралу қаупін түсіну керек. Бұл мәліметтер зардап шегушінің мүдделеріне нұқсан келтіретін немесе өзгеше түрде әсер ететін, оларды таратпауға деген ерік жеткілікті ме маңызды емес. Демек, кінәлі адам адамдардың көпшілігіне теріс реңкі жоқ, бірақ жәбірленуші айналасындағылардан жасыруға ұмтылатын ақпаратты, мысалы, сексуалдық бағдарды хабарлай алады. Бұл ретте мәліметтердің жалған болуы немесе шынайылығы мүлдем маңызды емес, өйткені мұнда зардап шегушінің таратар алдында қорқынышы ғана маңызды. Егер мәліметтер жалған сипатта болса және кінәлі адам таратылса, оның әрекеті ҚР ҚК 130-бабы бойынша қосымша саралауды талап етеді. Мысалы, жәбірленушіге бала асырап алу құпиясы туралы, оның зақымдаған іс-әрекеттері, ауруы және т. б. туралы мәліметтерді таратуға қауіп төндіруі мүмкін.

ҚР ҚК 128-бабының 4-бөлігінде ерекше саралау белгілері бар, атап айтқанда: абайсызда кісі өліміне, жәбірленушінің денсаулығына ауыр зиян келтіруге немесе өзге де ауыр зардаптарға әкеп соққан не ұйымдасқан топ жасаған.



ҚР Қылмыстық кодексінің жаңа баптарына жалпы баға бере отырып, олардың маңыздылығы мен мақсаттылығын көрсету керек. Бұл адам саудасына, ұйымдасқан қылмысқа қарсы әрекет ету саласында ғана емес, сондай-ақ адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау мен қорғау саласында да маңызды қадам.

Қылмыстық қудалау мәселесін қарау шеңберінде сауда құрбандарының кейбір санаттары үшін қылмыстық немесе әкімшілік жаза қолданудың орындылығы туралы әдебиетте көтерілген мәселені назардан тыс қалдыруға болмайды.

Біріншіден, бұл жезөкшелікпен айналысу немесе өзге де жыныстық сипаттағы қызметтер көрсету мақсатында шетелге бірнеше рет барған.

Екіншіден, бұл жыныстық қанаушылық мақсатымен жасалған сауданың құрбаны болған әйелдер секс-бизнесте жұмыс істеу мүмкіндігін жоғалтуына және/немесе ескіруіне қарай, олар құрбанның бұрынғы жағдайы кейінгі өмірде таңдау мүмкіндігін едәуір азайтты. Олардың көпшілігі индустрияға өздерінің жас жұптарын тарта отырып, саудаға тігіледі. Сондай-ақ, шетелде зардап шегуші ретінде бір рет болған адамдар, қайта шығу кезінде жаңа құрбандарды тарту есебінен өз гонорарын арттыруға ұмтылады немесе толық рекрутер ретінде қайта маманданады.

Халықаралық заңнама сауда құрбандарын жауапкершілікке тарту туралы сұраққа бір жақты жауап береді: 2000 ж. Хаттамасы оларға қандай да бір жаза қолдануға тыйым салады. Біз халықаралық заңнамалармен ортақтасып, сауда құрбаны қандай да бір жағдайда да өзінің мәртебесіне байланысты қандай да бір жазаға тартылмауға тиіс деп ойлаймыз. Егер адам төртінші түрге (С. Галстердің жіктелуі бойынша) жатқызылуы мүмкін болса, онда ол құрбандық деп танылуы мүмкін емес және демек оған қатысты репрессивті сипаттағы шаралар қолданылуы мүмкін.

Адамдардың екінші санатына келетін болсақ, олар, әрине, өз әрекеттеріне байланысты қылмыстық қудалауға ұшырауы тиіс, өйткені сауда құрбандарының бұрынғы мәртебесі әйелдерді шетелге тарту және әкетуді ұйымдастыру саласындағы олардың осы қызметін ақтауға қызмет ете алмайды.

Адам саудасына және қанау еңбегін пайдалануға жауапкершілікті көздейтін ҚР ҚК-не түзетулер енгізу адам саудасына қарсы іс-қимыл стратегиясын – адамның іргелі құқықтарын бұзатын феноменді құру саласындағы аса маңызды қадам болып табылады. Әрине, қылмыстық заңға енгізілген құрамдар жетілмеген, айтарлықтай пысықтауды талап етеді, соның ішінде оларды қолдану тәжірибесінің материалдары негізінде де, сонымен қатар олардың ҚР ҚК-де болуы ел билігінің адам саудасының жолын кесуге деген саяси ерік-жігері туралы куәландырады.



## 2 АДАМ САУДАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

### 2.1 Адам саудасын құрбантану тұрғысынан талдауы

Қазіргі Қазақстан қоғамында адам саудасының құрбандарының теріс бейнесі қалыптасты. Адамдардың көпшілігі негізінен саудаға отбасылық проблемалары бар (ата-аналардың маскүнемдігі, үй зорлығы) немесе бір ата-ана тәрбиелеген арнайы (және одан да жоғары) білімі жоқ тартымды көрінетін жас қыздар тартылады деп санайды[87]. Олар мінез-құлықтың нақты моральдық қағидаттарының болмауымен ерекшеленеді, олар жезөкшелікпен айналысуға дейін күмәнді жұмысқа оңай келіседі.

Шетелдік ғалымдар мүлдем басқа пікірді ұстанады. Олардың зерттеулеріне сәйкес, адам саудасының құрбаны – «бұл кедейлікте тұратын, білімсіз, этникалық немесе туыстық белгілері бойынша кемсітушілікке ұшыраған әйел» [88,190]. Осы жалпы модельге қарамастан, Ресейде шыққан зардап шеккен дамушы елдерден зардап шеккендерге қарағанда, олардың пікірінше, жақсы білімді және жоғары біліктілігі бар. Ол үшін шетелде жұмыс істеу жалғыз емес, бірақ отбасын қамтамасыз етудің ең перспективалы тәсілі болып табылады.

Жалпы Қазақстан Республикасында және оның жекелеген аймақтарында жүргізілген зерттеулер сауда құрбанын сипаттайтын және қазақстандық БАҚ және батыс зерттеушілері теріске шығарған бейнелерді теріске шығаратын неғұрлым немесе толық емес портретін жасауға мүмкіндік береді.

Біз сауалнамалар мен сұхбат жүргізу барысында алынған деректерді тікелей талдауға көшпес бұрын, қазіргі ғылымда ұсынылған Адам саудасы құрбандарының жіктемелеріне толығырақ тоқтау қажет, бұл құқық қорғау органдарына жүгінгендерден және Қазақстан Республикасының ҚПК белгіленген тәртіппен жәбірленуші деп танылғандардан басқа, кімнің іс жүзінде екенін жақсы анықтауға мүмкіндік береді, қаралып отырған құбылыстың латенттілігінің жоғары дәрежесін ескере отырып, адам саудасынан зардап шеккендерге, демек, біздің зерттеу объектілеріне да жатқызылуы мүмкін.

Профессор Л.Д. Ерохинаның зерттеу еңбектерінде шетелге жұмыс іздеуге шығатын және кейіннен адам саудасына тартылу қаупі бар әйелдердің 4 санатын бөлуді ұсынады. Оған тоқталатын болсақ, келесідей жіктейді:

- Экономикалық себептер бойынша елден кеткен әйелдер. Олар шетелде заңды жұмысқа орналасу мүмкіндігіне сенімді болып, жеңіл өнеркәсіп саласында, ауылшаруашылығының маусымдық жұмысында, аспаз, құрылыс саласында, үй шаруасында және т.б., салада тұрақты жұмыс іздейді.

Олар негізінен 25 жастан асқандар, балалары бар, тұрмыста немесе ажырасқан және шетелде жұмысқа баруын өзінің отбасын қолдау үшін ақша табу үмітімен байланыстырады.

- Қиялының ұшқырлығымен әлемді аралап, көруге және жеңіл жоғары табыс табуға ұмтылған әйелдер. Бұл орта және жоғары оқу орындарында оқитын немесе оларды бітірген жас қыз-келіншектерден тұрады. Олардың арасында білімі жоқ, ЖОО-да немесе ОБОО-да оқу ақысын төлеу үшін ақшаны қажет ететін қыздар да кездеседі. Олар отанында жоғары табыс таба алмағандықтан, оны шетелде табамыз деген үмітпен даяшы, хостес (Хостес (мамандық) – мейрамханаларда, отельдерде, үлкен көрмелерде және конференцияларда қонақтарды қарсы алу міндеті болып табылатын компанияның тұлғасы. Хостес тартымды, көрікті болуы керек, сондай-ақ көп жағдайда бір немесе бірнеше шет тілдерін меңгеруі керек) [89], биші, стриптизерша болып жұмыс істеп, үлкен ақшамен үйге оралуды немесе бай шетел азаматына тұрмысқа шығып, шетелде қалуды армандайды. Бұл санаттағылар сексуалдық сипаттағы қызмет көрсетуге іздестірілетін жұмыстың ықтимал байланысына өте оңай шырмалады.

- Кәсіби жезөкшелікпен айналысатын әйелдер. Олар алдағы жұмыстың сипаты туралы толық есеп беріп, жоғары табыс пен бай клиенттерді таңдау мүмкіндігіне үміттенеді. Өкінішке орай, осындай әйелдер қанаудың қандай түріне ұшырауы мүмкін екенін, әрі қандай келеңсіз жағдайға тап болатындарын біле алмайды.

- Әдетте шетелдікке тұрмысқа шығуға ұмтылған әйелдер неке агенттіктері мен танысу орталықтарының қызметтерін пайдалануға тырысады. Олардың төмен құқықтық деңгей мен негізсіз сенімділіктерімен теріс пайдалануға түсіп, төмен әлеуметтік-құқықтық мәртебеге ие болып жатады [90,305-308].

Келтірілген жіктеулер толық болып саналмайды, өйткені шетелде жұмыс іздеп жүрген барлық әйелдерді ұсынылған топтарға нақты жатқызуға да болмайды. Мысалы, кәсіби жезөкшелер болып табылмайтын, экономикалық себептер бойынша шетелге шығатын және оларға ұсынылатын жұмыс сексуалдық сипаттағы қызметтер көрсетумен ұштасуы мүмкін екенін толық түсінетін әйелдер мен қыздар аталған санаттардың үшіншісіне бірден жатқызылуы мүмкін. Бұдан басқа, мұндай жіктеу қандай да бір топтың немесе нақты әйелдің адам саудасынан зардап шеккенін және қандай дәрежеде оның құрбаны болғанын анықтауға мүмкіндік бермейді. Осы аталғанның негізінде Қоршаған ортаны және адам құқықтарын қорғау мәселелері жөніндегі американдық зерттеуші, сондай-ақ адам саудасына қарсы күрес жөніндегі бағдарламаларды әзірлеуші, 1987 жылдан бастап жабайы жануарлар мен адамдарды сатуды тоқтату, сондай-ақ сыбайлас жемқорлықты жеңілдету және Азияда, Африкада, Ресейде, Оңтүстік Америкада және АҚШ-та басқару жүйесін құру мақсатында жағдайды түзету жөніндегі тергеулер мен бағдарламаларға қатысқан Стивен Р. Гальстер (1961

жылы 28 желтоқсанда Мичиган штатында Детройте дүниеге келген) [91], секс-саудаға тартылған әйелдер мен қыздарды төрт түрге бөледі:

бірінші түрі: секс саласында алдау немесе мәжбүрлеу жолымен жұмыс істеуге тартылғандар. Бұл әйелдер мүлдем басқа жұмыс атқаруды күткен. Олардың көпшілігі – ауылдық жерлерден. Халықаралық сарапшылар адам саудасынан зардап шеккендердің жалпы санынан олардың саны 20% - дан аспайды деп көрсетеді;

екінші түрі: жұмысқа тартушылар тарапынан оларға нақты қандай жұмыс атқаратындары жөнінде айтпағандар. Мысалы, қыздарға олар клиенттер алдында билеуге және шешінуге тура келеді деп айтады, бірақ басқа да қызметтерді (клиентпен жыныстық қатынастың қандай да бір түрі) орындау керектігін немесе оларға уәде еткен табыс сомасы жалған екенін айтпайды. Бұл категорияға стриптизершалар немесе хостес жұмысына келіскендерді де жатқызуға болады;

үшінші түрі: олар жұмыс істейтін қызмет түрі туралы хабардар, бірақ, мұнымен айналысқысы келмегендер, қаражат табудың басқа жолын таппағандықтан саудагерге қарыз немесе басқа да тәуелділікте болып еріксіз сол қызметпен айналысатындар;

төртінші түрі: өзінің қызмет түрі туралы білетін, міндеттерін орындау кезінде өздерін еркін сезінетін, өз табысын өздері бақылайтын және еркін жүріп-тұратын әйелдер. Әйелдердің бұл түрі заңсыз адам саудасы түріне жатпайды.

Мұндай жіктеулер нақты адам сауда-саттығынан зардап шеккен бе, жоқ па екенін анықтауға мүмкіндік береді. Бұдан басқа, ол құрбанның қандай дәрежеде алдауға немесе мәжбүрлеуге ұшырағанын білуге де мүмкіндік береді. Бұл, өз кезегінде құрбанға қатысты жасалған әрекетті саралап, оған қолданылатын әлеуметтік көмек пен оңалту шараларының көлемін айқындау үшін маңызды болады.

Осылайша, Стивен Р. Гальстердің жіктеуі бойынша 1-3 типке жататын қыздар мен әйелдер, сондай-ақ тәуекел тобына кіретін, яғни адам саудасының құрбаны болу ықтималдығының жоғары дәрежесі бар қыздар мен әйелдер біздің зерттеуіміздің объектісі тұрғысынан қарастырмақпыз.

Көбінесе жыныстық қанаушылық мақсатымен жасалған сауданың құрбандары 21-25 жастағы қыздар мен әйелдер болады. Екінші орында кәмелеттік жасқа жеткен, бірақ әлі 21 жасқа толмаған әйел адамдар бар.

Межелі елге заңсыз кіру сирек болады, өйткені саудагерлер үшін елеулі қиындықтар туғызатындықтан, белгіленген заңдарды бұза отырып жеткізіледі: шамамен олардың төрттен бір бөлігі шекарадан контрабандалық жолмен өтеді, ал төрттен үш бөлігі – жалған құжаттар бойынша жеткізіледі.

Құрбандар тиісті елден жеткізілген соң, олар жұмыс берушілер тарапынан жаппай бақылауға алынады. Мінез-құлықты қатаң реттелуі мен басқа да көптеген шектеулер бір ғана мақсатпен орындалады, ол – иесіне қанша қажет болғанша жұмыс істеуге мәжбүрлеуден тұрады. Көптеген

психологиялық және физикалық бақылау тәсілдерінің ішінен келесілерін атауға болады:

- экономикалық тәуелділік. Әйел сатып алғаннан кейін, ол енді құжаттарды ресімдеуге, билеттерді сатып алуға, оның өзін сатып алуға жұмсалған барлық соманы өтеуге тиіс екені хабарлағаннан кейін, оған тиесілі ақшаның бір бөлігін ғана ала алады. Алайда, саудагерлер құрбанға қаржылық бақылауды жалғастыру үшін түрлі айыппұлдардың тұтас жүйесін жасап қояды.

- паспортты және басқа да жеке басты куәландыратын құжаттарды алып қою. Әдетте, әйелдер өз құжаттарын өз еркімен береді, мысалы, оларды жұмыс берушіге беру келісім-шартта көзделген кезде немесе олар полицияға тіркелу қажеттігінің сылтауымен алынады. Егер жәбірленуші өз төлқұжатын қалдыруды талап етсе, ол одан күшпен тартып алынады. Құжаттардың болмауы бірден зардап шегушіні қорғаусыз етеді, өйткені ол өзін қандайда бір елдің азаматы екенін дәлелдей алмайды.

- жеке бас бостандығын оқшаулау/шектеу. Әйелдерді үнемі бақылап, жүріс-тұрыстарын шектеу үшін, жұмыс берушілер олар жұмыс істейтін жерлерде орналастырады. Әдетте бұл мейрамханалар, сауналар, массаж кабинеттері, борделдердегі шағын бөлмелер болады. Тұрғын үй-жайлар күзетіледі, ал жұмыс істеушілерге шығуға қатаң тыйым салынады. Еркін жүріп-тұру мен қарым-қатынас жасауға тек иесінің сеніміне кірген, қашуға бейім емес әйел адамдар ғана құқылы. Әдетте, бұларға ерікті жезөкшелер жатады.

- заңды медициналық көмек алуға тыйым салу. Қажет болған жағдайда әйелдерге шақырылатын медиктер қызметінің құны ауруханаларға қарағанда әлдеқайда жоғары, бұл иелеріне төлеуге міндетті қарыз сомаларының мөлшерін шексіз арттыруға тиімді, сонымен қатар ресми биліктен құрбандарды зорлау жағдайларын жасыруға мүмкіндік береді.

- бопсалау және отбасына қауіп төндіру. Әйел жезөкшелікпен жұмысқа келісім беріп, қашу туралы ойламауы үшін саудагерлер оның туған-туыстары мен жақындарына күш көрсетіп қорқытады.

- психологиялық және физикалық зорлық-зомбылық. Бұл әдістер әйелді жыныстық қызмет көрсетуге мәжбүр ету үшін, ал кейіннен тәуелділікте ұстау үшін қолданылады. Алдымен зардап шегушіге психологиялық қысым көрсетіледі, одан кейін қыз-келіншектердің көпшілігі кез келген жұмысқа келісім береді. Алданып қалған даяшылар мен бишілер жезөкшелікпен айналысудан бас тартқан жағдайда басқаша «көндіреді». Көбінесе әйелдер жезөкшелікпен айналысуға бәрібір болып, келіскенше немесе өлгенше қамап қояды, ұрып-соғады, зорлайды. Кейіннен қашудың және бағынбаудың алдын алу үшін саудагерлер көпшілік алдында қыз-келіншектердің бойында қорқыныш ұялату үшін дене жарақаттарын салады, оларды ұрып-соғады, кейде тіпті өлтіреді.

- алкоголь және есірткі. Бұл әйелді толық бақылауға алу үшін ең қарапайым тәсілдерінің бірі. Сонымен қатар, кейбір елдерде құрбандар жезөкшелік пен наркокурьердің жұмысын да ұштастырады.

Сексуалдық құлдыққа түсіп, зардап шеккендердің басым бөлігі қашып кетуге немесе басқа жолмен өзіне араша тұруға ешқандай әрекет жасай алмайды. Бір жағынан, бұл физикалық және психологиялық зорлық-зомбылықтың салдары болса, екінші жағынан – полициядан қорқу, келген елдің тілін білмеу және т.б.

Көптеген әйелдер өз еркі бойынша алкоголь мен есірткі тұтына бастайды. Зерттеушілер құрбандардың әрекетсіздігі олардың есірткіге тәуелділігінің салдары болуы мүмкін деп санайды.

Саудагерлерге құрбандары қажетсіз болып қалғанда Отанына өз еркімен босатқаннан гөрі, оларды құқық қорғау органдарына тапсыруды жөн көреді. Сондай-ақ, оларды полиция өзінің рейдтер немесе құқық бұзушылық үшін қамауға алу барысында босатады, кей жағдайда әйелдердің бір бөлігі өз бетінше немесе клиенттердің көмегімен бостандыққа ие болады.

Тексеру нәтижелері бойынша босатылғандардың жартысы өз міндеттерін орындау салдарынан жүкті болған, АИТВ жұқтырғандар, жыныстық жолмен жұғатын аурулармен ауырғандар. Іс жүзінде барлық әйелдер шетелде болған уақыт ішінде созылмалы аурулар, соның ішінде маскүнемдік пен нашақорлыққа салынып кеткен. Отанымызға оралғаннан кейін көптеген әйелдер психологиялық сипаттағы проблемаларға тап болады: депрессиялар, ұйқысыздық немесе түнгі қорқыныштар және т.б. Олардың зардап шеккенінен кейін қоғамға бейімделіп кетулері өте қиын. Сондықтан жыныстық қанаушылықты бастан кешкендердің барлығы ұзақ оңалту процедураларын қажет етеді.

Орталық Азияда мәжбүрлі еңбек мақсатындағы сауда да өркендеуде. Аймақ елдері көбінесе «тірі тауар» жеткізушілері болып табылады, алайда соңғы жылдары Ресей мен Қазақстан межелі елге айналууда. Бұл туралы Нью-Йорктегі ұйымның штаб-пәтерінде ұсынылған БҰҰ Есірткі және қылмыс жөніндегі басқармасының баяндамасында айтылған. Авторлар әлемдегі жүздеген мың адам саудагерлердің құрбандарына айналғанын атап өткен. Оларды жыныстық немесе еңбекпен қанаушылық мақсатымен қарулы қақтығыстарға, қылмыстық әрекетке қатысуға тарту үшін немесе өмірлік маңызды органдарын сату мақсатында саудалайды. Баяндамаға сәйкес, қылмыскерлер ең қорғансыз адамдарды пайдаланады: анықталған зардап шеккендердің 30% – балалар, 70% - әйелдер мен кәмелетке толмаған қыздар болған [92].

## 2.2. Адам саудасының себептері мен шарттарының ерекшеліктері

Адам саудасының детерминациясы мен себептерін сипаттау адам саудасы мен қанау феноменінің өмір сүруін неге қайта жандандырды және жалғастыратынын, қандай әлеуметтік, экономикалық және өзге де мән-

жайлар себептер ретінде әрекет ететінін, қылмыстық нәтиженің пайда болуына және себептерінің пайда болуына ықпал ететін жағдайлардың ерекшеліктері қандай екенін және барлық осы құбылыстардың бір-бірімен қалай өзара іс-қимыл жасайтынын нақты анықтаумен байланысты.

Зерттеушілердің көпшілігі адам саудасының пайда болуы мен өмір сүруінің негіз қалаушы себебі жеткізуші елдердегі экономикалық дамудың төмен деңгейін мойындайды [93,19]. Мұндай көзқараспен келіспеуге болмайды. В. А. Номоконов әділ атап өткендей, қылмыс жалпы алғанда көптеген себептерге, бір криминогендік фактордың емес, тұтас себеп кешенінің болуына тән [94,12]. Сауданың негізгі детерминанты ретінде біз жаһандану, көші-қон, секс-индустрияны дамыту, жеткізуші елдердің төмен әлеуметтік-экономикалық деңгейі, трансұлттық қылмыстық ұйымдардың белсенділігі, шығу және межелі елдердің әлеуметтік және мәдени ерекшеліктері себептіліктің жалпы деңгейінің факторлары ретінде бөлуді ұсынамыз. Осы зерттеудің шеңберінде адам саудасының жаһандық сипаттағы тұтас құбылыс ретінде осы жұмыста қаралуына байланысты жеке сипаттағы себептер қалады.

**Жаһандану процесі.** «Жаһандану – «суық соғыс» аяқталғаннан кейін ұлттық экономикалардың интеграциясы нәтижесінде пайда болған, капиталдың кедергісіз өтуіне, әлемнің ақпараттық ашықтығына, жылдам технологиялық жаңартуға, тарифтік кедергілерді төмендетуге және тауарлар қозғалысын ырықтандыруға, коммуникациялық жақындасуға, планетарлық ғылыми революцияға, ұлтаралық әлеуметтік қозғалыстарға, көліктің жаңа түрлеріне, телекоммуникациялық технологияларды іске асыруға, интернационалдық білім беруге негізделген бірыңғай жалпы әлемдік жүйе» [95,3]. Жаһандану, Т. Фридманның пайымдауынша, бұл «индивидуумдарға, корпорациялар мен ұлт-мемлекеттерге әлемнің кез келген нүктесіне тез, одан әрі, терең және арзанырақ жетуге мүмкіндік беретін нарықтардың, мемлекеттердің және технологиялардың мүлтіксіз интеграциясы...» [96,9-10].

Жаһанданудың негізгі салдарының бірі Американың, Еуропалық Одақ пен Шығыс Азияның үлкен үшбұрышын, орта буын - дамушы экономика мен шеткі үшінші әлем елдерінің бөлінуіне негізделген халықаралық еңбек бөлінісі жүйесін нығайту болды. Жетекші үштіктің аумағында жер шарының негізгі өндірістік ресурстарын орналастыру және қайта қоныстандыру аймақтарының, әсіресе Азияда үлкен көші-қон әлеуеті еңбек ағындарының негізгі бағыттарын анықтады. Көшіп-қонушылардың тұрақты, босаңсытпайтын ағыны Еңбек және жұмыспен қамту нарықтарының қалыптасуына елеулі әсер ете отырып, осы елдердің экономикасындағы елеулі ішкі ілгерілеушілікке алып келді және шетелден арзан жұмыс күшін толықтыруға тұрақты қажеттілікті тудырды, бұл ретте заңды секторларда ғана емес. Заңсыз және жартылай жерасты еңбек нарығының үлкен сегменті қалыптасты, онда шетелдік-сексуалдық индустрия үлкен сұранысқа ие.

Әлемдік экономика нарықтарында жаһанданудың бастамашылары мен пайда болуы - трансұлттық корпорациялар (ТҰК) орталық рөл атқарады.

ТҰК жалпы экономикалық үдерістерді басқаруға ғана емес, бүкіл мемлекеттердің өмір сүруіне араласуға мүмкіндік беретін феноменалдық ресурстарға ие, олардың өмір сүруі мен ішкі құрылымын толықтай өзгертеді. Осы ТҰК қызметі Азиядағы жыныстық қанаушылық мақсатында әйелдердің саудасын жандандырды, кейіннен бүкіл әлемге тарады.

Мемлекет жаһандану жағдайында ресурстардың орнын ауыстыруды бақылау азырақ қабілетті. Олар әлемдік интеграция процесінде толыққанды басқарушы субъектілер ретінде маңызды емес. Мемлекеттік бақылаудың біртіндеп батуы ұялы ресурстармен, әсіресе адам ағындарымен манипуляциялау техникаларының қарқынды өсуі мен дамуына алып келді. Көшіп-қонушылар көбінесе криминализацияға ұшырайды. Бір жағынан, бұл заңдастыру күрделілігінің нәтижесі, екінші жағынан, оларды жұмыспен қамтудың неғұрлым ықтимал салалары экономиканың көлеңкелі немесе криминалдық секторларына жатады. Және тағы басқа жағдай осалдығын тудырады, құқықтық және әлеуметтік қорғау мүмкіндігін төмендетеді, қатпарлануды арттырады. Осы себептердің салдары қанаудың жаппай таралуы, еңбек мигранттарының жаппай маргиналдануы, құлдықтың, мәжбүрлеп еңбектің қайта жандануы, адамдарды еріксіз жағдайда ұстау болды. Осыған байланысты адам саудасы, әсіресе әйелдер саудасы бүкіл әлемде болып жатқан интеграциялық процестердің тікелей салдары бар деп есептейтін антиглобалисттердің ұстанымы әбден негізделген көрінеді [97].

**Көші-қон.** Интернационалдандыру, ырықтандыру, көлік пен коммуникацияның дамуы адами қоғамның барлық ресурстарының: капиталдың, тауарлардың, технологиялардың, ақпараттың, адамдардың ұтқырлығының артуына алып келді. Көші-қон әлемдік экономиканың ажырамас бөлігіне айналды. Көші-қон жөніндегі халықаралық ұйымның бағалауы бойынша 2000 жылға қарай әлемде тек еңбек мигранттары ғана 36-42 млн. болды, ал отбасы мүшелерімен олардың саны 80-97 млн. адамға, ал кейбір бағалаулар бойынша 120 млн. адамға жетті. Биполярлық, өмір сүру деңгейі жоғары елдерге және жұмыссыздық деңгейі төмен елдерге бөлу көші-қонның жандануына әкеп соқты. Соңғы жылдары жердің 1/5 ең кедей және 1/5 ең бай адамдары 1:30-дан 1:86-ға дейін өзгерді. Таяудағы 30-50 жылдарға арналған перспективалар кедей елдердің бай елдердің деңгейіне жақындауына, демек, көші-қон қарқынының төмендеуіне үміттенуге мүмкіндік бермейді және А. И. Уткиннің пікірінше, «тіпті ең қатал иммиграциялық заңдар бұл процесті тоқтатпайды» [98,151].

Көшіп-қонушылардың едәуір бөлігін Батыс елдерінде еңбекке қажеттілігі өсіп келе жатқан әйелдер құрайды, өйткені адам репродукциясы бойынша қызметтерге қажеттілік ұлғаюда. Әйелдердің жыныстық еңбегі экономиканың өте маңызды құрамдас бөлігіне айналады, бірақ ол заңды түрде тыйым салынады және моральдық түрде айыпталады. Заттарды өндіру ұдайы өндіру жүйесінен басымдыққа ие қоғамды ұйымдастырудың қазіргі заманғы моделін сақтай отырып, көшіп-қонушы әйелдердің жұмысы жалақысы төмен және жұмыс берушілер мен клиенттердің тиісті қатынасы

бар «екінші сорттың» еңбегімен [99,20], криминалдың теріс пайдалануы мен әсерімен қалатын болады.

Бүгінгі әлемде көші-қон стихиялы және иррационалды дамуда. Қазіргі көші-қон үлгісінің тиімсіздігі қолданыстағы көші-қон режимінің ажырамас белгісі болып табылатын оның заңсыз бөлігінің үлкен ауқымда көрінеді.

Қазіргі заманғы әлемнің көші-қон ағындары жаһандандудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын және ұлттық ұйымдасқан топтарға тиісті диаспоралармен қарым-қатынас орнату арқылы трансұлттық қылмыстық инфрақұрылым жасауға мүмкіндік беретін трансұлттық байланыстарды қалыптастырады. Ұйымдасқан қылмыстың халықаралық желісі кәметке толған әйелдер мен кәметке толмаған қыздарды кейіннен жыныстық пайдалануға тарту үшін әлемнің кез келген елдеріне формальды түрде заңды және заңсыз жылжытуды жеңіл қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Көші-қон, сондай-ақ оларды тағайындалған жерге тасымалдау кезінде әйелдердің саудагерлерінің іздерін жасыру үшін қызмет етеді. Мысалы, Израильге эмиграция толқыны сәтті пайдаланылды және кейіннен жезөкшелікке тарту үшін ресейліктер мен украиналарды ел аумағына әкелу үшін саудагерлермен пайдаланылады. Профессор Менахем Амирдің бағалауы бойынша, Хебрю университетінің профессоры, Израильде ұйымдасқан қылмыс бойынша сарапшы, Тель-Авивте жұмыс істейтін жезөкшелердің 70%-ы ҚР және Украина азаматтары. Сонымен қатар, әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы Конвенция үшін Израильдің баяндамасына сәйкес, жезөкшелігі үшін Израильден депортацияланған 95%-ы ТМД елдеріне жіберілді [100].

**Жеткізуші елдердің ауыр әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайы.** Жұмыссыздық, жаппай кедейлік, инфляция, табыс тұрақтылығының болмауы, қолжетімді бағалар бойынша азық-түлік пен бірінші кезекте қажетті заттардың жетіспеушілігі, өмір сүру деңгейінің жалпы төмендеуі, азаматтық тәртіпсіздік және ішкі қарулы қақтығыстар адам саудасының өркендеуінің жағдайлары болып табылады.

Жер халқының жартысы кедейшілік табалдырығында тұрады. 3 млрд. адам күніне екі долларға дейін жұмсай алады, оның 1,2 млрд.жұығы - доллардан аз. Мындаған адам, олардың 2/3-і әйелдер күн сайын жұмысын жоғалтады және олардың қайта табуына үміті жоқ - экономиканың жаһандану үрдісі олардың елдерін әлемдік нарықта бәсекеге қабілетсіз етеді. Халықаралық ұйымдардың болжамы бойынша, 2020 жылға қарай дамушы елдерге (атап айтқанда, жердің негізгі халқы тұрады) тек әлемдік саудаға және әлемдік жалпы өнімнің үштен бір бөлігі ғана келеді, ал бұл ең алдымен кедейлер саны геометриялық прогрессияда өсуді жалғастыратынын білдіреді[101]. Алайда кедейшілік қаражаттың жоқтығынан гөрі көп қырлы: кедей адамдар экономикалық күйзелістер, дүлей апаттар, зорлық-зомбылық пен қылмыс алдында осал, олар медицина мен білімге қол жеткізе алмайды. Бұл фактінің айқын мысалы 2004 жылғы 26 желтоқсанда Үнді Мұхитындағы цунами болды және Оңтүстік-Шығыс Азияның көптеген елдеріне



айтарлықтай залал келтірген. Осы табиғи катаклизм нәтижесінде миллиондаған адамдар баспанасыз қалды, олардың аздаған нәрселерін жоғалтты. Мұны адам саудагерлері пайдалана алмады. Аймақта гуманитарлық үдерістерді қолға алған дамыған елдерге және жергілікті құқық қорғау органдарына қалыптасқан жағдайды бақылауға алу және цунами зардап шеккендерді жаппай жұмыстан босатуға жол бермеу үшін айтарлықтай күш-жігер жұмсауға тура келді[102,17].

Аздаған масса үшін жағдайдан шығудың аз ғана жолдарының бірі - дамыған елдердің қатаң иммиграциялық заңдарының салдарынан қылмыстық топтардың қиянат жасауымен және қатысумен сөзсіз ұштасқан, демек, осы уақытпен салыстырғанда «тірі тауар» саудасының өркендеуі әлі де үлкен.

Саяси факторлар адам саудасының таралуына және өркендеуіне өз үлесін қосады, олардың ең жарқын мысалы Еуропалық тұрақсыздық аймақтарының бірі – Косово жағдайы болып табылады. БҰҰ-ның полиция шендерінің, заттай бітімгерлердің және гуманитарлық ұйымдар өкілдерінің айтуынша, шекаралардың ашықтығы, халықаралық әскери контингенттің болуы және құқық қорғау органдарының жолға қойылған жұмысының болмауы осы аумақтарда Адам саудасын дамыту үшін іс жүзінде мінсіз жағдай жасайды. Әскери қақтығыстар аймақтары шұғыл түрде мәжбүрлі жезөкшеліктің көшет отырғызуына айналады, оған көршілес өңірлер мен елдерден, оның ішінде бітімгершілік күштердің жыныстық қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін әйелдер әкелінеді. Сонымен, косовский бордельдерден құтқарылғандар олардың клиенттерінің қатарында НАТО әскери контингентінің американдықтардың көп саны болғанын айтты[103].

Өкінішке орай, ҚР-да аталған әлемдік үрдістер айқын көрінеді. Қазақстан болмысы адам саудасын түбегейлі жоюға ықпал етпейді: нарықтық экономикаға көшу жұмыс орындарының орасан азаюына және кедейліктің өсуіне алып келді. Қазақстанда әрбір бесінші азаматы – кедей, оның ішінде жұмыссыздардың негізгі пайызы жұмыссыздардың арасында емес, жұмыс істейтін халықтың арасында байқалады.

Соңғы жылдары статистика мәліметтеріне сәйкес, елімізде кейбір экономикалық өсім байқалғанына қарамастан, бұл факт кедейліктің қысқаруына әкеп соқпайды.

Осының барлығы көптеген әйелдердің лайықты жұмыс алуына мүмкіндік бермейтінін көрсетеді, бұл сәтсіздік сезімін тудырады, жиі қатерсіз және өте қауіпті шешімдер мен әрекеттерге итермелейді.

Жағдай тендерлік еңбек кемсітушілігінің жаппай таралуымен күрделене түседі. Әйел бірінші кезекте шығарылады немесе жөнелтіледі отпуск без сохранения заработной платы. Олар жыныстық белгісі бойынша жұмысқа орналасудан жиі бас тартады (дегенмен, ресми түрде, әрине, өзге негіздер ұсынылады), олардың жалақысы ерлерге қарағанда 2 есе аз. Кеңес мемлекетінің құлдырауы іс жүзінде әлеуметтік қамсыздандыру жүйесін жойды, бұл ең алдымен жұмыс істейтін аналарға соққы берді. Мемлекет пен жеке меншік компаниялар тарапынан бөлінгеннің азы да болса, қайғылы

жағдайға адресаттарға жетпей жатады. 2016 жылы мемлекет пен жеке компаниялар ІЖӨ-нің 14,6% жұмсаған Халықты әлеуметтік қорғау жөніндегі шаралар кедейлікке қарағанда бай адамдарға көп көмектеседі. Мәселен, көліктік субсидиялардың тек 8%-ы елдің кедей азаматтарының 20%-ы ғана алынады, ал ең бай адамдардың 20%-ы осындай субсидиялардың 30%-ын алады[104].

Жоғары оқу орнын бітірген әйел мамандығы бойынша жұмыс таба алады. Қайта оқудан өткен жұмыссыз әйелдер арасында жұмыс таба алмай жүргендердің үлесі жоғары.

Экономикалық қиындықтар көптеген әйелдерді депрессияға, өзін-өзі сыйлауға және болашаққа үміт беруге алып келді. Зерттеушілер мұндай жағдайда көпшілігі өздерінің білімі мен біліктілігінің деңгейіне жауап бермейтін жұмысқа келіседі. Кедейлік ықтимал теріс салдарларды ескерместен кез келген табысты іздеуге итермелейді. Әйелдер қоршаған шындыққа сай баға бермейді және жалақысы жоғары шетелде біліктілігі төмен жұмыс туралы дұрыс емес ұсыныстар қабылдайды. Әйелдердің қоғамдық ұйымдарының бағаларына сәйкес, 1/3 жұмыссыз жас әйелдер заңсыз секс-бизнеске тартылуда[105].

Мамандардың көпшілігі (59%) біздің зерттеулеріміз көрсеткендей, сауда, ең алдымен, экономикалық емес ағымдарға негізделген деп санайды.

Әрине, сауданы экономикалық сипаттағы себептермен байланыстыра отырып, мамандар Қазақстан Республикасындағы жағдайды жақсарту кезінде әлеуетті құрбандардың назары елдің ішкі ресурстарына және оның аумағында өзін жүзеге асыруға шоғырланатыны туралы қорытынды жасайды (біздің зерттеу нәтижелері бойынша біз жасаған кестені қараңыз).

Алайда, мұндай көзқараспен кезінде барлық зерттеушілер келіспеген. Б. С. Батыргарееваның пікірінше, экономикалық фактор сауданы жеңілдетеді, бірақ «экономикалық жүйенің бұзылуы негізгі себеп болып табылмайды» [106,266-267]. Оған Мишель Хирш: «кедейшілік әр жағдайда адам саудасына автоматты түрде әкелмейді, іс жүзінде тек қажетті жағдайларды жасайды» [107,14].

Кесте

Егер Қазақстандағы экономикалық жағдай жақсарса, жұмысқа орналасу мақсатында шетелге шығатын әйелдердің ағыны қысқара ма?

Жауап нұсқалары	%
Менің ойымша, бұл айтарлықтай	57
Менің ойымша, кетушілер саны едәуір азаяды	26
Менің ойымша, жоқ	14
Жауап беруге қиналамын	3

Респонденттердің жалпы саны–168адам.

**Қылмыстық ұйымдардың белсенділігі.** Адам саудасы трансұлттық қылмыстық қызметпен тығыз байланысты. Адамдардың қозғалысын ұйымдастыру және оларды кейіннен пайдалану «тірі тауардың» трансұлттық трансфертін қамтамасыз ететін қазіргі заманғы заңсыз бизнес түріне айналды. Ресми, жартылай ресми, көлеңкелі және ашық қылмыстық ұйымдардың үлкен желісі саудаға үлкен пайда әкеледі. Трансұлттық қылмыстық ұйымдар жетістігінің формуласын тамаша пайдаланады. У. Ристон: «қазіргі уақытта байлықты игеру ақпарат алу және оны өндіріс құралдарына қосымшадан тұрады» [108,24]. Сауда процесінің менеджментінің деңгейін әлемнің жетекші компаниялары қызықтыра алады.

Зерттеушілер ХХ ғасырдың аяғындағы жаһанданудың үш көзін атап өтеді: коммуникация тәсіліндегі іргелі өзгерістер, инвестициялаудың жаңа сипаты, әлемнің жаңа аналитикалық қабылдауы. Олардың әрқайсысы трансұлттық қылмыспен табысты пайдаланылуда. Мысалы, халықаралық қаржылық есеп айырысулардың көлемі мен күрделілігін ұлғайтқан компьютерлік технологиялар ұйымдасқан қылмыстың мүмкіндіктерін едәуір кеңейтті және ұлттық мемлекеттердің құқық қорғау органдарының анықтау мен жолын кесу мүмкіндігін азайтады. Бұл заңсыз қызметтің, соның ішінде адам саудасының көптеген түрлерінен алынған ақшаны аударуға және тазартуға мүмкіндік береді.

Қылмыскерлер сыбайлас жемқорлықты тудыратын мүмкіндіктерді белсенді пайдаланады. Сыбайлас жемқорлықтың жоғары деңгейде таралуынсыз адам саудасы қазір бар ауқымға ешқашан қол жеткізе алмады (6-кестені қараңыз). Саудамен айналысатын ұйымдасқан қылмыстық топтармен шығу және транзит елдерінің, сондай-ақ межелі елдердің билік құрылымдарының өкілдері белсенді ынтымақтасады.

Адам саудасының дамуына мемлекеттік құрылымдар тарапынан жол беру де үлкен әсер етеді. Жеткізу елдеріндегі құқық қорғау органдары мен мемлекеттік қызметтердің қызметкерлері көп жағдайда нақты мәжбүрлеу тағайындалған жердегі ең соңында ғана орын алады деп пайымдай отырып, азғырып-көндіру процесін елемейді. Транзиттік аумақ-мемлекеттердің өкілдері құрбандардың өздерінің аумағында болуының қысқа мерзімін ескере отырып, басқа елдерге баратын «туристердің» ағынына назар аудармайды.

А. К. Бекряшевтің және И. П. Белозеровтың пікірінше, трансұлттық ұйымдасқан қылмыс адам саудасын дамытудың аса маңызды факторы болып табылады. Қылмыскерлер «кедейліктен, жұмыссыздықтан және адамдарды тарту және сату үшін эмиграция ниетінен артықшылық алады. Адам саудасымен айналысатын саудагерлер, саудагерлер мен сутенерлер жоқ еді» [109]. Олармен Мишель Хирш те «сауда тек қылмыстық элементтер эмиграция ниетінен пайда болған кезде ғана пайда болады» - деп келіседі [110,9].

**Секс-индустрияның дамуы және жыныстық сипаттағы қызметтерге сұраныстың өсуі.** Негізгі қабылдаушы елдер секс

индустриясының даму деңгейі өте жоғары мемлекеттер болып табылады. Әдетте, бұл келесі себептерге байланысты. Біріншіден, бұл елдерде жезөкшелік және жария үйлерді ұстау заңдастырылды [111], не қоғам мен мемлекет сексуалдық қызмет көрсетуге және оларға ілеспе құбылыстарға төзімділікпен қарайды, не сексуалдық сипаттағы қызметтер ел бюджетінің кіріс баптарының бірі ретінде әрекет етеді. Мұндай мемлекеттерге Голландияны, Германияны, Тайландты және т. б. жатқызуға болады. Екіншіден, әкімшілік және/немесе қылмыстық жазадан қорқатын елдер аумағында жезөкшелікке, сексуалдық сипаттағы өзге де қызметтерді көрсетуге және жария үйлерді ұстауға тыйым салынған, бұл шетелдіктерге (Қытай) талап етілген жасырын секс-индустрияның дамуына әкеп соғады немесе жыныстық қызметтерге ресми тыйым салу кезінде мемлекеттік билік іс жүзінде шетелдік жезөкшелікті (Жапония, Оңтүстік Корея) құптайды.

Голландиялық әйелдер саудасына қарсы қор (STV) өзінің 2003 жылы жарияланған кезекті баяндамасында соңғы екі онжылдықта секс индустриясындағы ең елеулі өзгерістердің бірі оның жылдам кеңейтілуі мен жаппай диверсификациясы болғанын атап өтті [112]. Секс индустриясының ерекше ерекшелігі—жаңа адамдардың келуіне деген қажеттілік үнемі артып отырады, ал қызметкер талап етілген уақыттың өте аз бөлігін ескере отырып, кадрларды ауыстыру өте жоғары.

Сонымен қатар, әлемде жыныстық сипаттағы қызметтер көрсетуге сұраныстың абсолюттік немесе осы деңгейінің бар екендігіне дәлел жоқ. Бүгінгі таңда қолданыстағы қажеттілік көбінесе тауарлар мен қызметтерді қатардағы тұтынушының ниетін анықтайтын заңдылықтарды пайдалана отырып, көптеген адамдардың көп бөлігін жасанды сублимацияланған қажеттіліктерді қанағаттандыруды қажет етеді. Бұл әсіресе стриптиздің жаппай таралуының мысалында айқын көрінеді, оның жақында болмағанына ешкім шағымданбаған, ал енді көпшілігі осы ерекше қызметсіз түнгі мекемені елестете алмайды.

Жыныстық қызметтер сұраныс пен ұсыныс мәселелерімен тікелей байланысты. Егер адам саудасын экономикалық тұрғыдан қарайтын болсақ, онда секс индустриясының дамуы мен жыныстық сипаттағы қызметтерге сұраныстың өсуі сатылған әйелдердің санының артуына әкеп соқтырады деп пайымдауға ешқандай негіз жоқ. Теориялық тұрғыдан, сұралып отырған жыныстық қызметті кім көрсететіні ешқандай айырмашылық жоқ: жақсы жағдайда жұмыс істейтін елдегі заңды әйел немесе сауда құрбаны жұмысқа мәжбүрлейтін құл жағдайына тап болған ел азаматшасы. Сонымен қатар, практика көрсеткендей, әлсіз реттелетін, кең стигматизацияланған және ішінара криминализацияланған нарықтың тез кеңеюі еңбек қатынастары саласының өсуімен байланысты. Осы мағынада өсіп келе жатқан тұтынушылық сұраныс, сөзсіз, секс-индустриядағы мәжбүрлі еңбек феноменіне ықпал ететін факторлардың бірі болып табылады.

**Әлеуметтік-мәдени ерекшеліктері.** Көптеген қоғамдардағы әлеуметтік нормалар мен мәдени әдет-ғұрыптар адам саудасына елеулі әсер

етеді. Шартты түрде оларды екі үлкен топқа бөлуге болады: тікелей ынталандырушы және жанама әсер ететін.

Мысалы, әйелдің жағдайын кемсітетін нормалар мен ережелерді, оны еркекті қанағаттандыруға арналған зат ретінде анықтай отырып, оның өмірін ер адамдар сияқты құнды емес деп санауға мәжбүрлейтін нормалар мен ережелерді тікелей ынталандырушыларға жатқызуға болады. Бірінші топқа Азия елдеріндегі ер жынысты мұрагерлердің басымдығын есепке алу керек, бұл Үндістан мен Қытайдағы ерлер мен әйелдер арасындағы айтарлықтай алшақтыққа әкелді (кейбір провинцияларда қыздардың 100 қыз баланың табиғи арақатынасы 104 ұлға тең болған кезде ұлдардан 20% - ға аз бала туады) [113,7]. Осы әдеттегі және қазіргі заманғы медициналық технологиялардың үйлесімділігінің салдары Солтүстік корейлік және Вьетнам әйелдерінің Қытайдың оңтүстігіне тұрақты жеткізілімдерін жолға қою болды.

Көп ұзамай темір шымылдығының құлдырауынан кейінгі жыныстық революция қоғамда шектен тыс кәсіптер шегінің төмендеуіне елеулі әсер етті. Қазақстан аумағында адам саудасының таралуына өз уақытында ТМД аумағындағы «Золушки» және «сұлулық» стереотиптері ерекше рөл атқарды. Біріншісі—шетелдердегі өмір өркендеу, байлық және нәтижесінде «ханшайымға» айналдыру үшін ертегі мүмкіндіктерін ашады деген сенімге негізделген. Екіншісі БАҚ-тың жезөкшеліктің мифологиялануы нәтижесінде өмірде айтарлықтай табысқа жетудің тәсілі ретінде қалыптасты.

Екінші топқа, атап айтқанда, гендерлік типтерге әсер ететін нормаларды жатқызуға болады. Мысалы, Қазақстандағы дәстүрлі патриархалдық тәртіп әйелдің рөліне белгілі бір стереотиптік көзқарастарды қалыптастырды. Қазақстан Республикасының Конституциясында жарияланған еркек пен әйел арасындағы теңдікке қарамастан, ол іс жүзінде жоқ. Әйелдер, ең алдымен, «отбасы» құндылықтарымен байланысты; оларға үй еңбегі мен балаларды тәрбиелеуге қатысты міндеттердің басым бөлігі тең емес. Бұл ретте Қоғам осы міндеттерді орындауды өте қиындата түседі. Мысалы, отбасы мен балаларды қамтамасыз етуге ұмтылу қазақстандық адамдарды шетелде жұмыс іздеуге жиі итермелейді.

Мұнда жыныстық қызмет көрсету нарығының заңды және заңсыз сегменттерін тұтынушылар ретінде баратын елдердегі адамдардың мінез-құлқына әсер ететін әлеуметтік нормаларды да есептеуге болады. Американдық мамандардың пікірінше, нәсілшілдік, ксенофобия және этникалық аз топтарға деген көзқарас клиенттерге адам саудасы тәжірибесі ақталғанын өзіне сендіру әлдеқайда жеңіл жағдай жасайды. Мысалы, басқа нәсілдік немесе этникалық тамырлары бар әйел тең адам деп санамайды және сондықтан нәсілдік-этникалық тиістіліктің әсер ету субъектісімен бірдей әйелдермен мүмкін болмайтын тәсілдермен пайдаланады және қорлай алады.

Адам саудасының феномені көптеген жағдайларда детерминацияланатын күрделі әлеуметтік құбылыс болып табылады. Оның өмір сүру себептері мен шарттары күрделі және екіншісінен туындайды. Ерекше айта кету керек, яғни бірде-бірі көрсетілген факторларды анықтауға

болмайтын сияқты басшылық ететін немесе қосалқы дәрежесіне көтеруге негіздік немесе асыра сілтеушілік оның әсері болады. Осыған байланысты, мысалы, экономикалық проблемалар, ең алдымен, жұмыссыздыққа, адам саудасының негізгі себебі деп аталатын зерттеушілермен келісе алмауы екіталай. Тәжірибе көрсеткендей, жұмыспен қамтудың жоғары деңгейі әлеуетті құрбандарды саудагерлердің ұсыныстарын қабылдамауға итермелейді. Адам саудасының детерминанты түсінудегі кешенді тәсіл ғана феноменге қарсы іс-қимылдың, әсіресе алдын алу және ескерту саласында барабар стратегиясын жасауға мүмкіндік береді деп ойлайды.

Осылайша, адам саудасының себептік кешеніне келесі детерминанттар жатқызылғанын тағы да атап өтеміз: жаһандану, көші-қон, секс-индустриясының дамуы, жеткізуші елдердің төмен әлеуметтік-экономикалық деңгейі, трансұлттық қылмыстық ұйымдардың белсенділігі, шыққан және тағайындалған елдердің әлеуметтік және мәдени ерекшеліктері.

Жасырын сипаттағы және көбінесе уақыт өте келе ғана байқалатын теріс салдарға әкеп соқтыратын теріс құбылыс бола отырып, адам саудасы ұйымдастырылған топтардың қылмыстық әрекетінің бір бөлігі ретінде мемлекеттік және азаматтық қоғам тарапынан қарсы іс-қимыл шаралары жүйесін талап етеді.

Кешенді тәсілдің негізін табиғи түрде Халықаралық және Ұлттық болып бөлінетін заңнама құруы тиіс. Біздің ойымызша, біріншіден, тиісті сипаттағы халықаралық құжаттарды қабылдау жолымен ұлттық жүйелердің құқықтық құрылымының бір түрін құру болып табылады. БҰҰ-ның Бас хатшысы Кофи Аннан 2000 жылғы Палерма конференциясын аша отырып, «Егер қылмыс ұлттық шекарадан өтіп кетсе, жаһанданудың мүмкіндіктерін пайдалана отырып, оған қарсы тұру жоғары халықаралық деңгейде жүзеге асырылуы тиіс» [1,50] - дегені бекер емес. 2000 жылғы Хаттама қылмысқа қарсы іс-қимылдың осындай түрінің тамаша мысалы бола алады.

Ұлттық заңнаманың міндеті сауданы қылмыстық қудалауды, кінәлілерді жазалауды және зерттелетін феноменнің алдын алуды тиісті шамада қамтамасыз ету үшін ұлттық мүдделер мен мемлекеттің ерекшеліктері призмасы арқылы халықаралық нормаларды бұзу болып табылады.

Адам саудасы сияқты құбылысқа қарсы күреске бағытталған халықаралық және ұлттық құқықтық құжаттардың қазіргі үлгілерін қарастырып, талдай келе, адам саудасына қарсы іс-қимылдың халықаралық-құқықтық жүйесінің қалыптасуына елеулі әсер еткендерге назар аударайық.

Адам саудасына қатысты алғашқы халықаралық актілер өткен ғасырдың соңында қабылданды:

1899 ж. - Көпжақты келісімдер жасау және тиісті ұлттық комитеттер құру туралы мемлекеттерге жыныстық қанаушылық мақсатында әйелдер саудасына қарсы күрес жөніндегі Лондон конференциясының шақырылуы.

1904 ж. - Ақ нәсілді құлдар саудасымен күрес туралы Халықаралық шарт.

1910 ж. - Ақ нәсілді құлдар саудасымен күрес туралы Халықаралық конвенция.

1921 ж. - Әйелдер мен балаларды сатуға қарсы күрес туралы Халықаралық конвенция.

1926 жылы Құлдыққа қатысты Конвенция қабылданды[2]. Онда құлдылық «Бекітілген меншік құқығы негізінде кез келген әрекеттерді қолданатын адамның мәртебесі немесе жай-күйі» ретінде анықталады. Конвенция барлық қатысушыларды құлдықтың барлық формаларындағы құлдықтың жойылуының алдын алуға және жолын кесуге міндеттеді. 1956 жылы Женевада [3] қол қойылған құлдықты, құл саудасын және құлдыққа ұқсас институттар мен әдет-ғұрыптарды жою туралы қосымша Конвенция 3 Конвенцияға қатысушы мемлекеттердің заңдары бойынша бір елден басқа кез келген көлік құралдарымен құлдарды тасымалдауға немесе тасымалдауға әрекет етуге қатысты қылмыстық қудалауды сақтандырумен. Қазақстан Республикасының Қылмыстық құқығы құлдықтың жолын кесу және қылмыстық қудалауға бағытталған нормаларды қамтымайды–қылмыстық құқық бұзушылық –текадамды ұрлау (125-бап), бас бостандығынан заңсыз айыру (126-бап). Егер оған байланысты емес себептер бойынша жұмыстарды немесе қызметтерді орындаудан бас тарта алмаса, оған қатысты меншік құқығына тән құқық жүзеге асырылатын адамның еңбегін пайдаланса (128-бап).

Қолданыстағы нормаларда жоғарыда аталған халықаралық құжаттардың ұйғарымдары іске асырылғаны туралы пікір мүлдем дұрыс емес. А. Кибальник пен И. Соломоненко негізді түрде көрсетіп отырғандай, құлдықтың айрықша ерекшелігі – пайдакүнемдік ниеттің міндетті болуы болып табылады, өйткені адам әрқашан меншіктің құқықтық қатынастарының немесе өзге де заттық құқықтардың объектісіне айналады[4,45]. Сонымен қатар, бас бостандығынан заңсыз айыру кінәлі адамның пайдакүнемдік мақсатының болуын мүлдем көздемейді, ал пайданы алу мақсатында жасалған ұрлаудың басқа да пиғылының бағыты бар. 128-бабының объективті жағы адам еңбегін пайдалануға бағытталған болғандықтан, өзінің құл жағдайын қамтымайды. Әлбетте, осы құрамның қызмет аясынан тыс жерде құлдыққа жүгіну де, адамның меншік құқығында немесе өзге де заттық құқықтардың негізінде ие болуы да жатыр.

Тағы да атап өтейік, отандық қылмыстық құқықта құлдыққа өзі тыйым салатын нормалар жоқ. Қылмыстық-құқықтық тыйымдардың қолда бар спектрін пайдалана отырып, басқа адамды құлдықта ұстайтын адамды жауапкершілікке тартуға болмайды, әйтпесе оның әрекеттерінде қылмыс құрамының бар екенін дәлелдейді. Егер мұны істей алмаса, құл иесі жаза алмайды. Талданып отырған Конвенция КСРО 1956 жылы Қазақстан Республикасы, оның құқықтық мұрагері бола отырып, өзіне алған міндеттемелерді сақтауы тиіс екенін ескеру қажет.

Осыған ұқсас түрде отандық заң шығарушы құлдықтан басқа, қосымша Конвенцияда (1957 ж.КСРО бекіткен) құлдыққа ұқсас, бірақ мұндай болып

табылмайтын бірқатар институттар мен әдет-ғұрыптар қарастырылған және Қазақстан Республикасы ҚК 128-бабына сәйкес өзгерістер енгізілді. Демек, 128-баптың нормасына өзгерістер енгізу, атап айтқанда, Конвенцияның талаптарына сәйкес «меншік құқығына тән өкілеттіктер» терминін кеңейту туралы мәселені қарау қажет.

1949 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы Адам саудасына және үшінші тұлғалардың жезөкшелікті пайдалануына қарсы күрес туралы Конвенцияны қабылдады [5,24-31]. Кіріспеде «жезөкшелікті мақсат ретінде көздеген жезөкшелік және адам саудасы адамның абыройымен сыйыспайды және оның әл-ауқатына, отбасы мен қоғамның әл-ауқатына қауіп төндіреді» делінген. Конвенцияның ережелеріне сәйкес халықаралық сипаттағы қылмыстық қылмыстар деп танылғандар: (1) жеңгетайлық, үшінші адамды, тіпті оның келісімімен жезөкшелікке мәжбүрлеу; (2) пайдаланылатын адамдардың келіскенінің өзінде, үшінші тұлғалардың жезөкшелікті пайдалануы; (3) шыдамдылық үйлерін ұстау немесе оларды басқару, оларды қаржыландыруға қатысу; (4) халықаралық сипаттағы қылмыстық қылмыстар деп танылған; (4) жезөкшелік мақсатында пайдалану үшін үй-жайды жалға немесе жалға беру; (5) сондай-ақ осы іс-әрекеттерге дайындыққа қатысу. Қатысушы мемлекеттерге ұлттық заңнамаға адам саудасына кінәлілерді қылмыстық қудалау үшін қажетті енгізу ұсынылды.

Өкінішке орай, Конвенцияның талаптарына қарамастан, Қазақстан Республикасы ӘҚБтК-де 450-бап бар, ол жезөкшелікпен айналысудан табыс алуды қарастырады, егер бұл табыс басқа адамның жезөкшелікпен айналысуына байланысты болса, Әкімшілік құқық бұзушылық ретінде, бірақ Конвенцияның 1-бабы осындай әрекет үшін қылмыстық жауапкершілікті енгізуді талап етеді. 241, басқа адамдардың жезөкшелікпен айналысуды ұйымдастыруын, сондай-ақ жезөкшелікпен айналысуға арналған притондар ұстауды немесе жезөкшелікпен айналысуға арналған үй-жайларды жүйелі түрде беруді қылмыс деп таниды. «Жезөкшелікпен айналысуды ұйымдастыру», «притон мазмұны» және «үй-жайларды жүйелі түрде ұсыну» көптеген жағдайларда «жезөкшелікпен айналысудан түскен табыс алумен» сәйкес келеді. Тиісінше, табыс алу үшін жауапкершілік тікелей Қазақстан Республикасы ӘҚБК-де және жанама түрде Қазақстан Республикасы ҚК-де қарастырылған, бұл дұрыс емес, себебі көрсетілген әрекет қылмыстық жазаға жатады. Қоғамдық қауіптілік дәрежесін ескере отырып, қолданылатын ықпал ету шараларын таңдау мүмкіндігін болдырмау қажет. Қазақстан Республикасы ӘҚБК-нен алып тастау арқылы орын алған қайшылықтарды жоюды ұсынатын М. О. Коруновамен келісу керек [6,41].

1949 жылғы Конвенция әйелдерді жезөкшелікке және сексуалдық индустрияға мәжбүрлеп, сондай-ақ ерікті, сексуалдық қанауға және пайдалануға тыйым салуға негізгі назар аударады. Аталған құжат сауда құрбандарын қолдау және қорғау жөніндегі шаралар кешенін енгізуді көздейді, қатысушыларды саудаға байланысты қылмыстарға кінәлілерді қудалау саласындағы ынтымақтастыққа шақырады, мұндай актілерді



қаржыландыру мәселесінде де тоқтай отырып, репатриациялау және құрбандарды отанына қайтару рәсімін ұйымдастыруды талап етеді.

1949 жылғы Конвенция, әрине, адам саудасына, әсіресе әйелдер саудасына қарсы күрес қажеттігін түсінуге зор үлес қосты. Алайда, ерікті жезөкшелік туралы жеткілікті даулы пункт оны жаппай тарату жолында еңсерілмейтін кедергі болды, сонымен қатар сауда құрбандарына қатысты ұстаным жақсы болуды қалағты. Ол қатаң сынға ұшырайды «жезөкшелікті заңдастыру мен келісім бойынша сауда» басымдыққа ие адамдар тарапынан А. К. Бекряшева пікірі бойынша «секс-индустрияны заңдастыру үрдісі және мәжбүрлеу немесе зорлық-зомбылық дәлелдемелерін талап ететін сауданың неғұрлым тар анықтамасы саудагерлерді жазалау процесін өте күрделі етеді және трансұлттық қылмыстық ұйымдардың пайдасына келеді». Осыған орай, 1949 ж. Конвенциясында көпшілік үшін күмәнді болып табылатын көптеген ережелер бар, бірақ барлық наразылықтардың квинтэссенциясы О. Г. Горбунованың «Адам саудасына қарсы күрес» құжатында жезөкшелікті жою идеясына ұқсас екендігі туралы сөздерінде айтылған [7,51].

1979 жылы әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық түрлерін жою туралы Конвенция қабылданды [8,37-46], ол сауда мәселесіне де назар аударды. Конвенцияда мемлекеттер «әйелдер саудасының барлық түрлерін тоқтатуға және әйелдердің жезөкшелігін пайдалануға қатысты заңнамалық шараларды қоса алғанда, барлық тиісті шараларды пайдалануы тиіс» делінген. Әйелдер саудасы 1979 жылғы Конвенцияда қылмыс ретінде қарастырылады. Сонымен қатар, құжат жезөкшелікті және жезөкшелікті пайдалануды қатысушыларды бірінші рет қудалауға міндеттемей ажыратады.

1979 жылғы Конвенцияның ережелері 1993 жылғы «Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықты жою туралы» БҰҰ декларациясында ашылады [9,64-69]. Декларация жалпы адамзаттық құқықтардың әмбебаптығын және әйелдер үшін теңдік, қауіпсіздік, еркіндік, қол сұғылмаушылық және қадір-қасиеттер құқығы мен қағидатын бекіту қажеттілігін жариялайды.

1993 жылғы декларацияда адам саудасы әйелдерге қарсы зорлық-зомбылықтың жалпы проблемалары контекстінде қарастырылады. Құжат ақыр соңында екі ұғымды бөлді: «сауда» және «жезөкшелікке мәжбүрлеу».

БҰҰ-ның бірқатар конференцияларының қорытындысы 1995 жылғы Пекиндегі іс-қимыл платформасы болды [10,69-72]. Әйелдер жағдайы бойынша IV Дүниежүзілік конференцияда қабылданған. Құжат саудасаттыққа қарсы күрес жолында елдер үшін келесі нақты қадамдарды ұсынады:

- адам саудасы мен құлдыққа қатысты халықаралық конвенцияларды ратификациялау және пайдалану туралы мәселені қарау;

- әйелдер саудасын аяқтау мақсатында, оның ішінде әйелдер мен қыздардың құқықтарын неғұрлым тиімді қорғауды қамтамасыз ету және құқық бұзушыларды қылмыстық және азаматтық жауапкершілікке тарту жолымен оларды жазалауды қамтамасыз ету үшін қолданыстағы заңнаманы жетілдіру жолымен әйелдер мен қыздардың құқықтарын және құқық

бұзушыларды жазалауды қамтамасыз ету үшін жезөкшелік және жыныстық қатынасқа, мәжбүрлеу және мәжбүрлеу еңбекпен байланысты өзге де коммерциялық қызмет түрлеріне байланысты әйелдер мен қыздардың саудасына жәрдем;

- барлық құқық қорғау органдарының іс-қимылдарын келісу және ынтымақтастық;

- адам саудасының құрбандары болған әйелдерге терапевтік көмек және әлеуметтік реинтеграция беруге бөлінген жан-жақты бағдарламалар әзірлеу үшін ресурстар бөлу;

- адам саудасы құрбандарына медициналық және әлеуметтік қызмет көрсету мақсатында мемлекеттік емес ұйымдармен ынтымақтастық орнату;

- секс-туризмді және әйелдер саудасын болдырмауға бағытталған заңдарды қабылдау туралы мәселені қарастыру.

Платформамен ұсынылған іс-шаралар спектрі «Адам саудасына қарсы іс-қимыл туралы» заң жобасын әзірлеу кезінде толығымен ескерілді, бұған саудаға ықпал ететін негізгі факторларды жою бойынша алдын алу іс-шараларын жүргізуді көздейтін ережелер қосылмайды. Бұл саланы ҚР ҚК-не өзгерістер енгізумен және құрбандардың құқықтарын қамтамасыз етуге бағытталған заң жобасын құрумен шектеу мүмкін емес деп ойлаймыз. Платформада баяндалған тұжырым мынадай, шын мәнінде мүмкін емес мақсатқа қол жеткізуді болжайды, себебі сауданың себептері мен шарттары іс жүзінде оқшауланған болып табылмайды және көбінесе қылмысты тұтастай феномен ретінде детерминациялай отырып, жеке сипатта болмайды. Сонымен бірге, осы жұмыстың 1-бөлімінің 4-бөлігінде жүргізілген талдау адам саудасына себепші болатын, оларға қатысты тиісті шаралар қолданылуы мүмкін бірқатар ерекше факторлардың бар екенін куәландырады. Өкінішке орай, осы стратегиялық бағытты адам саудасына қарсы іс-қимыл туралы заң жобасын әзірлеушілер жіберіп алды, бұл жол берілмейтін болып табылады және оны заңнамалық ресімдеу үшін барынша пысықтауды талап етеді.

1997 жылы 26 сәуірде Гаагада әйелдер саудасы мәселелері бойынша Еуропалық Достастықтың Министрлік конференциясы өткізілді, оның нәтижесі жыныстық қанаушылық мақсатында әйелдердің саудасына қарсы күрес және алдын алудың тиімді құралдарына қатысты Еуропалық ұсынымдардың Гаага Министрлік Декларациясының қабылдануы болды [11,26-35]. Декларацияның мақсаты бұрынғы халықаралық құжаттардың ережелерін, әсіресе Пекин платформасын, Еуропада Еуропалық Достастыққа мүше елдер мен кандидаттар, әйелдер саудасының алдын алу, жолын кесу және жазалау және зардап шеккендерге көмек көрсету бойынша одан әрі дамыту болды.

Бұл құрушылардың пікірінше, адам саудасынан зардап шеккендер мен сауда жағдайларын зерттейтін құқық қорғау органдары арасындағы ынтымақтастықтың кепілі болуы тиіс.

1998 жылғы қарашада адам саудасынан зардап шеккен адамдармен қарым-қатынастың стандартты құқық қорғау принциптері қабылданды[12], оның негізіне алдыңғы құжат – көші-қон және әйелдер саудасы жөніндегі халықаралық семинарда құрылған «адам саудасынан зардап шеккен адамдармен қарым-қатынас жасау ережелерінің стандартты минимумы» қойылған. Бұл акт бірнеше ірі халықаралық ұйымдардың (голландиялық әйелдер саудасына қарсы қор (STV), Дүниежүзілік әйелдер саудасына қарсы альянс (GAATW) және Адам құқықтары жөніндегі Халықаралық заңгерлер тобының шығармашылық жұмысының нәтижесі болды. Оның мазмұны – адам саудасынан зардап шеккен адамдардың құқықтарын қамтамасыз етуге және қорғауға, оларға заңгерлік, медициналық және психологиялық көмек көрсетуге, болатын елде заңды мәртебе беруге, сот әділдігіне қол жеткізуге, саудагерлерді қылмыстық қудалауға және т.б. қатысты барлық алдыңғы халықаралық құжаттардың квинтэссенциясы.

Айта кетейік, екі құжат – стандартты қағидаттар мен министрлік Декларация сауда құрбандарын қорғау туралы Еуропалық заңнаманың қалыптасуында маңызды рөл атқарды. Біріншіден, адамның жасырын құқықтарын қалпына келтірудің және екіншіден, қылмыстық қудалаудың міндетті шарты болып сауданы бастан кешірген адамдардың құқықтық мәртебесі мен кепілдіктерін қамтамасыз етуге бағытталған шаралар кешені табылады. Аталған актілерді қабылдағанға дейін ең кең тараған және ашуланған практикалардың бірі сауда құрбандарын осы презумпциядан туындайтын барлық құқықтық салдарлармен заңсыз көшіп-қонушыларға теңестіру болып табылады. Саудадан зардап шеккендерді билік көші-қон заңнамасын бұзушылар ретінде қарады, олар әкімшілік, ал кейде қылмыстық жауапкершілікке тартылды. Осы екі халықаралық-құқықтық құжатты қабылдау көптеген еуропалық елдер заңнамасының тиісті бөлімдеріне өзгерістер енгізуге алып келді. Бұл құжаттар адам саудасына қарсы іс-қимыл туралы ресейлік заң жобасын әзірлеу кезінде де ескерілді. Сонымен қатар, сауда және оған көмек көрсету құрбандарының мәртебесінің тұжырымдамасы Еуропаның көптеген елдерінде көрсетілген жобада баяндалғанға қарағанда едәуір либералды. Қазақстан Республикасы заңының авторлары осы екі құқықтық құжаттардың ережелерін іске асыра отырып, неғұрлым қатаң терминологияны пайдаланды, бұл қағидатты ережелерді сақтай отырып, жәбірленушілердің кепілдігін едәуір азайтты (осы жұмыстың 4-бөлігінде қараңыз).

Адам саудасына қарсы іс-қимылдың қазіргі заманғы жүйесінің негізін құрайтын негізгі әмбебап құжат адам, әсіресе әйелдер мен балалар саудасының алдын алу, жолын кесу және жазалау жөніндегі Хаттама болды (БҰҰ трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясына қосымша 2000 ж.) [13,107-123]. Ол 2000 жылғы 15 қарашадағы Бас Ассамблеяның 55/25 қарарымен қалған құжаттар пакетімен – БҰҰ Конвенциясының қосымшасымен бірге қабылданды. 2003 жылдың басында хаттамаға 140 мемлекет қол қойды, оның 23 мемлекет оны ратификациялаған. 2004 ж. 24

наурызда Қазақстан Республикасының Парламенті аталған конвенцияны ратификациялау туралы заңды қабылдады.

Хаттама барлық осындай халықаралық актілер сияқты декларациялық сипатқа ие және қатысушы елдердің адам саудасына қатысты жалпы және қылмыстық саясатын үйлестіруге бағытталған.

Құжаттың сөзсіз артықшылықтарына ең алдымен адам саудасына қарсы күрестің қажетті және ажырамас бөлігі ретінде қатысушы елдер арасындағы ынтымақтастықты заңнамалық деңгейде бекітуге және аталған сауда құрбандарының құқықтарын қамтамасыз етуге және көмек көрсетуге әрекет ету жатады (1-бап) [14]. Көптеген авторлар бұл аспектіні ерекше атап көрсетеді. Хаттаманың 4-бабында ұйымдасқан топтар жасаған қылмыстар тізіміне енгізілетін трансұлттық сипатта көрсетіледі. Демек, құжатты әзірлеушілер атынан әлемдік қоғамдастық адам саудасына қарсы іс-қимылда қатысушы елдердің күш-жігері бойынша ерекше мән берді [15,50].

Бұдан басқа, хаттаманың бірнеше баптары (6, 7, 8-баптар) зардап шеккендерге көмек көрсету тәртібіне, баратын елде не тұрақты немесе қандай да бір уақытқа (мысалы, істі тергеу және сот процесі кезінде) заңды мәртебені қамтамасыз етуге және Отанына қайта оралу (репатриация) мерзімін кейінге қалдырмай мүмкіндік беруге арналған. Хаттама қатысушы елдерден жеке өмірін және саудадан зардап шеккен тұлғаны қорғауды қамтамасыз етуді талап етеді, оның ішінде жөніндегі бағдарламаларға енгізуді немесе оларға ұлттық заңнамада қабылданған өзге де ұқсас шараларды қолдануды ұсына отырып, осы баптың 1-тармағында көрсетілген адамдарды куәларды қорғау жөніндегі бағдарламаларға енгізуді немесе оларға ұлттық заңнамада қабылданған өзге де ұқсас шараларды қолдануды ұсынады. Қатысушы елдерге адам саудасы құрбандарының дене, психологиялық және әлеуметтік оңалтуын қамтамасыз ету жөніндегі шараларды іске асыру мүмкіндігін қарастыру ұсынылады, бұл әсіресе материалдық көмек көрсету және «жұмысқа орналасу, білім беру және кәсіби даярлау саласындағы мүмкіндіктер» жөніндегі шараларды (6-баптың 3-тармағы) ерекше маңызды.

Көптеген елдер құрбандарға неғұрлым немесе аз гуманистік көзқарас және оларға куәлардың құқықтарын қолдауды қамтамасыз ету кезінде аталған адамдарды тергеуге көмек көрсетуге және одан әрі сот процесіне қатысуға тарту саласында сәтсіздіктерге ұшырайды. Репатриация мәселелеріне қатысты хаттама қайтып келген адамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелерін есепке алу қажеттігін ерекше атап көрсетеді (8-баптың 1-тармағы). Ереже қарастырылып отырған құжаттың ең декларативті ұстанымдарының бірі болып табылады, өйткені құрбандардың көпшілігі – үшіншіәлем елдерінен шыққан, онда қарапайым азаматтың қауіпсіздігін қамтамасыз ету туралы әңгіме шартты түрде болып отыр, саудаға түскен зардап шеккен адам туралы айтпағанда, тұтас қылмыстық ұйым оған тән негізді болып табылады!

Құжат қылмыскерлерден тәркіленген қаражаттан зардап шегушілерге келтірілген залалды өтеу тәжірибесін тұрақты түрде жасауды ұсынады. Осы шаралардың барлығы-сауданың алдын алу және күресу әдістері мен тәсілдерін жетілдіру жолындағы үлкен қадам. Олар, атап айтқанда, құқық қорғау органдарына зардап шеккендердің көмегіне сүйене отырып, осындай қылмыстардың жасалуына кінәлілерді жауапқа табысты және тиімді тартуға мүмкіндік береді. Мемлекет сауда құрбандарына деген қарым-қатынасын өзгертіп, онда қылмыскерлерді көруден бас тартып, оларды жәбірленушілер деп тануда. Хаттама саудадан зардап шеккендерге жазалаудың кез келген түрін тағайындауға тыйым салады.

Хаттаманың ерекшелігі тағайындалған елдерден секс-қызметтерге, мәжбүрлі еңбекке және адам саудасына ықпал ететін адамды пайдаланудың басқа да нысандарына қойылатын сұранысқа қарсы іс-қимыл шараларын қолдану талабы болып табылады[16,85]. Бұл ережені іске асырудың жарқын мысалы-жезөкшелерді жазалаудың кең таралған ұстанымымен емес, жезөкшелікпен күреске бағытталған бірегей нормативтік акт жұмыс істейтін Швеция. 1998 жылы елде «Әйелдер тұлғасын едәуір бұзу» атты қылмыстың жаңа түрін енгізген әйелдерге зорлық-зомбылық туралы заң қабылданды. 1999 жылдың 1 қаңтарынан бастап жыныстық сипаттағы қызметтерді сатып алуға немесе сатып алуға тыйым салынған және 50 күндік жалақы мөлшерінде айыппұл салуға және/немесе алты айға дейін түрмеге қамауға алуға жазаланады. Ол нарық жұмысының принциптерін пайдалана отырып, жолын кесудің басқа тәсілін бейнелейді. Жаңа заңның негізіне клиенттердің жыныстық сипаттағы қызметтерге деген сұраныс арқылы секс-индустрияның пайда болуына, дамуына және өркендеуіне әсер ететіні туралы идея алынған. Демек, сұраныс деңгейіне әсер ету ерікті немесе осындай қызметтерді көрсетуге мәжбүр ететін тұлғалар санының азаюына әкеп соғады.

Дегенмен, Швеция осы салада пионер болған жоқ. Өз уақытында АҚШ-та жезөкшелердің клиенттерін жазалауға тырысты. Бұл саладағы алғашқы прецедент Нью-Йорк штатындағы Брейтунг (1923 ж.) ісі болды. АҚШ-тың 21 штаты 70-ші жылдардың басында клиенттердің қылмыстық жауапкершілігі туралы заңдарды қабылдады. Мысалы, Индианда \$100 және екі ай бас бостандығынан айыру, ал Иллинойста \$200 және алты ай бас бостандығынан айыру жазасы қарастырылған. Алайда, бұл нормаларды қолдану тәжірибесі дәлелдеудің үлкен қиындықтармен ұштасқанын көрсетті, себебі негізгі дәлел қылмыс орнында ұстау болып табылады. Бұл дегеніміз, жыныстық қатынас фактісін, сондай-ақ материалдық сыйақы алу фактісін растайтын куәгерлік айғақтар талап етіледі. Куәгерлер, әдетте, жоқ, ал кінәлілер мен жезөкшелер шындықты анықтауға мүдделі емес, қылмыскерлерді жауапкершілікке тарту өте қиын. Сонымен қатар, Швецияның алдын ала берген мәліметтері бойынша, енгізілген норма, болжамдалғандай сәтті емес, бірақ әлі де жұмыс істейді. Сонымен қатар, мамандандырылған заңды қабылдаумен Швед сарапшылары кейіннен жезөкшелікке тарту үшін аумаққа әкелінетін шетел азаматтарының санын азайтуды байланыстырады. АҚШ Мемдепартаментінің

кезекті талдамалы есебі үшін швед Тарабы берген деректер жезөкшелердің клиенттерінің қудалауы мен жезөкшелік мақсатында әйелдердің сауда көлемінің азаюына байланысты нақты корреляцияның деңгейін көрсететін Елеулі тексеруді және тиісті мамандандырылған зерттеулерді талап етеді. Алайда, егер мұндай өзара байланыс тікелей анықталса - стратегиялық жоспарлаудың және саудаға қарсы күрестің міндетті құрамдас бөліктерінің бірі адам саудасымен, әсіресе жезөкшелікпен қамтамасыз етілетін заңсыз нарық қызметтеріне сұранысты азайтуға бағытталған іс-шаралар кешені болып табылатыны айқын болады.

Хаттама адам саудасының алдын алуға бағытталған іс-шаралардың тұтас кешенін көздейді (9-бап). Өзгелердің арасында ақпараттық кампаниялар, соның ішінде БАҚ-та өткізу атап өтіледі.

Біздің ойымызша, хаттаманың теріс сәті адамдарды әкелудің/әкетудің алдын алуды, қарсы іс-қимылды және жазалауды біріздендіру әрекеті болып табылады. Біздің пікірімізше, заңсыз әкелуге/әкетуге қарсы күрес мәселесіндегі біркелкілік мүмкін емес, себебі проблема бар барлық елді шартты түрде екі санатқа бөлуге болады: алушы елдер мен «тірі тауарды» жеткізуші елдер. Бұл елдердегі қылмыстық саясат жазалау саласында да, алдын алу саласында да саралануы тиіс. Бірінші болып адамдарды әкелудің жолын кесу, бұған кінәлілерді жазалау, адам құқықтары жөніндегі халықаралық заңнаманың талаптарына сәйкес зардап шеккендердің тиісті мәртебесі мен қорғалуына кепілдік беру, қылмыстық сот ісін жүргізудің неғұрлым тиімділігі және жазаның бұлтартпастығы қағидатын іске асыру үшін соңғылардың құқық қорғау органдарымен ынтымақтастығын қамтамасыз ету қажет. Екінші – адамдарды әкетудің жолын кесу, азғырушылар мен т.б. жазалау, халық арасында кеңінен насихат жүргізу, адамдарды шет елде жұмыс істеуге итермелейтін себептермен күресу. Хаттамада осы ерекшелікті көрсету қажет болды.

2000 жылғы Конвенцияға қосымшалар пакетінің екінші маңызды құжаты Мигранттарды құрлық, теңіз және әуе арқылы заңсыз әкелуге қарсы хаттама болып табылады [17,124-147]. Ол, ең алдымен, трансұлттық сипаттағы қылмыстық топтар ұйымдастырған, заңды бұза отырып жасалатын шекараларды кесіп өтуге қарсы әрекет етуге бағытталған.

Құрбандардың бір бөлігі қабылдаушы елдердің аумағына заңсыз немесе жалған құжаттар бойынша әкелінеді. Әкелінетін заңды, бірақ, әдетте, туристік визалар бойынша, олар іс жүзінде заңсыз мигранттар болып табылады. Осылайша, хаттама ішінара адам саудасына қарсы күреске бағытталған. Сонымен қатар, 6-баптың 3-тармағы қатысушы елдерден жауапкершілікті ауырлататын мән-жайлар ретінде осындай көшіп-қонушылармен адамгершілікке жатпайтын немесе қадір-қасиетін қорлайтын, оның ішінде пайдалану мақсатында қарым-қатынас жасауды тануды талап етеді.

Аталған құжаттың 2-бабына сәйкес оның мақсаты мигранттарды заңсыз әкелудің алдын алу және оған қарсы күрес, сондай-ақ заңсыз әкелінген мигранттардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету кезінде осы мақсаттарға

қол жеткізуде қатысушы елдер арасындағы ынтымақтастықты көтермелеу болып табылады. Хаттама заңсыз көшіп-қонушыларды қылмыстық қудалауға тыйым салуды көздемейді, аталған адамдардың онда аталған қылмыстардың құрбаны болуына байланысты ол мұндай жағдайларда қолданылмайды (5-бап). Ол одан әрі жүреді: «осы Хаттамадағы ешнәрсе қатысушы елге оның ішкі заңнамасына сәйкес әрекеті қылмыстық жазаланатын қандай да бір адамға қатысты шаралар қабылдауға кедергі келтірмейді» (6 - баптың 4-тармағы). Әрине, бұл тармақ қылмысты тергеуде құрбандармен қандай да бір ынтымақтастық орнатуға деген үміттің түбірімен шектеледі, сондай-ақ мигранттардың құқықтарының бұзылуының күшеюіне және соңғылары үшін қылмыстық қудалауға қауіп төніп тұрған құқық қорғау органдарына жүгінуіне әкеп соғады.

Хаттамаға қатысушы елдер мигранттарды заңсыз әкелуге қарсы іс-қимыл саласында ынтымақтасуға және аталған қылмыстарды тергеу мен кінәлілерді қылмыстық қудалауда бір-біріне көмек көрсетуге міндеттенеді. Сонымен қатар, бапқа сәйкес 16 елде құрбандарға халықаралық заңдарда көзделген құқықтардың сақталуын қамтамасыз етеді, хаттамада аталған әрекеттердің объектісіне айналғаны себепті жекелеген адамдар немесе топтар тарапынан ұшырауы мүмкін зорлық-зомбылықтан қорғау үшін шаралар қабылдайды, сондай-ақ егер соңғылардың өмірі мен қауіпсіздігі жоғарыда аталған жай-күйге қатер төндірген жағдайда көмек көрсетеді.

«Адам саудасына қарсы күрес туралы» ЕО 2002 жылғы 19 шілдедегі негіздемелік шешімі қабылданды [18] ЕО аумағында қылмыстық-құқықтық стандарттарды біріздендіру процесіндегі кезекті қадам болып табылады. Оның негізгі мақсаты адам саудасымен күресті күшейту болып табылады. Еуроодақтың кез келген басқа арнайы актісі сияқты шешім жаһандық халықаралық құжаттардың оң тәжірибесін жинақтады және жалпы алғанда, қаралып отырған құжатқа сәйкес қылмыстық деп танылған әрекеттерді жасағаны үшін қылмыстық қудалаудың негіздеріне, шаралары мен тәртібіне қатысты 2000 жылғы Хаттаманың жекелеген ережелерінің пысықталған және кеңейтілген нұсқасын білдіреді. Атап айтқанда, құжат 3 аталған қылмыстарды жасағаны үшін жоғарғы шекпен 8 жылдан кем емес бас бостандығынан айыруға байланысты жаза тағайындалуын талап етеді, осылайша, 2000 жылғы Хаттаманың 5-бабының тиісті әрекеттерді криминализациялау қажеттілігі туралы ғана айтатын жағдайын кеңейтіп отыр.

Заңды тұлғалардың жауапкершілігін енгізуді сөзсіз прогреске санауға болады, көптеген жағдайларда орын ауыстырудың қылмыстық схемаларында және кейіннен сатуда қажет болатын және саудаға қарсы іс-қимыл шаралары жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын заңды ұйымдардың жазасы. Бұдан басқа, еуропалық заң шығарушы сауда жасауға кінәлі деп танылған заңды тұлғалар үшін ықтимал теріс салдарлардың тізбесін қарастыра отырып, осымен шектелмейді, атап айтқанда (5-бап):

- а) жария билік тарапынан жеңілдіктер немесе көмек алу құқығынан айыруға әкеп соғатын шаралар;
- б) коммерциялық қызметті жүзеге асыруға уақытша немесе тұрақты тыйым салуға әкеп соғатын шаралар;
- в) сот қадағалауына орналастыру;
- г) сот тәртібімен тарату;
- д) қылмыс жасау үшін пайдаланылған заңды тұлғаның мекемелерін уақытша немесе түпкілікті жабу.

Жоғарыда айтылғандардың барлығын жинақтай отырып, біз қазіргі уақытта Халықаралық заңнамалық іргетас саудаға қарсы іс-қимылдың осы кезеңінде мазмұны бізге прогрессивті және жеткілікті болып көрінетін көптеген нормативтік актілерді қамтитынын қанағаттанарлықпен атап өтеміз. Біздің ойымызша, олар бірқатар нормалардан тұрады, оларды имплементациялау Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасына ел биліктеріне кейбір негізгі ұстанымдарды күшейте отырып, адам саудасына қарсы күрес стратегиясын қайта қарауға мүмкіндік беретін еді. Оларды екі топқа бөлуге болады – қылмыстық-құқықтық және ұйымдастырушылық.

Алайда, бүгінгі күні саудаға қарсы күрестің негізгі аренасы мемлекеттердің Егемен аумақтары болып қала береді және олардың Адам саудасын қаншалықты қалайтынына және қудалай алатынына, соның ішінде халықаралық құқық нормаларын ұлттық жүйеге икемдей отырып және оны өз бетінше дамыта отырып, жетілдіру болмақ. Осыдан бізге Қазақстан Республикасы ҚК-де жақында қабылданған түзетулер мен өзгерістер саудаға қарсы қазіргі қазақстандық заң жобасының аса маңызды талдауы және ұқсас нормативтік актілердің мазмұнын осындай басқа елдердің тәжірибесін қолдануды зерттеуден көрінеді.

Адам саудасымен күрес аясындағы шетел қылмыстық заңнамалары. Адам саудасына байланысты әрекеттердің жолын кесу мен жазалауға бағытталған әлемнің түрлі елдерінің ұлттық қылмыстық заңнамасы алуан түрлі. Егер тарихқа жүгінсек, онда біз 2000 жылғы Хаттамасы мен соңғы жылдардағы өзге де халықаралық-құқықтық құжаттар пайда болғанға дейін және одан кейін адам саудасы проблемасына тап болған әрбір мемлекет қылмыс саудасын мойындай отырып және кінәлілер үшін жаза қарастыра отырып, тиісті қылмыстық-құқықтық нормаларды қабылдағанын оңай байқай аламыз. Осы елге құрбандар әкелінгеніне немесе керісінше, әкетілгендігіне байланысты қылмыстық жаңашылдықтардың ерекшеліктері қалыптасты.

Қылмыс жасаушылар жаһандық әлемдік адам саудасының реципиент елдері болды. Донорлық мемлекеттердің негізгі бөлігі ұзақ уақыт бойы өсіп келе жатқан проблемаға, оның оларға тікелей қатысты болуына қарамастан, оған еш әсер етпеді, сонымен қатар ұлттық қауіпсіздікке қауіп төндірді. Бұл ережеден тек екі ел ғана ерекшелік болды: Украина мен Польша, онда адам саудасына қарсы бағытталған қылмыстық-құқықтық нормалар басқа жеткізуші мемлекеттерге қарағанда айтарлықтай ертерек пайда болды, бұл осы елдердің еңбегі болмаған, ал халықаралық әйелдердің үкіметтік емес



ұйымдарының (Ла Страда және т.б.) елеулі және қажырлы жұмысының салдары болды.

Адам саудасына қарсы күрес саласындағы халықаралық заңнаманың және оның тиісті құқықтық тұжырымдамаларға елеулі ықпал еткен приматының қарқынды бірізділігіне қарамастан, көптеген елдердің нормалары бір-бірінен және қылмыстандырылған іс-әрекеттер шеңберінен және феноменнің мәнін анықтау жағынан айтарлықтай ерекшеленеді. Қылмыстық заң адам саудасының жаһандық жүйесіндегі нақты елдің орнына байланысты да ерекшеленеді: осы мемлекет реципиент, донор немесе транзиттік аумақ болып табыла ма. Осының барлығы адам саудасына қатысты бұлтартпау және жазалау саласындағы қылмыстық заңнаманы салыстыруды едәуір қиындатады. Осыған байланысты әлем елдерінің заңнамалық тәжірибесіндегі ең таралған нормалар мен қылмыстық жазаланатын әрекеттерді салыстыра отырып, компаративтік талдауды құрылымдау қажет болып табылады, атап айтқанда:

- адам саудасы;
- жыныстық қанаушылық немесе жезөкшелік мақсатында әйелдердің саудасы;
- заңсыз көші-қон;
- құлдық және саудаға байланысты өзге де қылмыстар.

*Адам саудасы.* Көптеген елдерде қылмыстық деп танылған негізгі әрекет адам саудасы болып табылады. Аталған сауданың жаппай криминализациясы адам саудасының дефинициясы бар және қол қойған елдерден оны қылмыс деп тануды талап ететін 2000 жылғы Хаттаманы қабылдау салдары болды. Халықаралық-құқықтық актінің талаптарын орындау нәтижесінде ұлттық нормалар елеулі өзгерістерге ұшырады, әрі әр елде өзінше болды.

Кейбір заң шығарушылар аталған құжаттағы дефиницияны сөзбе-сөз қабылдады. Македонияның ҚК 418-а – бабы [19,34-35], «адам саудасы» деп аталатын, 2000 жылғы Хаттаманың 3-бабында баяндалған, 1-бабы бірнеше модификацияланған норманы қамтиды: күшпен қорқыту немесе оны қолдану немесе мәжбүрлеудің, ұрлаудың, алаяқтықтың, алдау, билікті теріс пайдалану немесе жағдайдың осалдығын басқа да нысандары арқылы не сатып алу жолымен, төлемдер немесе пайда түрінде, басқа адамды бақылаушы адамның келісімін алу үшін адамды қанау мақсатында тартып алады, тасымалдайды, береді, сатады, сатып алады, жасырады немесе алады. «Адам саудасына қарсы күрес және оның алдын алу туралы» Румын [20,40-62] Заңының 12-бабында осы қылмыс құрамын қарастырады. Осы норманың тобына Дания ҚК-нің 262а-бабының 2-бөлігін де жатқызуға болады [21], қылмыс жасауға кінәлі деп санайтын, жыныстық әрекеттерге мәжбүрлеу жолымен пайдалану мақсатында моральға, мәжбүрлі еңбекке немесе қызмет көрсетуге, құлдыққа немесе құлдыққа ұқсас әдет-ғұрыптарға қайшы келетін әрбір адам танылады 1) 18 жасқа толмаған басқа адамды бүлдіреді, тасымалдайды, береді, жасырады немесе кейіннен алады; 2) төлем немесе пайда түрінде сатып алу арқылы

құрбанды бақылайтын адамды осындай пайдалануға келісім алады, сондай-ақ осындай төлемдерді немесе пайданы алатын адам жазаланады.

Халықаралық құқықтық құрылымдарды Ұлттық қылмыстық заңнамаға тікелей имплементациялауды талдай отырып, біз ол мақұлданды мүмкін деген қорытындыға келдік. Кез келген халықаралық норма түрлі құқықтық жүйелерді, проблеманы шешуге және оған көзқарасты шешуге әртүрлі көзқарастарды ұсынатын елдер арасындағы ымыраға келу нәтижесі екенін атап өтеміз. Бұдан басқа, халықаралық құжаттардың міндеті – шекараларды белгілеу, күрестің жалпы бағыттарын беру, демек, ұлттық заңнамаға түсіну мен қолдану үшін көп мағыналы және қиын тұжырымдарды емес, баяндалған идеялар мен қағидаттар енгізілуі тиіс екенін түсіну қажет.

2000 жылғы Хаттама нормасын қайта өңдеуге шығармашылықпен келген түрік заң шығарушылары құрамның жалпы мағынасын қалдырған, бірақ оны басқаша баяндаған, оның қолданылу аясын айтарлықтай тарылтқан. Түркия ҚК 20-бабына сәйкес [22,32-33] қылмыскерлер деп жұмыс істеуге немесе қызмет көрсетуге күш қолдану мақсатында басқа адамдарды ұсынатын, ұрлайтын, әкететін немесе оларды бір орыннан екінші орынға ауыстыратын, оларды құлдықта ұстайтын немесе осындай әрекетке ұшырататын, қорқытатын, мәжбүрлейтін, күшпен немесе мәжбүрлейтін, олардан өмірлік органдарды алып тастауға көз жеткізу үшін, бұл үшін қолайсыз әсер ететін, осы адамдардың алдау арқылы келісім алуы немесе осы адамдардың қорқыту жағдайын пайдалана отырып, басқа адамдарды ұсынатын, ұрлайтын, әкететін немесе 20-бабы жеткілікті түрде қиын тұжырымдалған және тікелей әкелумен айналыспайтын, құрбанды қайта сататындарға немесе оны сатып алатындарға айып тағу мүмкін емес. Сонымен қатар, баптағы жасырыну алынып тасталды. Сонымен қатар, кез келген мәжбүрлеу нысандарын пайдалану органдарды алу мақсатында тек саудамен байланыстырылады. Егер сауда актісі трансплантациямен еш байланысы жоқ болса, қылмыстық қудалау үшін құрбанның келісімі және оған ықпал етудің кез келген тәсілдерін қолдану маңызды емес.

Адам саудасының жолын кесуге және саудагерлерді қылмыстық қудалауға бағытталған нормалардың кең спектрі АҚШ заңнамасын қамтиды. Қазіргі уақытта елаумағында екі өзара толықтыратын заңбар - Mann Act (White Slave Act) [23] және Protection Act (Trafficking Victims Protection Act of 2000/2003 [24]). Mann Act жезөкшелік тарту немесе өзге де жыныстық сипаттағы құқық бұзушылықтар жа саумақсатында басқа адамды штаттың немесе мемлекеттің шекарасы арқылы сана лы түрде өткізетін әрбір адамға таралады. Жезөкше құрбандық деп танылады және оның келісімі кінәсін жұмсартпайды. Protection action 2000/2003 АҚШ заңдары жинағының 18-бөлімінің 77-тарауының өзгеруіне скере отырып, Mann Act, Protection ACTION Act 2000/2003-пен салыстырғанда, бастапқыда жалпы сипаталып, кейіннен сату үшін ұрлау, тарту Mann Act, Protection ACTION Act 2000/2003-пен салыстырғанда, сауда мақсатыне дәуір кеңейте отырып,

жезөкшелікке және жыныстық қанауғатартумен шектелмейді. Мысалы, 1590-бап бұл жағдайда сауданы рекрутирлеу, жасыру, тасымалдау, қамтамасыз ету немесе еңбек немесе қызмет көрсету ретінде қарастыра отырып, құлдық немесе мәжбүрлі еңбек мақсатындағы саудаға қатысты қылмыстық әрекет ретінде анықтайды.

Бұл жағдайда қылмыстың мақсаты құлдықпен және мәжбүрлеу еңбегімен шектелген және Mann Act реттелетін сексуалдық пайдалануға ашқандай қатысы жоқ.

1589-бап алдыңғы бапты толықтырады және адамның физикалық жай-күйіне немесе құқықтық жағдайына қатысты әртүрлі теріс пайдалану жолымен еңбекті немесе қызмет көрсетуді қамтамасыз ету немесе алу үшін, атап айтқанда, неғұрлым кең тараған және қоғамға қауіпті деп санай отырып, атап айтқанда: (1) осы адамға немесе өзге де адамға қатысты елеулі зиян келтіру немесе физикалық шектеу қаупімен; (2) осы адамға немесе өзге де адамға қатысты; (3) Егер адам жұмысты орындамаса немесе қызмет көрсетпесе, онда бұл адамға немесе өзге адамға елеулі зиян немесе физикалық шектеулер келтірілетіндігін болжауға мүмкіндік беретін схеманы, жоспарды немесе мінез-құлық моделін пайдалану; (4) нормативтік және іс жүргізу актілерін қасақана пайдалану немесе пайдалану қаупі.

1591-бап Mann Act-пен қиылыса отырып, дәлірек айтқанда, 2423-бап, күш қолдану, алдау немесе мәжбүрлеу, сондай-ақ сауда актісіне қатысудан кез келген табыс алу жолымен адам саудасына қатысты қылмыс ретінде анықтайды. Сауда мақсаты анықталған, зардап шеккен адам коммерциялық сексуалдық актіні жасауға тартылады. Protection Act-тің бабы ұқсас құрамынан коммерциялық сексуалдық актіні жасауға жеке санатқа тарту арқылы шектеледі. Нормативтік түсіндірмеге сәйкес осындай акт ретінде кез келген сыйақы төленген немесе алынған кез келген сексуалдық акт түсініледі. Мүмкін, мұндай тұжырым күш қолдану, алдау немесе жеке жыныстық актіні мәжбүрлеу нәтижесінде іс-әрекеттердің кейбір жүйелілігін білдіретін жезөкшелік ұғымынан айыру қажеттілігінің салдары болуы мүмкін.

Protection Act 2000/2003-тің негізгі ерекшелігі – барлық қылмыстық әрекеттер құлдықтың жалпы мақсаттарымен, құлдыққа және мәжбүрлі еңбекпен ұқсас институттармен, яғни, шын мәнінде бостандықты шектеу және пайдалану. Mann Act үшін мұндай шарттар маңызды емес. Басты және айқындаушы мақсат – жезөкшелікке және секс-бизнеске тарту.

Американдық қылмыстық құқық нормаларының жиынтығында 2000 жылғы Хаттамада көзделген әрекеттердің барлық спектрін қамтиды, онда қамтылған элементтердің әртүрлі комбинацияларын ұсына отырып, бұл адам саудагерлерін іс жүзінде әрқашан жауапкершілікке тартуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, адам саудасына қарсы бағытталған американдық құқықтық база артық көп сөз бен егжей-тегжейлі зардап шегеді және көптеген нормаларды бір-біріне біріктіріп, оны одан да ортақ тұжырымдарда баяндай отырып біріздендіруге болады. Алайда, АҚШ құқық жүйесі прецедентте

күтіледі, демек, мұндай мазмұндама жалпы жүйенің ерекшелігі болып табылады.

Елдердің бір бөлігі 2000 жылғы Хаттама нормасын едәуір өзгертіп, жекелеген аспектілерді қысқартады және/немесе жоққа шығарады. Молдова ҚК 165-бабы [25,36-37] «адамды коммерциялық немесе коммерциялық емес сексуалдық пайдалану, мәжбүрлеп еңбек ету немесе құлдықта немесе құлдыққа ұқсас жағдайларда қызмет көрсету, қарулы жанжалдарда немесе қылмыстық қызметте пайдалану, транспланттау үшін ағзаларды немесе тіндерді алу мақсатында тарту, тасымалдау, беру, жасыру немесе алу» үшін жауапкершілікті көздейді. Болгар қылмыстық заңының 159-а-бабы қылмыстық жазаға әрбір адам ұшырайды, «адамды немесе адамдар тобын ашу, еңбекке мәжбүрлеу, органдар мен тіндерді алу немесе құлдықта ұстау мақсатында тартып алады, ауыстырады, жасырады немесе алады» [26,15].

Таиландтың жазалау туралы Кодексінің 312-бабы заңсыз пайда мақсатында адамды соңғы келісімге қарамастан алған, сатқан, сатып алған немесе тасымалдаған адамдарға қарсы бағытталған. Бұл топқа ҚК 127-бабының нормасы да жатады.

Біз көріп отырғанымыздай, келтірілген мысалдардың әрқайсысында қылмыс құрамдарынан физикалық және психологиялық мәжбүрлеу шаралары, сондай-ақ саудаға тартудың өзге де тәсілдері алынып тасталды. Демек, осы елдердегі қылмыс құрамы айтарлықтай кеңейде, өйткені қылмыстық қудалау үшін құрбандыққа қандай да бір әсер ету түрлерін қолдану немқұрайды болады, яғни құрбанның келісімі болуы немесе болмауы нақты назарға алынбайды. Егер келісім берген, бірақ кейіннен пайдалануға ұшыраған адамға қатысты жасалған болса, сауда қылмыс болып саналады. Осыған байланысты алдау, мәжбүрлеу және т.б. болуы сауда құрамының қажетті элементі бар деп ойлайтын авторлармен келіспеуге болмайды [27,406], өйткені құрбандыққа ықпал етудің кез келген тәсілінің міндеттілігін келтіру адам саудасы болып табылатынына қарамастан, әрекеттердің кең ауқымдағы қылмысын болдырмауға әкеп соқтырады.

Датчандар 2000 жылғы Хаттамамен ұсынылған норманы түбегейлі өзгертті, одан көптеген элементтерді алып тастайды. Дания ҚК-нің 262а-бабына сәйкес басқа адамды 1) заңға қарсы мәжбүрлеу; 2) бас бостандығынан айыру; 3) қатерлер; 4) жаңылыстыруға енгізу, жаңылыстыруды растау немесе оны пайдалану жолымен рекруттайтын, тасымалдайтын, жасыратын немесе кейіннен алатын кез келген адам қылмыскер деп танылады; 5) моральға, мәжбүрлеп еңбекке немесе қызмет көрсетуге, құлдыққа немесе құлдыққа немесе құлдыққа ұқсас әдет-ғұрыптарға қайшы келетін сексуалдық әрекеттерге мәжбүрлеу жолымен осы адамды пайдалану мақсатында өзге де заңсыз тәсілмен жүзеге асырылады.

Норманы талдаудан көрініп тұрғандай, соңғысы 2000 жылғы Хаттамада айтылған ұрлықты ауыстырған бас бостандығынан айырумен толықтырылды. Сонымен қатар, баптан беру алынып тасталды, алдау мен алаяқтықтың орнына «адастыруға апару, адастыруды растау немесе оны

пайдалану» деген кең түсінік енгізілді. Жалпы, адам саудасының құрамы шеңберінде «алаяқтық» терминін пайдалану кем дегенде орынсыз көрінеді, өйткені алаяқтық деп бөтеннің мүлкін жымқыру немесе алдау немесе сенімді теріс пайдалану жолымен бөтен мүлікке құқықты иемдену түсініледі (ҚР ҚК 190-б.). Алаяқтық тарту, жылжыту және т. б. тәсілі ретінде қалай пайдаланылуы мүмкін екенін елестету қиын.

Кейбір елдер сауданы қылмыстандыра отырып, құрамында тек оның жеке элементтерін қалдырды: тарту, мәмілелер жасау, жылжыту және т. б. Мысалы, Украинада қылмыс болып адамды сату, өзге де ақы төлеу беру, сол сияқты одан әрі сату немесе басқа адамға (адамдарға) жыныстық пайдалану, порнобизнесіте пайдалану, қылмыстық әрекетке тарту, борыштық кабалға тарту, коммерциялық мақсатта асырап алу, қарулы қақтығыстарда пайдалану, оның еңбегін пайдалану мақсатында Украинаның Мемлекеттік шекарасы арқылы оның келісімімен немесе келісімінсіз заңды немесе заңсыз өткізуге байланысты өзге де заңсыз мәмілені жүзеге асыру болып табылады [28,14].

Заң шығарушының назары адам сату және оған қатысты өзге де заңсыз мәмілелер жасауға бағытталған. Біздің пікірімізше, сауданы криминализациялауда мұндай тәсілмен келісуге болмайды, өйткені мұндай тұжырым «тірі тауар» сатушылардан басқа ешкімді саудаға тартуға мүмкіндік бермейді. Дегенмен, адам саудасы процесі көптеген адамдарды, соның ішінде әр түрлі делдалдар мен сатып алушыларды қамтиды.

Мазмұны бойынша ұқсас норма Беларусь ҚК-де бар [29]. Адам саудасы деп «тәуелді адамға қатысты оны беру немесе иелену нысанында сатып алу-сату немесе өзге де мәмілелер жасауға бағытталған іс-әрекеттер» түсініледі (Беларусь ҚК 181-бабы). Бір жағынан, бап диспозициясының мұндай баяндалуы аз таралған, бірақ, бір қарағанда, заң шығарушы адамдармен жасалатын мәмілелердің мақсатын белгілеу қажеттілігін көрсеткеннен гөрі өміршең болып табылады. Бұл өте маңызды, өйткені сипатталған элемент қиын дәлелденеді, ал дәлелдердің болмауы осы бап бойынша тұлғаның іс-әрекеттерін саралау мәселесін қояды. Екінші жағынан, норманы қолдану тәжірибесі көрсеткендей, оның тиімділігі мәміленің мәні болып табылатын тұлғаның тәуелділік белгісінің міндеттілігін бекітуді айтарлықтай төмендетеді, бұл ҚК-нің неғұрлым жеңіл баптарын ауыстыруға әкеп соғады.

Мысалы, 2003 жылы притондар ұстау, жеңгетайлық және сутенерство үшін жауапкершілікті көздейтін осы елдің ҚК 171-бабы бойынша білікті 347 қылмыстың 102-і жезөкшелікпен айналысу мақсатында әйелдерді шетелге шығару іс жүзінде жүзеге асырылды [30,216]. Өйткені мұндай тұжырым, мысалы, футбол клубтарының иелері мен басшылығын, сатып алатын және сататын спортшыларды жауапкершілікке тартуға мүмкіндік береді.

Қытай қылмыстық құқықта адам саудасы ұғымы сатып алу-сату және/немесе беру жасауға жинақталған және құқықтық салдары бойынша адам ұрлауға теңестірілген. ҚХР ҚК 240-бабы[31] алдау, басып алу, сатып алу, сату, адамды беру және делдалдық жолымен ұрлаумен байланысты кез келген әрекеттерді сату мақсатында жасалатын қылмыс деп таниды. Мақалада 8

саралау белгілері бар, олардың ішінде ұрланған қауіп-қатерлерді немесе қорқытушыларды жезөкшелікке мәжбүрлеу немесе оны жезөкшелікке мәжбүр ететін үшінші тұлғаға сату (т. б.) 4) қорқыту, зорлық-зомбылық немесе есеңгірететін (есірткі) заттарды сату мақсатында басып алу (5-т.), сондай-ақ шетелге сату (8-т.). 241-бап сату мақсатында ұрланған әйелдің немесе баланың сатып алуына тыйым салады. Жалпы алғанда, Қытай Қылмыстық құқығының нормаларын ел азаматтарының саудасына қатысты ішкі ахуалға негізделген, алайда саудаға қатысты проблемалардың барлық спектрін толық қамтымайтын ерекше ретінде сипаттауға болады. Ең алдымен, қытайлық қылмыстық заң тек мәжбүрлі сауданы біледі. Тиісті нормалардың тұжырымдалуы құрбанның тек күш, мәжбүрлеу немесе алдау арқылы ғана саудаға тартылуы мүмкін екендігін айғақтайды. Құрбандардың ерікті келісімі кез келген кезеңде саудагерлер үшін қылмыстық жауапкершілікті жоққа шығарады. Бұдан басқа, сауда ұғымынан азғырып-көндіру және жасырыну алынып тасталды.

Қытай нормаларының тағы бір ерекшелігі-жезөкшелік мақсаттардағы сауда есірткі заттарын басып алу үшін пайдалану сияқты білікті қылмыс болып саналады. Әдетте заң шығарушы, егер, әрине, құқықтық құрылым сауданың өзге мақсаттарын білсе, мұндай араласу дұрыс болмаса да, жезөкшелікті ерекше бөлмейді. Мәжбүрлеу жезөкшелік сауданың мақсаты ретінде құрбандыққа теріс әсер ететін аса қауіпті салдар көрінеді, осыған байланысты оны онымен бірге қылмыстық заң сауданың өзге де түрлерін ажырататын жерлерде саралау мән-жайы түрінде бөлу қажет.

Зерттеушілер мен сарапшылар арасындағы үлкен даулар адамдарды тарту сияқты адам саудасының осындай элементін қылмыс деп тану қажеттілігін тудырады. Криминализацияның қарсыластарының көпшілігі біріншіден, тартудың өзі серпінді дамып келе жатқан қоғам жағдайында қоғамдық қауіп төндірмейді, екіншіден, тартушыларды тарту үшін жеткілікті қылмыстық құқықтың жалпы бөлігінің қатысу институтына арналған нормалары көрінеді. Жақтастар 2000 жылғы Хаттамадағы сауданың құрамдас бөлігі ретінде азғыруды көрсетуге және донор елдердегі осы әрекеттің жоғары қоғамдық қауіптілігіне сілтеме жасайды.

Азғырып-көндіру көптеген жеткізуші елдерде (Македония, Румыния, Ресей, Колумбия, Белоруссия, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан және т.б.) қылмыс деп танылады. Әдетте, оны адам саудасының құрамына элемент ретінде қамтиды, бірақ кейбір мемлекеттердің Қылмыстық кодекстерінде ол жеке бапқа шығарылған. Мұндай тәсіл ТМД елдерінің Қылмыстық заңдарында ерекше таралған. Осылайша, Беларусь ҚК 187-бабы, Қазақстан ҚК 128-бабы, Тәжікстан ҚК 132-бабы, Қырғызстан ҚК 124-бабы [32,40-41] «алдау жолымен жыныстық немесе өзге де пайдалану» мақсатында тартуға тыйым салатын мүлдем бірдей нормаларды қамтиды. Филиппин Республикасының жазалау туралы Кодексі кез келген тәсілмен және кез келген сылтаумен әйелдерді жыныстық және еңбектік пайдалану мақсатында тартатын немесе тартатын кез келген адамды жазалайды (341-б.) [33,85-86].

ТМД елдерінің нормаларынан айырмашылығы, Филиппин кодексінің белгілері сөзсіз болып табылады, өйткені оны қолдану үшін тарту және тарту тәсілі маңызды емес, ал басқа елдерде тарту алдаумен ұштаспау керек. Алдау міндетті түрде болуына сілтеме тарту үшін қажетті шарт болып табылмайды деп ойлаймыз, өйткені құрамында арнайы мақсат - жыныстық және өзге де қанаушылық анықталған, бұл өзі адамның ерікті келісімінің салдары бола алмайды. Қылмыс құрамының мұндай конструкциясы ел жасаушылар үшін аса маңызды, өйткені олардың аумағында дамыған елдердің секс-индустриясының қажеттілігі үшін «кадрларды іріктеу» жүргізіледі. Әдетте, бұл актіге құрбандардың отандастары қатысады, демек, норма ең басында сауданың жолын кесу үшін қажет. Біздің ойымызша, мұндай тәсіл адам саудасына қарсы күрестің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Тартудың криминализациясы донор елдерге көбірек қызықты болғанымен, олардың аумағында осы іс-әрекет жүзеге асырылып жатқандықтан, кейбір қабылдаушы мемлекеттер оны қылмыстық жазаланатын әрекет деп тану қажет деп санады.

Дания ҚК-нің 228-бабының 2-бөлігі «қандай да бір басқа адамға шетелде кәсіби қызмет ретінде аморальды жыныстық қатынас жасау мақсатында немесе осы адамды осындай моральдік қызмет үшін пайдалану мақсатында елден кетуге итермелеген адам үшін, егер осы адам болса, жазаны талап етеді ... көрсетілген мақсат туралы хабардар емес». Әрине, тарту мақсаты өте тар түсіндіріледі, сонымен қатар, жеткізуші елдерге қарағанда донорлар әрдайым аумақтық жағынан азғыруды шектейді. Ол бір мемлекеттің шегінде жасалуы мүмкін емес, керісінше, әрқашан шекараны кесіп өтуге байланысты. Сонымен қатар, көшу мақсатын түсінбеген шетелдік жәбірленуші болуы тиіс. Батысеуропалық заң шығарушы мемлекеттердің заң шығарушыларына қарағанда, адам саудасының мақсаты туралы хабардарлық позицияда тұр, осылайша, көптеген халықаралық ұйымдардың ұсынымдарына қарамастан, шетелге жезөкшелікпен айналысуға баратындарды, бірақ еңбек жағдайларына қатысты алданатындарды құрбандар шеңберінен шығара отырып.

Адам саудасының бірегей құрамдарын дербес құрған елдер ерекше тұр, олар сыйыспайтын сияқты көрінеді. Мысалы, Колумбия ҚК 188а-бабы [34,98-101] жезөкшелікпен, порнографиямен, қайыршылықпен айналысуға тарту мақсатында, борыштық немесе өзге құлдыққа, мәжбүрлі жұмыстарға, мәжбүрлі еңбекке тарту мақсатында немесе өзі немесе басқа адамдар үшін экономикалық пайда табу мақсатында жалған некеге басқа адамдарды ұлттық аумақ ішінде немесе шекара арқылы ауыстыруға көндіру, мәжбүр ету ретінде түсінетін адам саудасына тыйым салады. Мақаланың негізіне бейілдеу қылмысы, яғни шын мәнінде, азғырып-көндіру және мәжбүрлеу жатады. Осы екі іс-әрекетті аталған мақсатта жасау адам саудасының құрамын құрайды. Бұдан басқа, колумбиялық заң шығарушы органдарды алу немесе трансплантациялау мақсатында сауданың қылмыстығын алып тастай

отырып, мақсатты баяндауда жинақтауды егжей-тегжейлі аударуды талап етті.

*Жыныстық қанаушылық және/немесе жезөкшелік мақсатында әйелдерді сату.* Жыныстық қанаушылық және/немесе жезөкшелік мақсатында әйелдер саудасының қылмысы ең алдымен қабылдаушы елдерге тән.

Көптеген адамдар мұны жезөкшелікпен айналысу үшін шетелдіктерді тартудың жаппай таралуымен байланыстырады. Екінші орында тұрған еңбекке мәжбүрлеу әдетте қылмыстық жазаланатын әрекеттер санына кірмейді. Кейбіреулер мәжбүрлі еңбек үшін адам саудасының экономикалық пайдасының себебін көреді. Мысалы, Латын Америкасының заңсыз мигранттарының саны ерікті және АҚШ-тың оңтүстік шекарасын кесіп өтетін мәжбүрлеу бойынша сансыз. Бұл негізінен еңбекке мәжбүр ететін және/немесе жыныстық қанаушылыққа ұшырайтын қыздар мен әйелдер. Олардың санын аз біледі, бірақ олар өз еңбегі үшін тиын алады, ал тәулігіне 12 және одан да көп сағат жұмыс істейді. Олармен күресуге ел Үкіметі жол бермейді-бұл оңтүстік штаттардың экономикасын әбден бұзар еді.

Бірінші кезекте жезөкшелік мақсатында әйелдер саудасын жазалайтын мемлекеттердің қатарында Германияны атап өту керек. Елдің ҚК [35] адам саудасына арналған бірнеше баптан тұрады және термин өте қызықты түсіндіру береді. 1-бабының «б» тармағына сәйкес 180 мүліктік пайда үшін оның дәрменсіздігін біле отырып, басқа адамға әсер ететін, осы адамның бөтен елде болуына байланысты, оны үшінші тұлғамен жасайтын немесе бұл адамды үшінші тұлғаның өзіне қатысты осындай әрекеттер жасауына жол беруге мәжбүр ететін кез келген адам жазаланады.

«Нәпсіқұмарлық іс-әрекеттер жасау» тұжырымын пайдалану «хат алмасу бойынша қалыңдықтың» феноменімен күресу үшін норманы пайдалануға мүмкіндік береді, соның нәтижесінде шетелдікке үйленуге ұмтылған әйелдердің бір бөлігі борделерде болады.

ҚК-де қылмыстық қудалауға мүмкіндік беретін қылмыс құрамы бар тағы бір ел Австрия болып табылады. 217-бап [36] адамды, тіпті егер ол жезөкшелікпен кәсіби айналысса да, оның азаматтығы бар немесе оның әдеттегі болатын жері болып табылатын не осы мақсатпен адамды қуып тастайтынға қарағанда, жыныстық өмір сүру үшін адам тасымалын қылмыс деп таниды. Австриялық норма ерекше ескертуден тұрады: заң үшін құрбанның жезөкшелікке немқұрайлы тартылуы.

Елдердің негізгі көпшілігі осындай жағдайларды өз заңдарына енгізбейді, алайда сауда туралы заңнаманы қолдану тәжірибесі көрсеткендей, құрбанның кәсіби жезөкшелікпен айналысуға тартылу фактісі өз Отанында саудагерлер үшін жазалау дәрежесіне де, қылмыстық істің тағдырына да теріс әсер етуі мүмкін. Австриядан басқа, тағы бірнеше елдер заңнамада жазалау және қылмыстық ізге түсу үшін немқұрайлылық құрбанның өз Отанында жезөкшелікпен айналысуын айтты, бірақ олардың ешқайсысы «хат жазысу бойынша қалыңдық» сервисін пайдалану нәтижесінде адам саудасынан



зардап шеккен құрбанның шамалы моральдық келбеті ретінде қарастырмайды.

Германия ҚК 181-бабы адам саудасына қарсы іс-қимыл үшін жеткілікті нормаларды конгломерат кешенінде құра отырып, 180-б-бабымен толықтырады. 2-тармақша алдау арқылы адамды зорлық-зомбылық, оны қолдану немесе қудалау қаупін қолдана отырып, алдау арқылы адамның еркіне қарсы тартатын немесе қорқытатын кез келген адамды қылмыскер деп таниды, оны бөтен елде болуына байланысты оның дәрменсіздігін біле отырып, оны үшінші тұлғамен жасайтын жыныстық әрекеттер жасау үшін жеткізеді немесе бұл адамды үшінші адамның өзіне қатысты осындай әрекеттер жасауына жол бермеуге мәжбүрлейді. Неміс нормалары жезөкшелік ұғымымен шектелмейді, ал зардап шеккен адам объект және субъект ретінде әрекет ете алатын кез келген жыныстық әрекеттерге дейін кеңейтілді.

Германия ҚК 184с-бабы «жыныстық әрекеттер» ұғымына анықтама береді. Олар – қандайда бір қорғалатын құқықтық игіліктер үшін маңызы бар, болған жағдайды қабылдауға қабілетті адамға қатысты жасалған іс-әрекеттер ғана түсінеді.

Бұл дефиницияны талдай отырып, біз 2000 жылғы Хаттамасымен ұсынылған жыныстық қанаушылыққа тең деген қорытындыға келдік. Бұдан басқа, сауданың мақсаты өзгертілді: 2000 жылғы Хаттамада пайдалану емес, мүліктік пайда алу, бұл дәлелдеуді едәуір жеңілдетеді, бірақ басқа елдерде пайдалануға ұсынылмайды, өйткені мұндай мақсатты адам саудасының дәстүрлі құрамына енгізу оны заңды іс-әрекеттерден, мысалы, персоналды қабылдау жөніндегі агенттіктерден ажыратуға мүмкіндік бермейді.

Германия ҚК нормаларында адам саудасы тізбегінің барлық қатысушылары ескерілді: азғырушы, тасымалдаушы, жеткізуші және көптеген елдердің қылмыстық дәстүрлері үшін өте сирек. Әрине, сауда құрбандарын пайдаланудан түскен табыстар мен өзге де пайда табу өнім беруші елдерде криминализациялануы екіталай, алайда мұндай норма қабылдаушы елдер үшін өте пайдалы болып көрінеді.

Өкінішке орай, қазіргі уақытта бұл жаңалық өте сирек кездеседі, осылайша, саудаға қарсы қылмыстық-құқықтық іс-қимылдың негізгі тірегі құрбандарды тартумен, жеткізумен және берумен айналысатын адамдарға шоғырланады. Зардап шегушіні тікелей пайдаланатын адам оны басу арқылы пайдалану қылмыскерлер емес, себебі ол жауапкершілікке тартылмайды.

Кейбір зерттеушілер тікелей адам саудасына қатысты емес дәстүрлі нормалар, мысалы, кез келген қылмыстық кодексте бар жезөкшелікке мәжбүрлеу үшін қанаушыларды жазалау үшін жеткілікті деп санайды. Өкінішке орай, тәжірибеде керісінше. Көп жағдайларда адам саудасының құрбандарын пайдалануда тапқан адамдар жауапкершіліктен мүлдем кетіп қалады немесе олардың әрекеттері саудаға байланысты емес деп жіктеледі. Пайдаланушыларды әдетте еңбекке мәжбүрлегенде ғана жазалайды.

Мысалы, Америка Құрама Штаттары аумағында аморальдық мақсатта кәмелетке толмағандарды пайдалануда айыпталушылар Тони Кеннард, Виктор Вирченко мен Павел Агафонов тиісінше 4 жыл, 30 және 18 ай бас бостандығынан айырылды[37,3-7]. Сондай-ақ, американдық билікпен жыныстық қызмет көрсетуге мәжбүрлегені үшін және адам саудасына байланысты өзге де қылмыстар жасағаны үшін жауапқа тартылған Лев Трахтенбергті бастапқыда 250 жыл бас бостандығынан айыру қаупі төніп тұрды. Алайда, сот төрелігімен жасалған мәміле нәтижесінде 2005 жылдың наурыз айында ол тек 3 жылға сотталды. Сонымен қатар, Америкалық Самоа Кил-су Лидегі тоқыма фабрикасының иесі еңбекке мәжбүр етті деп айыпталған 30 жылға бас бостандығынан айырылды[38].

Бельгия Германия сияқты жезөкшелікпен сауда жасау мақсатын шектемейді, оларды «қатаң әрекеттермен» толықтырады. Бельгия [39,74-75] ҚК-нің 380-бабы (1) басқа адамның жыныстық ниетін қанағаттандыру үшін кәмелетке толған адамды реніш әрекеттерге немесе жезөкшелікке айналдыру үшін куәландырады, апарды немесе өзімен бірге ұстайды. Баптың 3-бөлігі көзделген қылмыс үшін егер қылмыскер (1) тікелей немесе жанама алдауды, қатерлерді немесе кез келген түрдегі мәжбүрлеуді пайдаланса немесе (2) шетелдіктің заңсыз немесе жартылай тұрғын әкімшілік жағдайының, жүктіліктің, аурудың, дене немесе психикалық кемшіліктердің нәтижесінде туындаған ерекше осал жағдайын теріс пайдаланса, неғұрлым қатаң жаза тағайындалады.

Айта кету керек, бельгиялық заң шығарушы, оның кейбір еуропалық әріптестері сияқты, құрбандыққа әсер етудің кез келген тәсілдерін ауырлататын жағдай ретінде қарастыруға бейім. Оны жасаған адамның осал жағдайын пайдаланған кезде де білікті қылмыс болады. Бұл ереже бельгиялық нормашығармашылықтардың эксклюзивті өнертабысы болып табылмайды, сонымен қатар, тек олар оны адам саудасына қатысты ауырлататын мән-жай ретінде қарастырады, шетелдік азаматтың жағдайының заңсыз болуымен шектелмей, оны кез келген психикалық және дене кемістіктеріне, соның ішінде ауруларға дейін кеңейтеді. Көп жағдайда адам саудасының табысты болуы құрбандар өз елінен басқа мемлекеттің аумағына әкелінуіне байланысты, оның тілі мен әдет-ғұрыптары оларға белгісіз, олардың басым көпшілігінде көші-қон заңнамасын бұзушылар болып табылатынына байланысты. Бұл оларды заң мен қоғамнан тыс қояды, саудагерлерге оларды оңай айла-шарғы жасауға мүмкіндік береді. Міне, сондықтан еуропалық нормалар көбінесе бөтен елде орналасқан зардап шегушінің жағдайының осалдығына сілтеме жасайды.

Бельгиялық ҚК нормалары саудаға байланысты әрекеттердің бір бөлігін ғана криминализациялайтын және 2000 жылғы Хаттамасының талаптарына сәйкес келмейтіндіктен, оларды арнайы заң толықтырады. Бельгия Корольдігінің адам саудасына қарсы күрес туралы Заңы [40,75-83] шетелдік адамның ел аумағына келуіне немесе болуына жәрдемдесетін және осындай күшке қатысты алдау, зорлық-зомбылық немесе оның заңсыз немесе

жартылай астыңғы әкімшілік жағдайы, жүктілігі, ауруы, дене немесе психикалық кемшіліктері салдарынан туындаған ерекше осал жағдайын теріс пайдаланатын кез келген түрдегі немесе қатерді пайдаланатын адамдарға қарсы бағытталған. Егер ҚК-де тек азғырып-көндіру, орнын ауыстыру және ұстап қалу айтылған болса, онда заң саудаға келуге және болуға жәрдемдесумен толықтырады.

Сонымен қатар, сауда туралы Заңның ережелері жақын арада қаралған кезде неғұрлым жалпы тұжырымдалған болып табылады, бұған кінәлі адамдарды сатып алу-сатуға қудалау үшін ғана талап етіледі. Олар заңсыз көші-қонның жолын кесу үшін де бірдей табыспен қолданылуы мүмкін.

Германияда қарағанда, қабылдаушы елдердің басым көпшілігінде сауда мақсаттары өте тар және әдетте жезөкшелікке түседі. Мысалы, Голландия ҚК 250-бабы [41] басқа адамды тарту, алу немесе ұрлайтын кез келген адамды осы адамды шет мемлекетте жезөкшелікпен айналысуға мәжбүр ету мақсатында қылмыскер деп таниды. Шамамен осындай норманың мазмұны бойынша қабылдаушы аумақ ретінде саудаға тартылған Батыс Еуропаның басқа елдерінің қылмыстық заңдары бар.

Италияның жазалау туралы Кодексіне сәйкес адамды зорлық-зомбылық, қорқыту немесе алдау арқылы жезөкшелікпен айналысу үшін шет мемлекеттің аумағына келуге мәжбүр ету қылмысы деп танылады. Жезөкшелікпен сауда жасау мақсатын шектеу қылмыстық заңның іс-әрекет аясынан тыс жыныстық қанаушылыққа байланысты, бірақ жезөкшелікке жатпайтын, мысалы, стриптиз, порнографиялық түсірулерге және т. б. [42,64-67] қатысуға байланысты әрекеттердің кең ауқымын қалдырады.

Жезөкшелік мақсатында әйелдердің саудасы қылмыстық заңға оны құрайтын элементтерді іріктеп енгізумен байланысты. Әдетте-кейбір жағдайларда мәжбүрлеу толықтыратын тарту және жылжыту. Екінші бөлігі – құжат Аустрия ҚК адамның азаматтығы бар немесе оның әдеттегі болатын жері болып табылатын, өзінің ниетіне қатысты оны жаңылыстырып, немесе адамды зорлық-зомбылық немесе қауіпті қатер қолдана отырып, басқа мемлекеттің аумағында осындай қызметпен айналысуға мәжбүрлейді не жәбірленуші адамды зорлық-зомбылықты қолдана отырып немесе жәбірленуші адамды өзінің ниетіне қатысты жаңылыстырып, басқа мемлекетке жеткізеді деген ниетпен адамды жезөкшелікпен айналысуға итермелеуді қылмыс деп атайды.

Адам саудасы ұғымынан мәмілелер жасау, сондай-ақ жәбірленушіні өзгедей беру мен алу алынып тасталады, бұл кінәлілерді іріктеп қудалауға және осы бірқатар елдердің қылмыстық нормаларын түсіндіруде әдеттегі арнайы жәбірленуші-шетелдік азаматтан ерекшеленетін мәжбүрлеу жезөкшелігінің түріне айналатын құбылыстың мәнін елемеуге әкеп соғады.

Адам саудасын түсіндірудің тағы бір бағыты оны кейіннен жыныстық пайдалану үшін адам ұрлау түрлеріне жатқызу болып табылады. Корея Республикасы ҚК-нің 288-бабы [43]әдепсіз немесе сексуалдық әрекет жасау немесе табыс табу мақсатында адамды күшпен ұрлау немесе алдау, сондай-ақ

жезөкшелікке арналған әйелді сатып алу және сату үшін жауапкершілікті көздейді. 289-бап адамды күшпен немесе алдау арқылы ұрлау немесе басқа адамды елден тасымалдау үшін сатып алу немесе сату қылмыс ретінде қарастырады.

289-баптағы әрекет корейлік заң шығарушылармен адам бостандығына аса ауыр оқталуға негізделген, бұл жазалаумен тіпті дайындау немесе осындай қылмысты жасау мақсатында сөз байласуға кіру жазаланады (290-бап). Бұдан басқа, ұрланған, сатылған немесе тасымалданған жасырынған немесе жасырынған адамдар қудаланады (292 б.1-б.).

Әлбетте, қылмыстық жазаланатын әрекеттердің ішінен азғырып-көндіру шығады. Адаммен жасалатын мәмілелерді анықтау тек сатып алу-сату арқылы ғана басқа ақы төлеу беруді, мысалы, ауыстыру немесе сыйға тартуды қамтуға мүмкіндік бермейді. Жалпы, сауданың арнайы мақсатта жүзеге асырылатын ұрлаудың түріне дейін тарылуы ақталмаған болып көрінеді: көптеген зерттеулер көрсеткендей, адам саудасы құрбандарының аз ғана пайызы ғана ұрланады. Корейлік қылмыстық құқық нормалары осылайша тұжырымдалған, бұл қылмыстар корей азаматтарына қатысты жасалған жағдайда ғана жауапкершілікке тартуға мүмкіндік береді. Егер саудагерлер шетелдіктерді пайдаланса-олар қылмыскерлер емес. Сонымен қатар, көптеген елдерде, егер саудагерлер сауда жасауды алмастыра алмаса немесе мұндай нормалар мүлдем болмаған жағдайда, олар сутенерство немесе жезөкшелікке тартқаны үшін жауапкершілікке тартылуы мүмкін. Кореяда бұл өте қиын: қылмыскер-кәмелетке толмаған қызды немесе кәрі мінез-кұлқымен ерекшеленбейтін әйел адамды жыныстық қатынасқа тартатын адам ғана саналады (242-бап). Демек, кәріс заңдары бойынша мінез - құлқы бар шетел азаматтарының саны өте көп, тек сауда құрбандары ғана емес, сонымен қатар жезөкшелікке тартудан зардап шеккендер де саналмайды.

Жезөкшелік мақсатында сауданы қылмыстық қудалау реципиент елдерге тән болғанымен, тіпті осы ереженің ерекшелігі бар. Кейбір донор елдер сауда мақсатын айтарлықтай шектеді.

Мысалы, Чехия, ең алдымен, адамдардың әлемдік нарығына «тірі тауар» жеткізушісі бола отырып, жезөкшелік мақсатында әйелдер саудасын қылмыс деп таныды. ҚК-нің 246-бабы әйелдерді өзге адамдармен жыныстық қатынаста пайдалану мақсатында тартуға, жалдауға және ауыстыруға тыйым салады. Таиланд [44,163-165]Корольдігінің жазалауы туралы кодекстің 283, 283, 284-баптары тек жезөкшелік мақсатында саудаға арналған. Жасырын қылмыстық заңнамаға сәйкес, үшінші тұлғалардың жыныстық қанағаттануы үшін жасалған әрекеттер қылмыстық деп мойындалады, ол кез келген түрдегі зорлық-зомбылықты, қорқытуды, физикалық зорлық-зомбылықты, моральдік әсерді немесе психикалық зорлық-зомбылықты пайдалана отырып, әдепсіз сексуалдық мақсат үшін ұсыныс, жеткізу және тасымалдау болып табылады.

Ұсынылған нормаларды талдау екі қылмыстық заңда да мәмілелер жасау және адамның өзге де берілуі елемегенін көрсетеді, бұл шын мәнінде

тікелей "тірі тауар" сатушыларының жазасыздығын білдіреді. Бұдан басқа, құрылған құқықтық құрылымдар көбінесе жезөкшелікке мәжбүрлеу үшін кінәлілерді қудалауға бағытталған және тек ұқсас жыныстық қанаушылыққа қолданылуы мүмкін.

Оңтүстік-Шығыс Азияның кейбір елдері жезөкшелікке мәжбүрлеу призмасы арқылы адам саудасын қарай отырып, одан әрі қарай жүрді, бұл жауапкершілікке тартылуы мүмкін субъектілер тобына, сондай-ақ сауда құрбандары заңмен танылғандарға айтарлықтай әсер етеді.

1973 жылғы Малазиялық «Әйелдер мен қыздарды қорғау туралы» Заңына сәйкес [45,90], жезөкшелік мақсатында әйелдер мен балаларды сатумен, жалдаумен, жеңгетайлықпен және ұстаумен айналысатын, сондай-ақ әйелдерді делдалдықпен, алдамшылықпен және осы мақсат үшін Малайзияға әкелумен байланысты әрекеттерді жүзеге асыратын бордельдердің жеңгелері мен ұстаушылары қылмыстық жазаға тартылады. Норманың әрекет ету аясы Малайзия аумағына әкелінетін саудадан зардап шеккендермен ғана қатаң шектеледі. Малазиялық азаматтардың саудагерлері жауапкершілікке тартыла алмайды. Қаралып отырған норманы қолдануға елеулі әсер ететін тағы бір жағдай-қылмыстың арнайы субъектісі. Демек, егер әйелдер саудасымен айналысатын адам бордельдің ұстаушысы болып табылмаса, ал оның қызметі жеңгетайлық ретінде саралана алмаса, ол сауда үшін қылмыстық жауапқа тартылмайды.

*Заңсыз көші-қон.* Адам саудасына қарағанда заңсыз ми-грация адам құқықтарын бұзудың ең нашар түрі ретінде халықаралық қоғамдастықпен қаралмайды және өзіне осындай ерекше назар аудармайды. Әсіресе, бұл 2000 жылғы Хаттаманың нормаларын және трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенцияға тағы бір қосымшаны - Мигранттарды құрлық, теңіз және әуе арқылы заңсыз әкелуге қарсы хаттаманы салыстыру кезінде анық байқалады. Заңсыз көшіп-қонушылар келген елдің биліктері тарапынан қылмыстық қудалаудан қорғалмаған, оларға Халықаралық құқық адам саудасының құрбандары үшін талап ететін жеңілдіктер берілмейді, заңсыз көші-қонды және т. б. жою жөнінде кең ауқымды іс-шаралар өткізу көзделмейді.

Бұдан басқа, 2000 жылғы Хаттамамен бастамашылық жасалған әртүрлі елдердің ұлттық заңнамасындағы өзгерістер заңсыз көші-қон саласына еш қатысы жоқ, бірақ заңсыз көші-қон туралы хаттама оны жинаудан кем емес, сонымен қатар мигранттарды заңсыз әкелуді криминализациялауды талап етеді. Өкінішке орай, көптеген елдер олардың қылмыстық нормалары заңсыз көші-қон ұйымдастырудағы кінәлілерді қудалау үшін жеткілікті деп есептей отырып, оның шақыруына ешқандай жауап бермеді. Адам саудасымен тығыз байланысты, кейде одан ерекшеленетін қиын бола отырып, заңсыз көші-қон заң шығарушы тарапынан аз көңіл бөлуді талап етеді.

Бүгінгі таңда тек төрт елдің ғана АҚШ, Бельгия, Түркия және Колумбия мигранттарын заңсыз әкелудің жолын кесуге бағытталған арнайы нормалары бар. Жоғарыда айтылғандай, Бельгия Корольдігінің аумағында

шетелдіктің ел аумағына келуіне және болуына тікелей немесе делдалдар арқылы жәрдемдесуге тыйым салатын адам саудасына қарсы күрес туралы Заң әрекет етеді. Колумбия ҚК 188-бабы көшіп-қонушылардың орын ауыстыруына, атап айтқанда басқа адамдарды заңсыз көші-қонға итермелеуге, мәжбүрлеуге, жүріп-тұру еркіндігін шектеуге, жеңілдетуге, қаржыландыруға немесе өзіне немесе басқа адамдарға пайда табу мақсатында заңмен белгіленген міндеттер мен жағдайларды орындамай, адамдарды елге заңсыз жылжытуға қатысудың кез келген басқа нысанына тыйым салады.

Түркия ҚК 201 (а)-бабы шет мемлекеттің азаматтары болып табылатын адамдарға немесе азаматтығы жоқ адамдарға немесе Түркияда тұрақты тұруға рұқсат алмаған адамдарға, Түркияда заңсыз кіру немесе тұру кезінде жәрдемдесу немесе материалдық пайда алу ниетін тікелей немесе жанама түрде елден заңсыз шығу кезінде мұндай адамдарға жәрдемдесу ретінде айқындалатын мигранттарды контрабандалық әкелуге тыйым салады. Қылмыс жасауға қатыспаған, бірақ бұрын елге кіруді, елде заңсыз кетіп немесе заңсыз болып қалуды жүзеге асырған не жоғарыда аталған мақсаттар үшін қолдан жасалған жеке куәлігін немесе келуге/кетуге арналған құжаттарды дайындаған немесе ұсынған не осы әрекеттердің кез келгенін жасауға оқталған заңсыз көшіп-қонушыларға жәрдем көрсеткен адамдар да жазалауға жатады.

АҚШ заңдары жинағының 18 титулының 1328-бабы жезөкшелік және өзге де аморальдық мақсаттар үшін көшіп-қонушыларды заңсыз әкелуге бағытталған, бұл ретте заңсыз әкелу мақсаттарын орындау үшін тек қана тікелей әкелу ғана емес, сондай-ақ ұстап қалу, бақылау, тиісті жұмыс түрін және тұрғын үйді беру криминализацияланады.

Жоғарыда келтірілген төрт норманың барлығы заңсыз көші-қонға қарсы бағытталған. Сонымен қатар, олардың принципті айырмашылықтары бар, бұл қылмыскерлер деп танылатын қылмыстық әрекеттер шеңберіне елеулі әсер етеді. Бельгиялық норма безусловна және заңсыз көші-қонға жәрдемдесу фактісінің болуын ғана талап етеді. Колумбиялық және түрік заң шығарушысымен қарастырылған құрамдардың объективті жағының қажетті бөлігі арнайы мақсат – пайда табу болып табылады. Сонымен қатар, колумбиялық нормада ол кеңірек түсіндіріледі: пайда алушы қылмыс жасаған тұлға да, басқа да үшінші тұлға да бола алады. Демек, кінәлі басқа адамның, мысалы, заңсыз мигранттың мүддесінде әрекет еткен жағдайларда да қылмыстық жауаптылық туындайды. Американдық құрам жезөкшеліктің мақсаты мен өзге де аморальдық мақсаттармен шектелген, бұл еңбек және өзге де жыныстық көші-қон сипатындағы қызметтермен байланысты емес қудалауды болдырмайды.

Колумбиялық заңнамамен қарастырылған қылмыс құрамы басқа құрамдарға қарағанда, ықпал ету және мәжбүрлеу ұғымдарын бөледі. Норма іс жүзінде екі түрлі бөліктен тұрады, олардың біріншісі – әртүрлі зорлық-зомбылық және заңсыз мигранттың осал жағдайын пайдалану, оның ішінде жүріп-тұру еркіндігін шектеу, ал екіншісі-заңсыз көші-қонға көндіру,

жеңілдету, қаржыландыру және қатысудың өзге де нысандары. Заң тек өзінің іс-әрекетімен осындай келуге ықпал ететін адамдарды ғана емес, сонымен қатар кәсіпорынға тек қаржы қатысатын адамдарды да, демек, көшіп-қонушыларды кейіннен пайдалануға мүдделі адамдарды да қамтиды.

Қылмыстық заң заңсыз көші-қонның жолын кесу саласындағы ғана емес, осы адамдарға жауапкершіліктен қашуға мүмкіндік беретін қандай да бір операцияның нақты ұйымдастырушыларын немесе қаржыгерлерін түрден түсіретіндіктен, осындай тәсілдің төтенше маңыздылығын атап өтеміз.

Түрік нормасының ерекшелігі ел аумағына кіруге, онда болуға және шекара режимін бұза отырып шығуға жәрдемдесу қылмыстылығынан тұрады, бұл қылмыс деп сирек танылады. Әдетте Заң Мемлекеттің Егемен аумағына белгіленген ережелер мен рәсімдерді бұза отырып, көшіп-қонушылардың енуіне тыйым салумен ғана шектеледі. Мұндай адамдардың елден келуі, тіпті егер ол құқық нормаларын бұзумен байланысты болса да, қылмыстық заңның қолданылу аясынан тыс болса да.

Заңсыз көші-қонға қатысуды криминализациялауға американдық көзқарас оның барлық элементтерін тізбектеп қудалауға негізделген: әкелу, ұстап қалу, бақылау және жұмыс пен тұрғын үй беру және көп жағдайда Колумбиямен ұқсас. Алайда, колумбиялық нормадан айырмашылығы, қылмыс тек тікелей қатысу болып саналады.

*Құлдық және саудаға байланысты өзге де қылмыстар.* Адам саудасына қарсы бағытталған қылмыстық-құқықтық тыйымдарды талдай отырып, ілеспе құбылыстар мен қанаудың әртүрлі нысандарын криминализациялайтын құрамдарға қатысты болмайды. Бұл жерде біз жезөкшелікпен айналысуға мәжбүрлеуді төмендетеміз, өйткені бұл іс жүзінде әрбір қылмыстық заңмен тыйым салынады, бұл ретте тиісті нормалар тек жазалау шарасымен және элементтердің шамалы айырмашылығымен ғана ерекшеленеді.

Жезөкшелікке мәжбүрлегеннен кейін екінші-құлдықты криминализациялау. Мысалы, Әзірбайжан [46,34] ҚК меншік құқығына тән құқықты адамға қатысты толық немесе ішінара жүзеге асырғаны үшін (1-б.) және адамды жасырын емес адамға айналдыру немесе жасырын емес ретінде пайдалану, оны сату немесе айырбастау, оларға билік ету мақсатында ұстағаны үшін, сондай-ақ жұмысқа тартумен немесе заңсыз адамдарды тасымалдаумен байланысты кез келген әрекет үшін, сол сияқты сексуалдық негіздегі құлдық немесе құлдық негізінде жыныстық еркіндікке қол сұғу үшін (3-б.)

Халықаралық сарапшылар атап өткендей, құлдық [47] – адам құқығын бұзудың соңғы түрінің бірі. Әзірбайжандық заң шығарушы ұсынған құқықтық құрылым, біздің ойымызша, тіпті құл иелерінің қылмыстық қудалау жолында еңсерілмейтін кедергі жасайтын бірқатар елеулі қателіктерді қамтиды.

Мысалы, мақаланың диспозициясы халықаралық практикада қолданылатын «құлдық» ұғымының үзілген нұсқасын қамтиды, сонымен қатар, қылмыстық қудалауға зардап шегушіге қатысты меншік иесінің

құқығын, атап айтқанда иелену, пайдалану және билік етуді жүзеге асыратын адам ғана ұшырауы мүмкін. Осы элементтердің ең болмағанда біреуінің болмауы осы бап бойынша жауапкершілікке тартуды қиындатады.

Құқықтылықты ішінара жүзеге асыруға сілтеме жағдайды түсіндірмейді, өйткені осы бап бойынша іс-әрекетті саралау үшін жәбірленушіге қарсы дәл жасалуға тиіс екендігі анық емес: мысалы, құрбанды пайдалану жеткілікті ме немесе оны иелену қажет пе. Осылайша, қарастырылып отырған бап Әзірбайжан аумағында әлі де орын алып отырған ұлттық әдет-ғұрыптарды, көрші Түркия борделіне әйелдерді әкетуге кедергі келтіруден гөрі, тезірек жоюға арналған деп болжауға болады.

Сонымен қатар, Әзірбайжанның қылмыстық заңы адам саудасын білмейтіндігін ескере отырып, ҚК-нің 106-бабының 3-бөлігі адамды сатып алу-сатуды қылмыстық қудалау үшін құрылған. Өкінішке орай, ұсынылған тұжырым құлдарды пайдаланатын адамдар жауапқа тартылуы мүмкін. Егер адамға қатысты меншік иесінің құқығына тән құқықтардың кейбірі ғана не құлдыққа ұқсас, бірақ мұндай болып табылмайтын өзге де институттар жүзеге асырылған жағдайда, саудагерлердің іс-әрекетінде 106-баптың 3-бөлігінде көзделген қылмыс құрамы қаралмайды.

Әзірбайжан қылмыс құрамын талдай отырып, біз оны ҚР ҚК-мен салыстыра алмаймыз, оған қатысты құқықты жүзеге асыратын адамның еңбегін пайдалану үшін жауапкершілікті көздейтін, егер ол оған байланысты емес себептер бойынша жұмыстарды немесе қызметтерді орындаудан бас тарта алмаса, меншік құқығына тән. Екі норманың да принципті түрде әр түрлі негізі бар, өйткені әзірбайжандық құллықтың сөзсіз жағдайын қылмыс деп санайды, ал қазақстандық – қанау мақсатында пайдалану және ол бас тарта алмайтын жағдайда ғана. Барлық кемшіліктерге қарамастан, Әзірбайжан заң шығарушысы ұсынған құрам Қазақстан Республикасына қарағанда анағұрлым оңтайлы болып көрінеді деп ойлаймыз.

Көптеген елдер адам саудасын қылмыстық жазаланатын әрекетпен мойындаумен шектеліп, оған қатысты әр түрлі элементтерді криминализациялаумен шектелмеген. Мысалы, 418-а б. 5-б. сәйкес Македония ҚК адам саудасының құрбаны екенін біле отырып, адамның жыныстық қызметін пайдаланатын немесе сататын әрбір адам бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Норма, шын мәнісінде, жаңашыл және әр түрлі мемлекеттердің көптеген Қылмыстық кодекстерінде ұсынылған, онда сауда құрбандары жезөкшелікті және өзге де сексуалдық Қызметтерді пайдалану қылмыстық заңмен жезөкшелікпен айналысуды ұйымдастыру немесе оған мәжбүрлеу тұрғысынан қарастырылады. Швецияның заңнамасы осындай нормадан тұрады, бірақ ол жалпы сипатқа ие және жалпы жыныстық қызметтерді сатып алуға тыйым салады. Өкінішке орай, екі мақаланы қолдану айтарлықтай қиындықтармен байланысты, бұл олардың тиімділігін төмендетеді.



Егер Македония нормасы сексуалдық қызметтерді сатуға және оларды пайдалануға тыйым салса, онда «адам саудасына қарсы күрес және оның алдын алу туралы» Румын Заңы саудаға ұшыраған басқа елдер азаматтарының Румын аумағына тікелей немесе делдалдар арқылы кіруіне немесе болуына саналы түрде итермелеуге немесе жол беруге байланысты әрекеттерге тыйым салады (17-бап). Кейіннен саудаға тарту үшін адамдарды әкелуге тыйым салынған басқа елдерден өзге елдерге қарағанда, Румыния саудадан зардап шеккендердің келуіне және болуына тыйым салды.

Бұл құрам, біздің ойымызша, адам саудасы құрбандарының ел аумағы арқылы Батыс Еуропаға транзитінің жолын кесуге бағытталған. Көптеген шығысеуропалық мемлекеттер Еуроодаққа қатыстылығына байланысты қажетті құжаттарды, соның ішінде Шенген визасын ресімдеу және батысқа қарай кедергісіз жылжу үшін аралық пункттер болып табылатыны құпия емес. Румыния мұндай норманы енгізе отырып, сауданың транзиттік құрбандары анықталған жағдайда (адам саудасы румын Заңы бойынша аяқталған қылмыс болып, адам кейіннен пайдалану үшін куәландырылған, мұндай пайдалану жәбірленушіге қатысты әлі жүзеге асырылмаған кезде) құқық қорғау органдарына оларды алып жүретін адамдарды қылмыстық жауапкершілікке тарту құқығы берілді.

Адам саудасына түскен қаражат басқа да қылмыстық қызмет түрлерін қаржыландыруға жұмсалады, ал олардың бір бөлігі заңдастырылады. Колумбия ҚК 323-бабы ақша қаражатын заңдастыруға арналған, бұл ретте заңсыз көші-қон және адам саудасы осындай дерек көзі ретінде ерекше атап көрсетілген. Негізінде, қылмыстық кірістерді заңдастыруды әдеттегі қылмыстық қудалау кінәлілерді жауапқа тарту үшін жеткілікті, алайда арнайы нұсқау заңдастырылатын ақшаның пайда болуының аса қауіпті көздерін нақты шектеуге мүмкіндік береді.

Жалпы алғанда үлкен эксцентрикалықпен ерекшеленетін Қытай нормалары мемлекеттік органдардың өкілдерін қорғауға бағытталған және сатып алынған әйелдің немесе баланың босатылуына зорлық-зомбылық жасау және қорқыту жолымен кедергі жасауға тыйым салатын құрамнан тұрады (ҚХР ҚК 242-бабы). 416-бап, керісінше, Мемлекеттік органдардың ұрланған адамдарды босатуға жауапты қызметкерлерінің ұрланған адамдарды өздерінен босату туралы өтінішті алғаннан кейін немесе елеулі зардаптарға әкеп соққан өзге де адамдарды жеткізгеннен кейін олардың әрекетсіздігін жазалайды.

Сонымен, көрсетілген құрамдар екі мақсатты көздейді: біріншісі құқық қорғау органдарына олардың функцияларын жүзеге асыруда қарсы іс-қимылды жою үшін қолданылады, екіншісі керісінше шенеуніктерден міндеттерді тиісінше орындауды талап етеді.

Көптеген елдердің қылмыстық заңдары адам саудасы құрбандарының құжаттарымен әр түрлі заңсыз манипуляцияларды көрсетеді немесе бұл жеке құрамға шығарылады. Мысалы, 1592-бап АҚШ заңдарының жиынтығы сауданың қатыгез нысанының құрбаны болған немесе болып табылатын

адамның жұмысты орындауды немесе қызмет көрсетуді қамтамасыз ету мақсатында сауда, пеонаж, құлдық және мәжбүрлі еңбек актісін жасауды немесе қозғалыс бостандығын шектеу немесе шектеу немесе шектеу немесе әрекет етуді және қозғалуды қамтамасыз ету үшін қылмыстық жоюды, жасыруды, алып қоюды, тәркілеуді немесе паспортты, иммиграциялық және өзге де куәландыратын (немесе оларға ұқсас) құжаттарды иеленуді мойындайды.

Саудагерлер өз құрбандарын ұстап қалу және олардың өз еркіне бағыну үшін осындай әдістерді пайдаланатыны жалпыға мәлім. Бөтен елде қалған, паспорттан және басқа да сәйкестендіруші құжаттардан айырылған әйел мүлдем дәрменсіз болады: жұмыс берушілер өздеріне қажет нәрселерді алады - құрбандыққа толық бақылау жасайды. Бап, егер олардың мінез-құлқы сауда фактісі салдарынан болса немесе арандатса, сауданың қатыгез түрінен зардап шеккен адамдарға қатысты норманың қолданылуын жоятын ескертпемен толықтырылады.

2000 жылғы Хаттамада қатысушы мемлекеттерге сауда құрбандарына реституция туралы мәселені қарау ұсынылатын ережелер бар. Өкінішке орай, әзірге тек Американдық заңнама осы норманы іске асыру үшін қажетті механизм бар. АҚШ заңдарының жиынтығының 1593-бабына сәйкес сот қылмыстық және азаматтық жазалардан басқа 77-тарауда көзделген қылмыстарды жасағаны үшін реституция тағайындауға құқылы. Реституция американдық заңдармен кешенді төлем ретінде қарастырылады, ол мыналарды қамтиды: а) құрбанның шығынының толық сомасын, онда 2259 (в) (3) бапқа сәйкес жәбірленушіні психикалық және физикалық оңалтуға, оның тұруына және т.б., адвокатқа арналған шығындарды жабуға, жоғалған кірістерге және т. б. байланысты барлық шығындар кіреді; б) қызмет көрсеткені немесе құрбанның жұмысын орындағаны үшін алынған табыстың ең жоғары сомасы немесе еңбек кепілдіктері туралы актімен кепілдік берілген еңбекақы мөлшеріне сәйкес құрбанның көрсеткен еңбегі немесе қызметтері бағаланатын сома қаралған. Сонымен қатар, егер жәбірленуші 18 жасқа толмаған болса, оның өкіліне немесе оның отбасы мүшесіне кепілдік беру нормасы қолданылады.

Адам саудасына қарсы бағытталған қылмыстық нормаларға салыстырмалы оң талдау жасай отырып, жаза мөлшері туралы мәселені бір жағынан айналып өтуге болмайды. Қазақстан Республикасы ҚК-де адам саудасы мен қанауға арналған екі әрекет бар. Екүі де ауыр қылмыстар санатына жатады. Қауіпті және аса қауіпті әрекет жасаған кезде қылмыскер тиісінше 7, 10 жылға дейінгі және 15 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады. Басқа елдердегі жаза мөлшері көбінесе ресейлік жағдайға ұқсас. Кәдімгі адам саудасы үшін 5 жылға дейінгі, кейбір жағдайларда 8 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру тағайындалады. Жекелеген елдер жазаны баламалы шаралармен, мысалы, Елеулі айыппұлдармен (Германия, Болгария, Бельгия және т.б.), қамауға алумен немесе бас бостандығын шектеумен (Белоруссия), құқықтарын

шектеумен (Румыния) толықтырады. Сараланған әрекет жасау 10 жылға дейінгі мерзімге, ал аса сараланған әрекет жасау - 15 немесе 25 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға әкеп соғады.

Тұтастай алғанда, елдердің негізгі бөлігі адам саудасы үшін шамамен бірдей жазалау шараларын көздейді, алайда кейбір мемлекеттер өте либералдық тәсілмен ерекшеленсе де, мысалы, Швеция, онда кәдімгі қылмыс жасау 2 жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасымен жазаланатын немесе керісінше, адам саудасын ауыр қылмыстарға жатқызатын болады, мысалы, Түркия, сол әрекет үшін 5 жылдан 10 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру көзделген.

Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде аумақтық әділет органдарының сот шешімдерін және уәкілетті мемлекеттік органдардың басқа да актілерін орындау саласындағы жұмысы мәселесі бойынша алқа отырысы өткізілді:

Сонымен қатар, көптеген елдер ұлттық қылмыстық заңға тікелей халықаралық-құқықтық норманы имплементациялай отырып, біріздендіру және біріздендіру туралы халықаралық-құқықтық құжаттың талабын қабылдады. Аталған тәсіл осы халықаралық актіде тұжырымдаудың күрделілігі және қылмыстық норманың диспозициясы ретінде оның қабылданбауы салдарынан дұрыс емес болып табылады.

2) адам саудасы қандай екенін анықтаудағы заң шығарушылардың тәсілдерінің айтарлықтай айырмашылығы байқалады. Әр түрлі елдердің ұлттық нормаларын салыстыра отырып, біз адамдарды сату қылмыстық заңмен не көзделген мақсаттарда мәміле жасау немесе өзге де ақы төлеу арқылы адам саудасын қабылдау деп қабылдаймыз, бұл сатушылар мен сатып алушыларды жауапкершілікке тартуға мүмкіндік береді, не жәбірленушілерді шекара арқылы өткізуге және/немесе мәжбүрлеуге (тартуға) бағытталған іс-әрекеттер ретінде. Сол сияқты, басқа да тәсіл адам саудасын тек эпизодтық қамти отырып, бірқалыпты, шын мәнінде, адам саудасына араласатын көптеген адамдарды жауапкершілікке тарту мүмкін еместігіне әкеп соқтырады.

3) адам саудасына қарсы бағытталған қылмыстық-құқықтық құрылымдардың жетілмегендігі байқалады. Көптеген елдер адам саудасын қылмыс деп танып, оның жезөкшелікпен және кейбір жағдайларда жыныстық қанаушылықпен мақсаттылығын шектеді. Мақсаттарды анықтау тәсіліндегі мұндай іріктелушілік аталған түрліліктің таралу деңгейімен байланысты. Сонымен қатар, бұл адам саудасының қалған түрлері қоғамдық қауіп төндірмейді және қылмыстық қудалауды талап етпейді дегенді білдірмейді. Адам саудасының кез келген актісі мақсатқа қарамастан адамның іргелі құқықтарының бұзылуы болып табылады және жазалануы тиіс. Сонымен қатар, жезөкшелік және өзге де сексуалдық пайдалану мақсатындағы сауда тек бостандыққа, жеке адамның ар-намысы мен қадір-қасиетіне ғана емес, оның денсаулығы мен моральдық тұрақтылығына да қол сұғатын ең қауіпті құқық бұзушылықтардың бірі болып табылады. Демек,

жезөкшелік және сексуалдық пайдалану мақсатында сауданы сараланған құрам ретінде мойындаған жөн.

4) ратификацияланған халықаралық құжаттарды басшылыққа ала отырып және құлдықтың/қанаудың криминализациясымен шектелмейтін елдердің практикалық тәжірибесін ескере отырып, норманы өзгерту қажет.

5) көптеген елдердің қылмыстық нормалары тек тікелей қылмыскерлерді ғана емес, сонымен қатар қылмыстан пайда алушыларды жауапкершілікке тартуға мүмкіндік береді, Осыған байланысты, Қазақстан Республикасы ӘҚБтК-нен алып тастау қажет.

6) адам саудасы шеңберінде құрбандыққа әсер етудің барлық тәсілдерін, сондай-ақ оған қатысты мәжбүрлеуді пайдалануды, оны қарапайым құрамнан алып тастай отырып, саралаушы жағдайы ретінде қарастырған жөн.

7) адам саудасының міндетті элементі ретінде, әсіресе донор-елдерде жаппай тарту криминализациясы қажет. Азғырып-көндіру қылмыстың жеке құрамы түрінде баяндалуы немесе адам саудасының элемент ретінде қосылуы мүмкін. Сонымен бірге, алдау арқылы немесе құрбандыққа әсер етудің өзге де әдістерімен, өйткені жалдау пайдалану, құлдық/қанау және т.б. мақсатында жалдау қазірдің өзінде азғырушының ниеттерінің қылмыстығын куәландырады.

8) түрлі елдердің ұлттық құқықтық құрылымдарын салыстыру саудагерлердің өздерін де, оларға көмектескендерді де жауапкершілікке тартуға мүмкіндік беретін көптеген бірегей және тиімді нормаларды анықтады. Сонымен бірге, көптеген нормалар олар әрекет ететін құқықтық ортадан ажыратылмайды, осыған байланысты шет елдердің қылмыстық-құқықтық тәжірибесін мұндай нормалардың мәні мен әрекет ету тетігін түсіну үшін пайдалы зерделеу арқылы Қазақстан Республикасы заңнамасының талаптарына жауап беретін аналогтар құру көрінеді.

## 2.2. Адам саудасының себептері мен шарттарының ерекшеліктері

Қазіргі заманғы криминологиялық ғылымдағы қылмыстылықтың себептері мен шарттары өзінің пайда болу тегі мен мәні бойынша әлеуметті. Олар қашанда қоғамдағы әлеуметтік қайшылықтар арасынан орын алады. Мазмұны жағынан бұлар теріс бағытты, адамдардың, қоғамның, мемлекеттің мүдделерімен санаспайды. [1,58-б.]. Ол бір-бірімен өзара байланысты үш бағытты қамтиды: (1) күресті жалпы ұйымдастыру; (2) қылмыстың алдын алу; (3) құқық қорғау қызметі.

Осы жұмыстың шектеулі шеңберіне және адам саудасына, әсіресе әйелдер саудасына қарсы күрестің толыққанды жүйесін құру үшін мамандардың кең ауқымын тарту қажеттігіне байланысты біз өз назарымызды тек кейбір ерекше маңызды шараларға ғана аударамыз.

Азаматтық қоғам субъектілерінің және мемлекеттік құрылымдардың өзара іс-қимылы. Адам саудасына қарсы күресте, әсіресе ескерту саласында үкіметтік емес ұйымдар (Бұдан әрі – ҮЕҰ) ерекше рөл атқарады. ҮЕҰ қызметі – посткеңестік кеңістіктегі жаңа феномен. Олардың бар болуы мен жұмысы Қазақстан Республикасының таңдаған демократиялық даму жолымен негізделген және азаматтық қоғамның маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. ҮЕҰ өзінің барлық алуан түрлерінде түрлі мәселелерді, соның ішінде адам саудасын шешумен айналысады.

ҮЕҰ адам саудасы мәселелерін қарастыру мен шешуде атқарған рөлін және оны белгісіз қоғамнан және мемлекеттік құрылымдарға танылатын, белгілі және әзірленетін ғылым мен практикаға айналдыруды асыра бағалау қиын. Бүгінгі күні ел аумағында адам саудасының қандай да бір аспектілерімен айналысатын бірнеше ондаған ҮЕҰ жұмыс істейді. Олардың басты ерекшеліктері келесідей:

1. олар өз қызметін адам құқығын қорғау қағидаттарына негіздейді;
2. осы ұйымдарға көмек сұраған құрбандардың мүдделері басым болып табылады;
3. олар мемлекетпен ынтымақтасады, бірақ, оның ішінде құқық қорғау органдарынан тәуелсіз;
4. анонимдік және құпиялылық қағидаттарына сәйкес жұмыс істейді, зардап шеккендер келіскен жағдайда ғана оларға құрбандар туралы ақпаратты құқық қорғау органдарына ұсынады.

Қазіргі уақытта адам саудасына қарсы іс-қимыл саласында ҮЕҰ ықпал ететін бірнеше аймақтар қалыптасты.

Ең алдымен, бұл алдын алу сипатындағы шараларды іске асыру, атап айтқанда ақпараттық науқандарды өткізу. Олардың негізгі мақсаты – азаматтардың, ең алдымен тәуекел тобына кіретін азаматтардың адам саудасының құрбандары болу қаупі туралы, сондай-ақ осы қылмысқа қарсы әрекет ету жолдары мен мүмкіндіктеріне қатысты тиісті билік құрылымдарының хабардар болу деңгейін арттыру. Сонымен қатар, ҮЕҰ -

бүгінгі таңда адам саудасы мониторингін жүргізетін, феноменмен күресу стратегиясын қалыптастырудың ажырамас бөлігі болып табылатын жалғыз құрылым. Болашақта Қазақстан Республикасындағы адам саудасы мәселесінің жағдайы туралы ҮЕҰ жасайтын есептердің құндылығы азаймайды, өйткені құқық қорғау органдарының ресми статистикасы осы саладағы істердің нақты жағдайын көрсете алмайды.

Құрбандыққа әсер ету арқылы қылмыстың алдын алу – криминологияның жаңа бағыты. Адам саудасының ерекшелігін және Қазақстан мемлекетінің қазіргі жағдайын, сондай-ақ қылмыстың таралуын болдырмау саласындағы мүмкіндіктерді ескере отырып, виктимологиялық алдын алу – адам саудасына тартылатын адамдардың санын азайтудың бірнеше тәсілдерінің бірі. ҮЕҰ қызметінің тәжірибесі көрсеткендей, құқық қорғау органдарымен ынтымақтастықта арнайы заң қабылданғанға дейін арнайы субъектіге бағытталған алдын алу сипатындағы шараларды іске асырады: тәуекел тобына кіретін және жұмысқа орналастыру мақсатында шетелге шығуға ниет білдіргендермен жұмыс жүргізеді.

ҮЕҰ қызметінің келесі маңызды бағыты мемлекеттік билік органдарымен адам саудасына қарсы күрестің құқықтық базасын әзірлеуде және кінәлілерді қылмыстық қудалау саласында құқық қорғау органдарымен ынтымақтастық болып табылады. Айта кету керек, Қазақстан Республикасының ҚК енгізілген түзетулер түрлі үкіметтік емес және халықаралық ұйымдардың белсенді қатысуымен және қолдауымен әзірленді. Аталған институттардың өкілдері өз жұмысын бастаған «Адам саудасына қарсы іс-қимыл туралы» заң жобасын пысықтау жөніндегі жұмыс тобына енді.

Қоғамдық ұйымдардың қызметі құрбандарға көмек көрсетумен байланысты болғандықтан, олар адам саудасымен немесе еңбекке мәжбүрлеумен байланысты қылмыс жасау фактілері туралы баға жетпес ақпаратқа ие болады. Алайда, құпиялықты сақтау қажеттігіне байланысты ҮЕҰ қызметкерлері тергеу жүргізу және кінәлілерді жауапкершілікке тарту үшін құзыретті органдарға адам саудасы фактісі туралы ақпарат беру үшін қауіпсіздіктің іздестірілетін кепілдіктерін беру жолымен құрбандарға әсер етуге мүмкіндігі бар.

ҮЕҰ адам саудасымен күреске үлкен үлес қосуда. Оны жете бағаламауға болмайды, өйткені ҮЕҰ бұл жағдайда жалпыұлттық маңызы бар мәселелерді шешу мен функцияларды өзіне алды. Адам саудасын болдырмау саласында жұмыс істейтін ұйымдардың тәжірибесі бар, олардың жұмыс істеу әдістері мен принциптері қылмыстың осы қауіпті түріне қарсы іс-қимылды айтарлықтай күшейтуге қабілетті. ҮЕҰ зардап шеккендерге көмек көрсету және оларды ынтымақтастыққа шақыру жолымен де, сондай-ақ өзекті мәселелер бойынша әлеуетті ведомстволар өкілдерінің хабардар болуын арттыру, олардың жәбірленушілерге қарым-қатынасын өзгерту, қолданыстағы заңнаманы жетілдіру және жаңа заңнаманы әзірлеу жолымен адам саудасына қарсы күрестің стратегиялық міндеттерін іске асырады.

Арнайы құқық қорғау қызметі. Қылмысқа қарсы күрес құқық қорғау қызметін қарамайынша, оның үстіне ол адам саудасының табиғатынан туындайтын бірқатар өзгеше ерекшеліктерді жоққа шығарады.

Қазақстан Республикасының ҚК тиісті өзгерістер енгізілген сәттен бастап құқық қолданушылар адам саудасымен байланысты қылмыстарды анықтауға, жолын кесуге және ашуға, саудагерлерге қылмыстық жауапкершілік шараларын қолдануға мүмкіндік беретін құралды алды. Бұл – адам саудасына қарсы іс-қимылды ұйымдастыру ісіндегі прогрессивті қадам, алайда шет елдердің тәжірибесі көрсеткендей, құқық қорғау құрылымдарының өкілдері көбінесе осы нормаларды қолдануға дайын емес.

Халықаралық сарапшылар құқық қолдану тәжірибесінде адам саудасын мойындаған елдердің көпшілігінде кездесетін бірқатар проблемаларды бөліп көрсетеді, оларды еңсеру өте қиын: а) адам саудасы қару-жарақ пен есірткі саудасына қарағанда айтарлықтай проблема ретінде қарастырылады; б) тек аз ғана құқық қорғау мекемелері осы қылмыстың барлық қауіптілігін мойындайды немесе ұйымдасқан қылмыстық топтардың осы қызметке қатысу проблемасымен айналысады; в) адам саудасы құлдық нысаны ретінде емес, «шетелдік жезөкшелік» немесе заңсыз еңбек нарығы ретінде қабылданады; г) сауда объектісі болған тұлға тарапынан келісімнің презумпциясы; д) қолданыстағы және қабылданатын заңдар саудаға кінәлі адамдарға қарағанда, құрбандық болған адамдарға қарсы анағұрлым көп дәрежеде қолданылады.

Өкінішке орай, бұл үрдістердің барлығы Қазақстан Республикасында байқалады. Біздің сауалнамалар көрсеткендей, құқық қорғау органдарының қызметкерлері адам саудасының болу фактісін мойындап отырса да, онымен күресті ел үшін өзекті деп санамайды [2]. Көпшілік (56%) феноменнің болу фактісін жоққа шығармайды, бірақ оны мемлекеттік деңгейде мәселені тез арада шешуге бастамашылық ету үшін жеткілікті қауіпті деп санамайды. Дерееу қажетті деп тек 38% деп санайды. Кейбіреулер проблема мүлдем жоқ немесе мұндай жағдайлар тым сирек екенін айтады, және қарсы әрекет адам саудасына қарсы күрес бағытталған бағдарламалық іс-әрекеттер деңгейінде емес, Қазақстан Республикасының қолданыстағы Қылмыстық кодексінде қылмыс қатарына енген жекелеген іс-әрекеттерді жасағаны үшін қылмыстық қудалау деңгейінде қажет.

Бүгінгі күні ұйымдасқан қылмыстық әлемде адам саудасының жақсы жолға қойылған жүйесі бар, олар жер өңдеу өндірісінде, ауыл шаруашылығында, жыныстық қызмет көрсету саласында мәжбүрлеп пайдаланылады. Мұндай адамдардың басым көпшілігі негізінен жыныстық қызмет көрсету нарығына түседі. Жезөкшелік қылмыстық ұйымдар қызметінің ұлттық деңгейде ғана емес, халықаралық деңгейде де негізгі элементтерінің біріне айналды. Мұндай сауда құрбандарының көпшілігін әйелдер мен балалар құрайды [2. 80-б.].

Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің 68% - ы зардап шеккендерді құрбандар ретінде қарамайды, өйткені сұралғандардың үштен бірі мұндай

адамдардың бәрі алдын ала белгілі деп санайды және олар ұсынылған жұмысқа саналы түрде келіседі, ал демек, оларға қатысты жасалған іс-әрекет оларға қатысты ең болмаса мәжбүр ету қолданылса да, адам саудасы ретінде саралана алмайды. Мұндай тәсіл, әрине, құқық қорғау органдарының қарауынан тыс қалған сауда оқиғаларының санының артуына, демек, қылмыскерлердің жазасыздығына әкеп соқтырады.

Лауазымды адамдардың адам саудасына және одан әрі қанауға байланысты мәселені зерделеуге мүдделі болмауы проблеманы шешудің жалпы әкімшілік және заңнамалық философиясын тұжырымдауға әкеп соғады: мемлекет жеңіл қарап немесе адам саудасына толығымен саналы түрде тартылған қазақстандық азаматтардың іс-әрекеттері үшін жауап бере алмайды және жауапты болмауы тиіс. Алайда, мемлекет жеке адамның басым құқығы ретінде, әсіресе Заңның негізінде өзгеше шектелмейтін өмір сүру, бостандыққа, ар-ождан мен қадір-қасиетке құқықты бекітті. Мұндай акценттерді орналастыру арқылы мемлекет адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау жөніндегі міндетті өзіне алды, сондықтан ол пайдалануға ұшыраған адамдардың құқықтарын қорғауға тиіс, өйткені олар Қазақстан азаматтары бола отырып, осы құқықтардың қай жерде бұзылғанына қарамастан өз құқықтарын қорғауға құқылы.

Дегенмен, осы жағдай туралы, соның ішінде құқық қорғау және билік құрылымдарында хабардарлықтың өсуіне байланысты, зардап шеккендерді саудаға салудан құрбандар ретінде қабылдамау сирек кездеседі. Шетелдегі әріптестермен кездесулер, тиісті органдар қызметкерлерінің мәселе бойынша конференциялар мен семинарларға, тренингтерге қатысуы, әзірленіп жатқан адам саудасына қарсы заң жобасын танымал ету жөніндегі кампаниялар және сол сияқты акциялар - осының барлығы біздің сауалнамаларымыз көрсеткендей, адам саудасы адамның іргелі құқықтарының бұзылуы ретінде түсінуінің өзгеруіне және феноменнің барабар қабылдауының қалыптасуына оң әсерін тигізеді (кестені қараңыз).

Сіздің ойыңызша, шетелге шығатын және секс-пайдалануға күшпен тартылған Қазақстан Республикасының азаматтарын қорғау керек пе?

ЖАУАП НҰСҚАЛАРЫ	%
Иә, қажет, пайдаланудан босату, отанына қайтару (оның ішінде жол жүру ақысын төлеуге) және оңалту және оның ішінде сотта қорғау үшін барынша көмек көрсету	51,2
Иә, кейбір көмектер қажет, мысалы, кеңес беру түрінде	35,1
Жоқ, олар өздері сонда барды, сондықтан олардың шетелдегі қиындықтары қазақстандық билікке қатысы жоқ	11,4
Жауап беруге қиналамын	1,3



Сұралғандардың жалпы саны–168 адам.

Әлбетте, адам саудасы проблемасына деген қарым-қатынастың өзгеруі анықталған қылмыстардың, онымен байланысты қылмыстардың санын ұлғайтуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, адам саудасы жәбірленушілер мен қылмыскерлердің алдында және құқық қорғау органдарының алдында бірдей қауіптілігімен шарттасатын – латенттіліктің (жасырындылықтың) өте жоғары дәрежесімен сипатталады. Адам саудасы салдарынан жасалған құқық бұзушылықтар үшін құрбандардың жауапкершілігін жоятын және тергеу мен сот процесі кезінде, ал кейде одан кейін оларға тиісті қорғау деңгейін беретін заңнаманың өзгерістері кінәлілердің қылмыстық қудалауына оң әсер етеді.

Алайда, адам саудасына қарсы іс-қимылда табысқа жетудің маңызды құрамдас бөлігі оларды жасаудың ерте сатысында қылмыстың жолын кесу болып табылады. Өкінішке орай, Қазақстанда мұндай тәжірибе жоқ. Бұрын адам саудасы проблемасына тап болған шетел елдері біздің елде де өте пайдалы болуы мүмкін бірқатар тәжірибелерді әзірледі.

Голландияда полиция мен прокуратура адам саудасы фактісінің жоғары ықтималдығын көрсететін «сигналдар тізіміне» ие. Олардың қатарына шетелдік азаматтарда қажетті құжаттардың толық немесе ішінара болмауы, елден шығарып жіберуден қорқу, тым ұзақ жұмыс күні, жұмыс орнының жиі өзгеруі және жалақының көп бөлігін беру қажеттілігі кіреді. Басқа белгілерге физикалық зорлық-зомбылық іздерінің болуы, жүріп-тұру еркіндігін шектеу, басқа адам үшін виза алуға сұрау салу және виза алуға сұраныстардың көп санын енгізу жатады. Қазақстан Республикасы тек құрбан ғана емес, донор болып табылатынын ескере отырып, мұндай тізім адам саудасының әлеуетті құрбандарын анықтауға мүмкіндік беретін белгілермен толықтырылуы мүмкін, мысалы, әуежайларда, порттарда және темір жол станцияларында шекарадан өту кезінде.

Халықаралық ынтымақтастық. Қылмысқа қарсы күрес арнаулы органдар заңдардың негізінде жүзеге асыратын мемлекеттің ішкі функциясын білдіреді. Алайда, ұлттық қылмысқа қарсы күрес жағдайы бүгінде бірнеше мемлекеттің аумағында жасалатын қылмыстар санының пайда болуына және өсуіне байланысты айтарлықтай күрделенеді, ал сондықтан көптеген елдердің биліктері тарапынан күш-жігерді және құқық қорғау органдарының жаппай ынтымақтастығын талап етеді.

Адам саудасы халықаралық ынтымақтастық элементін қарсы іс-қимыл бағдарламасына енгізу қажеттілігі мен ауыртпалығын негіздейтін бір мемлекеттің мүдделеріне қол сұғатыны сөзсіз, онда 2 деңгейді бөлуге болады: (1) проблема бойынша бірыңғай халықаралық нормативтік массив құрудан тұратын құқықтық немесе конвенциялық; және (2) Әр түрлі мемлекеттердің және халықаралық ұйымдардың құқық қорғау құрылымдары мен билік органдарының өзара іс-қимылы мен ынтымақтастығына негізделген институционалдық.

Халықаралық ынтымақтастықтың маңыздылығын асыра бағалау қиын, 2000 жылғы Хаттама саудаға қарсы күрес саласындағы барлық бағыттар бойынша қатысушы елдердің өзара іс-қимыл жасау қажеттілігіне ерекше назар аударады. Бұл адамдардың саудасы көбінесе ұлттық шекараларды кесіп өтумен және түрлі мемлекеттердің өкілдерін қылмыстық әрекетке тартумен байланысты. Мұндай ынтымақтастықты іс жүзінде жүзеге асыру ҚР және басқа елдердің құқық қорғау органдары арасында, ең алдымен, жедел сипаттағы ақпарат алмасу саласында байланыстар орнату болуы тиіс, өйткені шет мемлекеттердің аумағында іс жүргізу әрекеттерін жасау тиісті келісімдердің міндетті болуына байланысты.

Тәжірибе адамдарды ауқымды жеткізумен және тіпті қарапайым ақпараттық өзара іс-қимылмен айналысатын топтар қызметінің жолын кесу бойынша бірлескен іс-шараларды өткізудің жоғары тиімділігін көрсетеді. Бірінші мысал ретінде италяндық құқық қорғау органдарының "күнбағыс" кодтық атауымен белгілі операциялар сериясы бола алады. 2002 жылы Еурополмен бірге дайындалған акция мафиоздық құрылымдарға қатыстылығын, құлдыққа жүгінуін, заңсыз иммиграцияға көмектесуін, Адам саудасын және сутенерлікті айыптаумен 80 қамауға алынды. 39 шақыру қағазы таратылып, 4 қонақ үйге және 9 түнгі мекемеге қамауға алынды. Бұған дейін Италияның құқық қорғау құрылымдары осындай акциялар өткізді. Мысалы, 2001 жылы осындай ірі ауқымды іс-шара барысында адам саудасына қатысы бар деген күдікпен 100-ден астам адам қамауға алынды. Албания Үкіметімен бірлесіп жасалған басқа операция салдарынан италиялық полиция қызметкерлері адам саудасына байланысты іс-әрекеттер үшін қамауға алынды, 104 албандық [4,164].

Ынтымақтастықтың екінші түрінің тиімділігі 2002 жылдың қарашасында жүргізілген операция, оның барысында Жапон полициясы оған Колумбиялық әріптестердің берген мәліметтері негізінде Жапония аумағына ең аз дегенде 400 Колумбиялықты әкелуге қатысы бар басшыны қоса алғанда, қылмыстық топтың мүшелерін тұтқындады. Осы ұйымға кірген бірқатар адамдар ұлттық заңдар бойынша айып тағу және жауапкершілікке тарту үшін Колумбияға берілді [4,173].

Өкінішке орай, Ресей құқық қорғау органдарының басқа елдердің полиция өкілдерімен адам саудасына мамандандырылған қылмыстық топтардың қызметін анықтау және жолын кесу бойынша бірлескен акцияларға қатысуы туралы мәліметтер жоқ. Әзірге олар тек ақпараттық қолдаумен шектеледі. Осылайша, 2004 жылдың қазан айында Антверпенде бельгиялық қызметтерге Ресей тарапының ақпараттық қолдауымен модельдік агенттік арқылы Бельгияның борделіне ресейлік қыздарды қойған ресейлік-бельгиялық ұйымдасқан қылмыстық топты жойды. Осы факті бойынша Бельгияда 13 адам, оның ішінде ресейлік азаматтар да жауапкершілікке тартылды.

*Саяси шаралар.* Адам саудасына елеулі әсер ететін қазіргі заманғы иммиграциялық саясат мәселелерін тарап айналып өтуге болмайды. Таяу

арада оның Америка, Батыс Еуропа мен Азияның қабылдаушы елдеріндегі тұжырымдамасы өзгертілуі мүмкін, ол бүгінгі күні адам саудагерлерінің желісіне түсетін құрбандар санының тұрақты өсу факторларының бірі болып табылады. Тарихи тұрғыда иммиграциялық және қылмыстық құқық пен саясат қалыптасты, адам саудасы индустриясында еңбек нарығын қалыптастыруға ықпал еткен жоқ. Қылмыскерлер өз құрбандарына бақылау жасау үшін елдердің иммиграциялық саясатын пайдаланады.

Шамамен 80-жылдардың ортасынан бастап қабылдаушы елдер кейіннен жұмысқа орналасу үшін шетелдіктердің келуін шектеу саясатын жүргізеді. Әрине, оларды бұған айыптауға болмайды, өйткені әрбір мемлекет егемендік принципін басшылыққа ала отырып, өз аумағында қажет деп санайтын, ал бұл жағдайда экономикалық тұрғыдан негізделген іс-әрекеттерді қолданады. Әрине, мұндай саясат әлемдік көші-қон жағдайына әсер ете алмады. Алайда, ең үлкен зиян әлеуметтік субъектілер ретінде әйелдерге тиді. Енді олар қылмыстық құрылымдарға жүгінуге мәжбүр, өйткені дамыған елдерге заңды жолмен жұмыс визасын алу іс жүзінде мүмкін емес болды.

Демек, бүгінгі жағдай көп жағдайда батыс елдерінің жоспарлы іс-әрекеттерінің нәтижесі болып табылады. Сонымен қатар, адам саудасына қарсы жаһандық іс-қимыл шеңберінде қабылдаушы елдер ең аз жауапкершілік ұстанымын алды, бұл әсіресе Құрама Штаттардың қызметінде айқын көрініс табады. Халықаралық практикада шыққан елдер кінәсінің презумпциясы және олардың аумағында саудаға қарсы күрестің негізгі күш-жігерінің шоғырлануы қалыптасты. Сонымен қатар, оңай: сұраныс жоқ-ұсыныс жоқ.

Адасушылық деп межелі елдер иммиграциялық режимді жеңілдету бойынша өз бетінше қадамдар жасайды, сонымен қатар халықаралық құқық мемлекеттердің Егемен мәртебесіне сілтеме жасай отырып, осы мәселені тарап ұятқа қалдырмайды. Тиісінше, кемсітушілік әдістер мен оның азаматтарына қатысты қолданылатын тәжірибелерді жою мақсатында қабылдаушы елдермен көші-қон саласында диалог орнатуға бағытталған Қазақстан Республикасының өзінің бастамасы қажет.

Халықаралық иммиграциялық саясаттың өзгеруі үлкен уақыт шығындарын талап ететін принципті міндет болып табылады, бірақ онсыз адам саудасына қарсы күрес оған қандай қаражат салынбас еді.

Адам саудасына қарсы іс-қимылды талдау қазіргі әлемде феноменмен - АҚШ Мемлекеттік департаментінің қызметі-феноменмен күресті ұйымдастырудың негізгі қозғаушы күштерінің бірі болып табылады. Protection Act 2016/2018 сәйкес АҚШ Мемлекеттік департаментіне адам саудасына қарсы іс-қимылда әр елдің күш-жігері бағаланатын баяндаманы жыл сайын дайындау міндеті жүктеледі.

Құжат белгілі бір кезең ішіндегі проблеманың жай-күйінің жалпы сипаттамасын және сауда процесіне сол сияқты өзгеше тартылған барлық елдер туралы ақпаратты қамтиды: жеткізушілер, транзиттік аумақтар немесе

реципиенттер болып табылады, ал әкетілетін, тасымалданатын және/немесе әкелінетін құрбандардың саны 100 адамға тең немесе одан асатын. Бағалау билік құрылымдары мен жеке тұлғалар тарапынан қатысуды, көмекті және ықпал етуді, сондай-ақ осындай қызметке тыйым салуға және оны жүзеге асырғаны үшін жаза енгізуді егжей-тегжейлі сипаттайды. Бұдан басқа, халықаралық тергеу, саудагерлерді экстрадициялау, құрбандарға көмек көрсету және ақпараттық кампаниялар жүргізу саласында басқа елдермен ынтымақтастыққа дайындық дәрежесі ескеріледі.

Осы ақпараттың негізінде, сондай-ақ елдердің «Адам саудасын жоюға арналған ең төменгі стандарттарды» орындау дәрежесін ескере отырып, барлық мемлекеттер 3 топқа бөлінеді. Бірінші топқа ең төменгі стандарттарды толық орындайтын адамдар жатады. Екінші топқа ең төменгі стандарттарды толық орындамағандар жатқызылды, алайда оларды орындау үшін қажетті күш жұмсайды. Үшінші топқа ең төменгі стандарттарды толық орындамайтын және оларды орындау үшін жеткілікті немесе ешқандай күш қолданбайтындар жатқызылған.

Осылайша, Құрама Штаттар басқа елдердің қызметіне баға беріп қана қоймай, сондай - ақ өздері саудамен күресуді қаламайтын мемлекеттерге әсер етеді, сонымен қатар міне үш жыл бойы АҚШ-тың «басты жаулары»: Куба, Солтүстік Корея (Солтүстік корейлық әйелдер көп мөлшерде Қытайға, ал ерлер-Ресей Федерациясының алыс аудандарына Мәскеу алдындағы Пхеньянның қарыздарын өтеу есебіне шығарылады, жалпы алғанда көптеген азаматтар құл жағдайында еңбек етуге мәжбүр болады. — кем дегенде, жыл сайынғы баяндамалардың авторлары осылай деп санайды) және Бирма (АҚШ-тың экономикалық шаралар көмегімен жойғысы келетін әскери хунтты басқаратын (елге қарсы эмбарго сауда енгізілді), сондай-ақ Американың «қара есірткі тізімінде» қалған жалғыз ел).

Адам саудасын жою үшін ең төменгі стандарттар келесі:

1) Үкімет адам саудасына тыйым салуға және адам саудасы актілері үшін жазалауға тиіс.

2) Үкімет зорлау сияқты ауыр қылмыстары үшін, Адам саудасын оның кейбір неғұрлым ақылға қонымды нысандарда қасақана жасағаны үшін (сексуалдық мақсатта сауда жасау, зорлау немесе ұрлаумен қатар сауда жасау, не өлімге әкеп соққан сауда) жазаға мөлшерлес жаза тағайындауы тиіс.

3) адам саудасының кез келген актісін қасақана жасағаны үшін үкімет ұстап тұру үшін жеткілікті қатаң болып табылатын және қылмыстың теріс сипатын барабар көрсететін жаза тағайындауы тиіс.

4) үкімет Адам саудасын жою мақсатында елеулі және тынымсыз күш-жігер жұмсауы тиіс.

Адам саудасына қарсы күрестің ең маңызды бағыттарын талдау феноменнің ерекшелігін ескере отырып, феноменге қарсы іс-қимылдың кейбір қағидаттық ерекшеліктерін шығаруға мүмкіндік береді: (1) адам саудасына қарсы іс-қимыл жүйесі құбылысқа барабар және шамалас болуы

тиіс, демек, проблеманың жасырын құрамдас бөлігін ескере отырып, мониторингі нәтижелері бойынша құрылады; (2) қабылданатын шаралардың үздіксіздігі қамтамасыз етілуге тиіс, «адам саудасына қарсы іс-қимыл толқынының әсері» алынып тасталды»; (3) адам саудасы ұйымдасқан қылмыстық әрекеттің бір түрі болып табылады және оған қарсы күрес осы фактіден туындайтын ерекше сипаттамаларды ескере отырып құрылуға тиіс; (4) адам саудасы көптеген басқа да құқыққа қарсы құбылыстармен ұштасқан: сыбайлас жемқорлық, қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру және т. б., бұл онымен байланысты өзге де құбылыстарға қарсы іс-қимылмен күресті өзара байланыстыру қажеттігіне әкеп соқтырады; (5) халықаралық ынтымақтастық және мемлекетішілік және халықаралық, оның ішінде көші-қон саясатын белсенді қалыптастыру қажет.

## ҚОРЫТЫНДЫ

Осы диссертациялық зерттеуде қылмыстық құқық және криминология тұрғысынан адам саудасы феноменін зерттеуге және егжей-тегжейлі қарауға, қылмыстық-құқықтық заңнаманы және осы құбылысқа қарсы іс-қимыл стратегиясын жетілдіру бойынша ұсыныстарды әзірлеу мақсатында онымен күресудің әдістері мен тәсілдерін зерттеуге әрекет жасалды, осыған байланысты келесі қорытындылар жасалды:

1. Бүгінгі күні қолданыстағы сауда анықтамаларын зерттеу "адам саудасы" ұғымын тұжырымдауға мүмкіндік берді, олар деп адамды кейіннен пайдалану мақсатында жүзеге асырылатын адамды азғыруды, тасымалдауды, беруді, алуды немесе жасыруды түсіну ұсынылады.

2. Жыныстық қанаушылықты физиологиялық немесе психологиялық қажеттіліктерді қанағаттандыру, қаржылық немесе өзге де пайда алу мақсатында жүзеге асырылатын адамның еркіне қарсы жыныстық қасиеттерін пайдалануды анықтау ұсынылады.

3. Адам саудасы трансұлттық сипаттағы және латенттілігі жоғары ұйымдасқан қылмыстық әрекеттің бір түрі болып табылады.

Әлемнің бірде-бір елі адам саудасынан тыс қалған жоқ және өзінің рөліне байланысты шыққан елі, транзиттік аумағы немесе баратын елі мәртебесіне ие болды.

Қазақстан Кеңес Одағы ыдырағаннан және шекаралар ашылғаннан кейін небәрі 15 жыл бұрын ғана адам саудасы проблемасына тап болды, бұл оған қысқа мерзімде секс-индустрияның әлемдік нарықтарына адамдарды жеткізудің көшбасшысы болуға кедергі келтірмеді.

Саудагерлер жақсы жөнделген механизм құрды, онда мынадай кезеңдерді бөліп көрсету қажет: (1) азғырып-көндіру; (2) шығу үшін қажетті құжаттарды ресімдеу (3) ұлттық немесе өңірлік шекаралар арқылы баратын жеріне дейін ауыстыру; (4) құрбандарды пайдалану және бақылау, оған мыналар кіреді: (1) экономикалық тәуелділік; (2) паспортты және басқа да жеке басын куәландыратын құжаттарды алу; (3) жеке бас бостандығын оқшаулау/шектеу; (4) заңды медициналық көмек алуға тыйым салу; (5); (6) Отанына оралу немесе басқа иесіне қайта сату

4. Виктимологиялық аспектіде сауда құрбандарының портреті әзірленді – бұл 21-25 жастағы қолайсыз отбасынан шыққан, балалық шақта отбасындағы физикалық зорлық-зомбылыққа ұшыраған, нашар және (немесе) бір баласы бар, қалада тұратын, орта немесе орта арнаулы білім алған, жұмыс істемейтін, шет тілін білмейтін, айына 4500 теңгеге дейін табысы бар қыздар.

5. Адам саудасының негізгі детерминанты ретінде: жаһандану, көші-қон, секс индустриясын дамыту, жеткізуші елдердің төмен әлеуметтік-экономикалық деңгейі, трансұлттық қылмыстық ұйымдардың белсенділігі,

шыққан және тағайындалған елдердің әлеуметтік және мәдени ерекшеліктері көрсетілген.

6. Саудаға қарсы күрестің шетелдік ұлттық заңнамалық шараларын талдау қылмыстық-құқықтық саладағы саудаға қарсы іс-қимылды ұйымдастырудың мынадай ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді: 1) адам саудасын криминализациялау кезінде 2000 жылғы Хаттаманың 3-бабында аталған барлық сауда элементтерін, атап айтқанда: азғыруды, тасымалдауды, беруді, жасыруды және алуды ескеру қажет. Олардың ең болмағанда біреуін алып тастау қылмыстық заңдағы олқылықтарға және саудаға тартылған көптеген адамдардың жауапкершілігіне алып келеді; (2) адам саудасы шеңберінде құрбандыққа Ықпал етудің барлық тәсілдерін (алдау, билікті теріс пайдалану немесе жағдайдың осалдығын пайдалану), сондай-ақ оған қатысты мәжбүрлеу (күш немесе оны қолдану қатерін) пайдалануды саралаушы мән-жайлар ретінде қарау керек; (3) адамды сатудың міндетті элементі ретінде, әсіресе донор елдерде тарту қылмысы қажет; (4) өзіне-өзі қол жұмсауға байланысты көптеген елдердің қылмыстық-құқықтық новеллалары тікелей басқа құқықтық жүйеге көшіріле алмайды. Алайда, мұндай нормалардың мәні мен әрекет ету механизмін түсіну үшін шет елдердің қылмыстық-құқықтық тәжірибесін зерделеу және мүмкін, Қазақстан заңнамасының талаптарына жауап беретін аналогтар құру үшін пайдалы болып табылады.

7. Адам саудасына арналған ҚР ҚК новеллаларын енгізу асыра бағалау қиын. Қылмыстық-құқықтық құрамдас бөлігі адам саудасына қарсы іс-қимылды ұйымдастырудың ажырамас бөлігі болып табылады. Өкінішке орай, заң шығарушы қылмыстық құқықтың жаңа нормаларын тұжырымдаудағы кейбір кемшіліктерді болдырмай алмады. Осыған байланысты автор *de lege ferenda* тәртібінде қолданыстағы заңнамаға мынадай өзгерістер енгізуді ұсынады: (2) қылмыстық заңда тавтология нәтижесінде пайда болған коллизияға байланысты және қайталаудың бірін дұрыс алып тастамауға байланысты, ҚР ҚК 128 б. 2 б. «7» тармағы алынып тасталсын; (3) сараланған тәсіл қажеттігіне, жәбірленуші босатылатын және туындаған зардаптардың принципті маңыздылығына байланысты. 128-бап мынадай редакцияда жазылсын: «адам саудасының құрбаны 24 сағат ішінде өз еркімен босатқан және жасалған қылмысты ашуға ықпал еткен адам, егер оның әрекеттерінде қылмыстың өзге құрамы болмаса, қылмыстық жауаптылықтан босатылады. Жәбірленушіні 24 сағат өткеннен кейін немесе кінәлі мақсатқа қол жеткізгеннен кейін немесе ауыр зардаптар туындағаннан кейін босатуды сот жеңілдететін мән-жайлар ретінде есепке алады»; (4) біздің ойымызша, қанау еңбегін пайдаланудың тікелей объектісі – адамның еркін еңбек құқығы, Қазақстан Республикасының ҚК 128 «Адамның және азаматтың конституциялық және өзге де құқықтары мен бостандықтарына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» атты ҚР ҚК 3-тарауына; (5) ҚР ратификацияланған халықаралық құжаттарды орындау және арасындағы қайшылықтарды жою үшін. ҚР ҚК 128-бабы мынадай редакцияда жазылсын:

«өзіне қатысты меншік құқығына тән өкілеттіктер жүзеге асырылатын немесе оған байланысты емес себептер бойынша тұлға жұмыстарды (қызметтерді) орындаудан бас тарта алмаса, жасырын жағдайда тұрған адамның еңбегін «пайдалану».

8. Адам саудасына қарсы күрес шаралары бірқатар арнайы ерекшеліктерге ие болуы тиіс: (1) кешенді сипатқа ие арнайы федералдық заң негіз болатын тәсілдің жүйелілігі; (2) адам саудасына қарсы іс-қимыл жүйесін оның жасырын құрамдас бөлігін ескере отырып, проблеманы мониторингілеу нәтижелері негізінде құру керек; (3) қабылданатын шаралардың үздіксіздігі, "толқынның әсерін" алып тастау қамтамасыз етілуі тиіс; (4) халықаралық ынтымақтастықты қамтамасыз ету және мемлекетішілік және халықаралық саясатты, оның ішінде көші-қон саясатын белсенді қалыптастыру.



## Пайдаланылган әдебиеттер тізімі

1. Trafficking in Persons Report. Released by the Office to Monitor and Combat Trafficking in Persons. [Electronic resource] - 2002. - June 5. - P. 6.  
Ерохина Л.Д. Два лика транснациональной организованной преступности: терроризм и торговля людьми.
2. Шкель Т. Рабы немь: Госдума покончит с рабством // Российская газета. - 2004. - 30 ноября; Обзорная справка ГУБОП СК МВД за апрель 2004 г.
3. Caldwell G., Galster S., Steinzor N. Crime & Servitude: An Expose of the Traffic in Women for Prostitution from Newly Independent States // Trends in Organized Crime. - New Brunswick, Summer 1998. - Vol.3, N4.
4. Тюрюканова Е.В., Малышева М.М. Женщина. Миграция. Государство. - М., 2001
5. Синицын Ф.Л. Международное законодательство по проблеме торговли людьми. Пермь, 2000. - С. 5.
6. Hughes Donna M. The «Natasha» Trade - The Transnational Shadow Market of Trafficking in Women // In the Shadows: Promoting Prosperity or Undermining Stability?: Journal of International Affairs. - 2000. - Spring.. –
7. Метелев СЕ. Криминальная ми фация: характеристика и предупреждение: Дис. ... канд. юрид. наук. - Омск, 1997.
8. Евстифеева Е.В. Теоретические проблемы уголовно-правовой ответственности за торговлю людьми: Дис.... канд. юрид. наук. - Саратов, 2002.
9. Свиридов В.С. Криминальное перемещение людей: характеристика и предупреждение: Дисканд. юрид. наук. - Омск, 2003.
10. Подшивалов В.Е. Международно-правовые проблемы предупреждения и пресечения незаконной миграции: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - СПб., 2004.
11. Грант Центра по изучению транснациональной преступности и коррупции Американского университета (г. Вашингтон) и Государственного департамента по образованию и культурным связям США (ЕСА). Тема: «Вовлечение женщин и детей в проституцию и вывоз за рубеж: правовые аспекты». 1999 г.; Грант Winrock International. Тема: «Исследование проблемы торговли женщинами на Российском Дальнем Востоке и в Сибири». Июль 2002 г. - январь 2003 г.
12. Торговля людьми и проституция: растущая эксплуатация женщин-переселенцев из Центральной и восточной Европы. Информационная программа по миграции МОМ. Будапешт, 1995 // Проблемы борьбы с организованной преступностью. - 2000. - №7. - С. 2.
13. Мюллер В.К. Англо-русский словарь. - М., 1969. - С. 799.
14. Репецкая А.Л. Классификация криминальной эксплуатации людей

и проблемы уголовной ответственности за нее // Торговля людьми. Социокриминологический анализ. - М., 2002. - С. 59-88.

15. Шакин В.Б. Понятие криминальной эксплуатации людей. Криминальная эксплуатация в уголовном законодательстве России // Сибирский юридический вестник. - 2001. - №3. - С. 74.

16. Большая советская энциклопедия. - 3-е изд., перераб. и доп. - М., 1970. - т. 30. - С. 112.

17. Клейменов М.П., Шамков СВ. Криминальное перемещение людей: возможности противодействия // Торговля людьми. Социокриминологический анализ. - М., 2002. - С. 92.

18. Свиридов В.С. Указ.соч. - С. 8; Цуканов А.Н. Механизм криминального перемещения людей // Правоохранительные органы и институты гражданского общества: сотрудничество в предотвращении торговли людьми. - Пермь, 2001. - С. 27.

19. Комментарий к Уголовному кодексу РК. Особенная часть. / Под ред. Генерального Прокурора РК, проф. Ю.И. Скуратова, Председателя Верховного Суда РК В.М. Лебедева. - М., 1996. - С. 60.

20. Подшивалов В.Е. Международно-правовые проблемы разграничения понятий «незаконный ввоз мигрантов» и «торговля людьми» // Московский журнал международного права. - 2003. - №3(51). - С. 98-108; Отчет ОБСЕ 1999 г. «Проблема контрабанды людей: задачи ОБСЕ» для Конференции по обзорности ОБСЕ. - М., 1999. - С. 4.

21. Большая советская энциклопедия. - т. 14. - С. 284.

22. Рекомендации Третьей международной конференции Коалиции «Ангел» // Третья международная конференция Коалиции «Ангел» «Стратегии лоббирования законодательства на региональном уровне» 28-30 мая, 2003. Москва: сборник материалов конференции. - М., 2003. - С. 7.

23. Карпец И.И. Международная преступность. - М., 1988. - С. 104.

24. Карпец И.И. Преступления международного характера. - М., 1979. - С. 166; Синицын Ф.Л. Указ. соч.-С. 16.

25. Репецкая А.Л. Транснациональная организованная преступность: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. -М., 2001.-С. 15.

26. Nardi A, Ososkova I. Promoting Effective Prosecutions and Convictions of Traffickers in Persons: Assessment of the Legal and Political Challenges: Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master in Public Policy. - Harvard: Harvard University Press, 2003. - P. 11.

27. Баранник И.Н. Незаконная миграция и некоторые аспекты сотрудничества правоохранительных органов российского Дальнего Востока и приграничных стран АТР в борьбе с транснациональной преступностью // Актуальные проблемы борьбы с преступностью в АТР: Материалы международной научно-практической конференции. - Хабаровск, 2001. - С. 125; Евланова О.А. Взаимосвязь миграционных процессов и организованной преступности в России // Организованная преступность, миграция, политика / Под ред. проф. А.И. Долговой. - М., 2002. - С. 37; Подшивалов В.Е. Указ.соч.

- С. 105; Баранник М.И. Криминологические и правовые проблемы борьбы с незаконной миграцией. - Владивосток, 2002. - С. 15.

28. Пекинская декларация 1995 г. Пекинская платформа действий 1995 г. // Противодействие торговле людьми: Сборник нормативных правовых документов. - М., 2004. - С. 69-72.

29. Колдуэлл Г., Галстер С., Стейнзор Н. Преступление и порабощение. Разоблачение секс-торговли женщинами из стран бывшего СССР. - М., 1997. - С. 14.

30. Стандартные правозащитные принципы обращения с лицами, пострадавшими от торговли людьми. - Пермь, 2002. - С. 6.

31. Ходырева Н.В., Цветкова М.Г. Россиянки и явление трэффика // СоцИс.-2000. - №11. - С. 141.

32. Шакин В.Б. Указ.соч. - С. 77.

33. Клейменов М.П., Шамков СВ. Указ.соч. - С. 92.

34. Евстифеева Е.В. Указ.соч. - С. 95.

35. Галстер Стивен Р. Выступление на заседании Комиссии по безопасности и сотрудничеству в Европе. 28 июня 1999 г.

36. Государственный закон США №106-386 «О защите жертв насилия и подпольной торговли людьми» 28 октября 2000 г. // Материалы расширенного заседания рабочей группы по подготовке проекта федерального закона «О противодействии торговле людьми». 28-30 января 2003. Москва. - Подмосковье, пос. Виноградово. - М., 2003. - С. 21-54.

37. например, УК Белоруссии.

38. например, УК Украины.

39. например, УК Казахстана, Польши, Чехии.

40. Репецкая А.Л. Классификация криминальной эксплуатации - С. 70-83.

41. Тюрюканова Е.В., Малышева М.М. Указ.соч. - С. 97.

42. Денисова Т.А. Торговля женщинами и детьми с целью их сексуальной эксплуатации: криминологический аспект // Правові проблеми боротьби зі злочинністю. - Харків, 2002. - Книга перша. - С 6; Глобальная программа борьбы с нелегальной миграцией и торговлей людьми // Проблемы борьбы с организованной преступностью. - 2001. - №13. - С. 10.

43. Довідник з проблеми запобігання торгівлі жінками. - Київ, 1999. - Вип. 4. - С. 6.

44. Hirsch M. Plan of Action against Traffic in women and Forced Prostitution // EG - Strasbourg, 1996. - N2. - P.11.

45. Конвенции о борьбе с торговлей людьми и эксплуатации проституции третьими лицами 1949 г. // Противодействие торговле людьми: Сборник нормативных правовых документов. — М., 2004. — С. 24-31.

46. Клейменов М., Шамков С, Указ.соч. - С. 95.

47. Свиридов В.С. Указ.соч. - С. 24

48. Тюрюканова Е.В., Малышева М.М. Указ.соч. - С. 21.

49. Шамков СВ. Организованная сексуальная эксплуатация людей в

Омской области: характеристика и локализация- Омск, 2002. - С. 66.

50. Бекряшев А.К., Белозеров И.П. Теневая экономика и экономическая преступность. [Электрон, ресурс] -2000 - Доступно из URL: <http://newasp.omskreg.ru/bekrvash/contents.htm>

51. Например, сексуальность можно определить как путь, посредством которого человек испытывает и выражает самого себя как лицо определенного пола; это характеристика полового влечения, сексуальных реакций и активности

52. Ерохина Л.Д., Буряк М.Ю. Торговля женщинами и детьми в целях сексуальной эксплуатации в социальной и криминологической перспективе. - М., 2003. - С. 201.

53. Там же. - С. 246.

54. Trafficking in Persons Report. Released by the Office to Monitor and Combat Trafficking in Persons. [Electronicresource] - 2005. - 17 June. Доклад Организации Объединенных наций по торговле людьми в мире 2003 г.

55. Доклад ООН «Женщины в системе уголовного правосудия»: апрель, 2000 г. // Борьба с преступностью за рубежом. - 2000. - №11. - С. 47.

56. Доклад Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе 1997 г. В Европе процветает рабство // В мире.- 2002. - 24 июля; Богданова И. Вывоз тела // Южноуральская панорама. - 2003. - 3 июля. - С. 4.

57. Trafficking in Persons Report 2005. - P. 19

58. Шелли Луиза. Торговля женщинами: экономический подход // Организованная преступность, терроризм и коррупция: Криминолог, ежекварт. альманах. - 2003. - №3. - С. 125.

59. Stoecker Sally W. The Rise in Human Trafficking and the Role of Organized Crime // Demokratizat-siya. The Journal of Post-Soviet Democratization. - Winter 2000. - Vol.8, Nol. - P.10.

60. Невольники XXI века стоят дешевле невольников XIX века // Социум. - 2003. - 29 апр.; Богданова И.Указ.соч.

61. Козлова Т. Кому нужны незваные гости? // Щит и меч. - 2003. - 18 сент.

62. Юнаш И.Б. Выступление на Круглом столе «Взаимодействие государственных структур и неправительственных организаций - эффективная стратегия противодействия торговле людьми» 14 ноября 2003 г. // Научная информация по вопросам борьбы с преступностью. - 2004. - №3(162). - С.31; Вместе мы сильнее // Щит и меч. - 2003. - 03 июля; Танцовщицы попали в рабство к европейцам. Хьюз Донна М. Теневой рынок: способствование процветанию или подрыв стабильности? // JournalofInternationalAffairs. -Весна, 2000.

63. Зайцева О. Работа за рубежом: чего стоит опасаться // Полярная правда. - 2003. - 11 июля; Обращение координатора проекта «Борьба с торговлей женщинами» Риты Хайкиной (НПО «Женщина женщине»,Израиль) к представителю МИДа консульства РК в Израиле. - 2004. - 5 января. Для сравнения всего в 2002 г.в страну для вовлечения в

проституцию было привезено 79 женщин из стран СНГ, а в 2003 г. - 254; Гаврилов Б.Я. Проблемы правоприменительной практики по выявлению и расследованию преступлений, связанных с торговлей людьми // Выступление на научно-практической конференции «Новое уголовное законодательство России: взаимодействие правоохранительных органов и неправительственных организаций в борьбе с торговлей людьми», 2-3 февраля 2005 г., г. Санкт-Петербург.

64. Бахвалова М. Утечка женских тел // Русский курьер. - 2003. - 19 сент.; Чистосердова Н. Последняя жертва? // Россия. - 2003. - 02 сент. - С. 7, 10; Гаврилов Б.Я. О противодействии торговле людьми в Российской Федерации // Остановим торговлю людьми в России: Электр, бюллетень. - 2004. - Вып. №1.

65. Преступность в России начала XXI века и реагирование на неё / под ред. проф. А.И. Долговой. - М., 2004. - С. 92-110.

66. Trafficking in Persons Report 2003. - P. 29; Trafficking in Persons Report 2005. - P. 34.

67. Горай Б. Рабы XXI века // Интерпол - экспресс. - 2003. - 9 дек.

68. Например, по уголовному делу США против Павла Агафонова, связанному с вывозом русских девушек в Америку для сексуальной эксплуатации, виновный был приговорен лишь к 18 месяцам лишения свободы, несмотря на то, что американские законы предусматривают одни из самых внушительных санкций за совершение такого рода деяний. См.: An appeal from a final judgment of the district court of Alaska in a criminal case Tony Allien Kennard v. the United States, No.01-30346.

69. Стокер С. Торговля людьми как форма проявления организованной преступности // Транснациональная организованная преступность. Дефиниции и реальность. - Владивосток, 2001. - С. 188.

70. Репецкая А.Л. Транснациональная организованная преступность; Свиридов В.С. Указ. соч.; Ерохина Л.Д., Буряк М.Ю. Торговля женщинами и детьми; Ерохина Л.Д. Торговля людьми как проблема организованной преступности. Борисова А. Лиля, которая осталась с нами навсегда // Известия. - 2003. - 11 ноября.

71. Репецкая А.Л. Транснациональная организованная преступность. - С. 15.

72. Мизулина Е.Б. отвечает на вопросы главного редактора Альманаха «Организованная преступность, терроризм и коррупция» профессора В.В. Лунеева // Организованная преступность и коррупция: Криминолог, ежекварт. альманах. - 2003. - №3. - С. 7.

73. Лунеев В.В. Преступность XX века: мировой криминологический анализ. - М., 1998. - С. 318.

74. Шелли Луиза. Торговля женщинами: экономический подход // Организованная преступность, терроризм и коррупция: Криминолог, ежекварт. альманах. - 2003. - №3. - С. 126.

75. О китайской модели торговли см. подробнее: Шелли Луиза.

Посткоммунистические перемещения и нелегальные перевозки людей: китайская контрабанда и торговля русскими женщинами // Торговля людьми. Социокриминологический анализ. - М., 2002. - С. 165-186.

76. Официальный сайт прокуратуры Курской области. Уголовное дело №556102 // Архив Прокуратуры Железнодорожного района г. Хабаровска.

77. Уголовное дело № 18017 // Архив Прокуратуры Саратовской области.

78. Юнаш И.Б. Указ.соч. - С. 33; Отправившись на работу за рубеж, юные россиянки часто оказываются... в рабстве // Советская Сибирь. - 2003. - 28 авг.

79. Хьюз Донна М. Теневой рынок: способствование процветанию или подрыв стабильности? // JournalofInternationalAffairs. - Весна, 2000. - С. 72

80. Хайкина Р. Указ.соч.

81. Маховская О. Брачные игры в западном направлении, или дикие колеса русского счастья // Иностранец. —2003.-№1.-С. 7.

82. Цит. по: Ерохина Л.Д., Буряк М.Ю. Указ.соч. - С. 320.

83. Булавинцев В. Жертвы красоты // Московский комсомолец. - 2000. - 2-9 ноября; Лейба В.Интервью президента российского модельного агентства «RedStars» //Деловые люди. - 2000. - №146.

84. Конечно, такие деньги выплачиваются лишь за подбор «эксклюзивных вариантов». Обычно же такая сумма колеблется от 150 до 1000 долларов США.

85. Уголовное дело № 394929 // Архив СУ при УВД г. Уссурийска Приморского края.

86. Тюрюканова Е.В., Малышева М.М. Указ.соч. - С.101.

87. Зайцева О. Указ.соч.

88. Стокер С. Торговля людьми как форма проявления организованной преступности // Транснациональная организованная преступность. Дефиниции и реальность. - Владивосток, 2001. - С. 190.

89. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

90. Ерохина Л.Д., Буряк М.Ю. Указ.соч. - С. 305-308.

91. <https://webcache.googleusercontent.com>

92. <https://inbusiness.kz/ru/last/kazakhstan-stanovitsya-stranoj-naznacheniya-dlya-zhertv-torg>

93. Ерохина Л.Д., Буряк М.Ю. Указ. соч. - С. 208-209; Hughes Donna M. The «Natasha» Trade. - P. 45; Русакова М. Указ. соч.; Стокер С. Указ. соч. - С. 186; Гаврилов Б.Я. Указ. соч. - С. 19.

94. Номоконов В.А. Преступное поведение: механизм детерминации, причины, ответственность: Автореф.дис. ... д-ра юрид. наук. - М., 1991. - С.12

95. Россия в фокусе криминальной глобализации: Монография. - Владивосток, 2002. - С. 3.

96. Уткин А.И. Глобализация: процесс и осмысление. - М., 2002. - С.

9-10.

97. Абрамян Е.А. Глобализация.
98. Уткин А.И. Указ. соч. -С. 151.
99. Тюрюканова Е.В., Малышева М.М. Указ.соч. - С. 20.
100. Бекряшев А.К., Белозеров И.П. Теневая экономика и экономическая преступность. [Электрон, ресурс] –2000.
101. Сычёва В. В битве ООН с нищетой перевес на стороне последней // 7 дней. - 2000. - 27 июня.
102. The 2004 Tsunami and Trafficking // Trafficking in Persons Report 2005. - Р. 17.
103. Королёв И. Торговля женщинами в Косово [Электрон, ресурс] // Вести-пресса. - 2000. - 25 апр. Доступно из URL: <http://www.vesti.ru/pressa/2000/04/25/sIaves/>
104. Российская Федерация: Доклад по оценке бедности 2004 г. [Электрон, ресурс] - Доступно из URL: <http://www.worldbank.org.ru/ECA/Russia.nsf/ECADocByUnid2ndLanguage/E6F1881459145A4BC3256E270038B5F1>
105. Русакова М. Исследование проблем сексуальной индустрии и traffic в России // Доклад на XV Всемирном Социологическом Конгрессе, 2002 г., г. Брисбен (Австралия). [Электрон, ресурс] - Доступно из URL: <http://www.satellit.ru>
106. Батыргареева В.С. Торговля людьми: уголовно-правовые и криминологические проблемы // Збірник наукових праць Харківського Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні. - Випуск четвертий. - Харків, 2002. - С. 266-267.
107. Hirsch М. Указ. соч. - Р. 14.
108. Уткин А.И. Указ.соч. - С. 24.
109. Бекряшев А.К., Белозеров И.П. Теневая экономика и экономическая преступность. [Электрон, ресурс] -2000 - Доступно из URL: <http://newasp.omskreg.ru/bekrvash/contents.htm>
110. Hirsch М. Указ. соч. - Р. 9.
111. Например, в Австралии легализация проституции и публичных домов повлекла за собой резкий рост торговли женщинами в целях сексуальной эксплуатации. См.: Бекряшев А.К., Белозеров И.П. Теневая экономика и экономическая преступность. [Электрон, ресурс] - 2000 - Доступно из URL:<http://newasp.omskreg.ru/bekrvash/contents.htm>
112. Учёные выяснили, что торговлей людьми движет спрос [Электрон, ресурс] // Торговля людьми. - 2004. -7 янв. Доступно из URL: <http://usinfo.state.ieov/rusски/topics/traf/2004-01-07h-demand.htm>
113. Trafficking in Persons Report 2004. - Р. 7.